

ש. לוטשטין

תולדות

ר"מ זמבה

ספריית-נצח

רבי מנחם זמבה

חיייו ופעולותיו

מאת

שמואל רוטשטיין

הוצאת „נצח" תל אביב

ה'תש"ח

כל הזכויות שמורות להוצאה

Copyright 1948

By "NETZACH" Tel Aviv

המהדורה הזאת נדפסה בהשתדלות

מופד קרן ספרים

ירושלים, קליבלנד, ניו-יורק.

מטרת הקרן היא, להו"ל כתבי-יד מאורות גנוזים
ולהדפיס מחדש ספרים נחוצים,
לתועלת כל בית ישראל.

THE SPERO FOUNDATION

Cleveland — New York — Jerusalem

*dedicated to the Advancement of traditional
Judaism through the publication and distribu-
tion of Jewish classics, educational literature,
and allied purposeful, philanthropic activities.*

התוכן:

עמוד

7-10	פתח דבר
11-18	פרק א. ימי ילדותו
19-25	פרק ב. מחיל אל היל
26-33	פרק ג. מוכב עולה
34-40	פרק ד. במחיצתם של גדולים
41-49	פרק ה. צרכי צבור
50-55	פרק ו. על מות לבן
56-63	פרק ז. מפרנס לרב
64-71	פרק ח. בקלחת הזויים
72-80	פרק ט. עניני קדוש השם
81-88	פרק י. התחלת השואה
89-96	פרק יא. בין חומות הגיטו
97-101	פרק יב. בפרוס המרד
102-111	פרק יג. ימיו האחרונים
111-114	פרק יד. אחרית משפחתו ומפרייו
	מכתב ידו והפקסימיליא

פ ת ה ד ב ר

רבי מנחם זמבה, או רבי מנחם מפרגה — מי מאתנו לא שמע את שמע האיטיות הזאת, מי מבני הדור לא ידע את שמו והתייחס אליו בהערצה ובתיבה, ביראת הכבוד וביראת הרוכמות. ה ע ל ו י מ פ ו ל י ן , גאונה והדרה, ילד שעשועה, רב רבני, אשר כל מקצועות התורה היו נהירין לו כלחד מן קדמאי. איש האשכולות, שאיחד וסימל את שיטות כל הכחות התורניים, רבה האחרון של וורשה, העיר והאם בישראל, הקהלה הכי גדולה ביבשת אירופה שנשמדה לעינינו, הרב שלא רצה להימלט ולעזוב את אחיו ובני קהלתו ביום זעם וחרון אף, והיה מן האחרוני הקדושים שבקהלתו.

במה מתבלטת גדולתו של רבי מנחם זמבה? קשה אמנם להגדירו במלים ספורות, כי הצטיין בכל. אם ל ב ק י א ו ת , היה בקי מאין דוגמתו, בקי נפלא בכל חדרי התורה. אם לעמקות, מי כמוהו חדר לתוך תוכה של שמעתא ודלה פנינים ממים עמוקים? אם ל י ש ר נ ו ת — מי יכול להדמות אליו לעסוקא שמעתא אליבא דהלכתא, בבחירות ובכנות לאמתה של תורה. אם ל ח ר י פ ו ת , הלא קנה לו שם עולם בחריפותו ובמוחו הגאוני. אם ל פ ל פ ו ל , היה הוא המפלפל בה' הידיעה, אשר שורשו ומקומו בין גדולי המפלפלים שבדורות האחרונים. אם בתור מ ח ד ש , היה הוא המחדש הכי מופלא שבדור וחידושו המפתיעים והקולעים נתחכרו לספרים ענקיים, כי חיבר עשרים ס פ ר י ם בכל מקצועות התורה, הן בהלכה והן באגדה, והיה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק.

מלבד זה היה רבי מנחם עסקן צבורי בעל שיעור קומה, מראשי עסקני אגודת ישראל, חבר המזכירות של מועצת גדולי התורה הניולמית שכל חבריו האדמו"רים והרבנים הגאונים התייחסו אליו באמון מלא ובחוסרה ושאפו לישמע את חוות דעתו. דעת התורה, לפני שהחליטו דבר מה בענינים הנוגעים לכלל ישראל. וכיליד

עיר וורשה יושב שנים על שנים במועצת הקהלה כפרנס, עד שנבחר לרב וחבר ועד הרבנים לעדת וורשה. כמו כן הצטיין כנואם ומטיף ודבריו הכנים שיצאו ומיד מן הלב, לב הבוער לתורה ויראת שמים, נכנסו אל הלבבות והשאירו רושם בל ימחה על השומעים. מלבד זה היה פקח וממולה, בקי בכל הויות העולם וכל נפתולי בני אדם לא היו זרים לו כלל.

חידוש נפלא היה האיש, חידוש נפלא בחייו הפוריים ובמותו המיסתורי. הוא סימל את היהודי מפולין, המושלם והמשוכלל, בן שלשים הרורות של חיים יהודיים מקוריים ותורניים על אדמת פולין. נולד ונתגדל בתוך היהדות ההסידית והמסורתית, שכל כך העשירה את היהדות העולמית בערכים שאינם בני הזמן. היה חסיד בכל מעשיו שפניו קורנים ושמחים, אולם בעומק נשמתו ולבו היה שבור ורצוין מתלאות הזמן ומפגעיהם וכל צרה וצוקה הן הנוגעות לכלל והן שפגעו בפרט שברו את לבבו והיצרו לו מאד.

ומפליא הדבר, כי ענק הרוח הזה היה גבר חלש במובן הגופני, מדוכה ביסורים. כל ימיו דרש לרופאים, נסע למעיינות הרחצה ושקד על בריאות גופו. אולם גם מגסיעותיו אלה הפיק תועלת רבה, כי נזדמן לפונדק אחד עם כל גדולי הדור, מוריו ומאוריו, התוודע עמהם, התפלפל אתם ועמד על טיבם והם נתפעלו מגאון צעיר זה, העלוי מפולין, והוקירוהו וכבדוהו, ושמו נישא על כל שפתים בהדרת הכבוד ובחבה יתרה.

ביתו היה בית ועד לחכמים. גדולי תורה ורבנים היושבים על מדין דרשו לישכנו, להשתעשע אתו במילי דאורייתא, להסיק שמעתא אליבא דהלכתא בשיטה קשה ומסובכת. צעירים בני תורה באו אליו לקבל ממנו הורמנא ושמיכת חכמים. מכתבים לעשרות הביא הדואר יום יום מכל חלקי תבל בשאלות הלכתיות וגדולים בקשו ממנו את חוות דעתו. משלחות מפנים הארץ ומחוצה לה באו אליו פעם בפעם. הוציעו לו כסא רבנות בקהלות מפוארות, או בוררות ותיווך, או דין תורה קשה בסכסוכים מסובכים בקהלות, בדין ודברים שבין הרב לקהלה או בין שני רבנים שהיו להם טענות ותביעות לכסא רבנות בעיר זאת, שאלות

ירושות ושאלות עגונות, מלבד ענינים צבוריים למכביר, כמו שאלת שחיטה והימום בעלי חיים קודם השחיטה, וכן שאלות שצצו ועלו על הפרק עם ההמצאות החדשות ושאלות מדיניות הנוגעות לכלל ישראל במדינה ובעולם, ועל כל אלה שיעוריו התמידים, היום יומיים עם בחורי חמה, — קבוצה מצומצמת של תלמידים מוכשרים, וגם הנהלת התלמוד תורה והחיבה שבעיר מגורו, ועניני הקהלה בכלל.

וקסם היה באיש, קיבל את כל האדם בסבר פנים יפות, מציא זמן מספיק לשיחה ידידותית עם כל איש במידתו וכמידת שכלו והיקפו, מעולם לא ידע ליאות, הגם שאחרי יום ארוך של עמל ותלאות, השקיע את עצמו בערכים ובלילות בחדרו, חדר הלימוד שלו בשיעוריו הפרטיים, לחדש חידושים ולכתוב בעט ברזל ועופרת את אשר חידש והעלה במחו הגאוני.

זכיתי ונמצאתי במהיצתו של הגאון כמעט שני עשירות בשנים. הייתי קרוב אליו הן כידיד ומעריץ והן כשכן קרוב. דירתו היתה סמוך לדירתו ובכל עת ובכל זמן הייתי מבאי ביתו ומידידי מטפחתו המפוארה, שלא נותר ממנה שריד ופליט ביום חרון אף. עקבתי אחרי פעולותיו ואישיותו המזהירה, התבוננתי בהיוויו היום יומיים, בחדר הלימוד שלו, בחדר האורחים, בחנותו, חנות של כלי ברזל ומיני סידקית, שירש מחותנו המנוח ושניהל ברוך כשרון כאחד הסוחרים המובהקים, כדי שלא יצטרך לבריות ושלא לעשות את התורה קרדום לחפור בה. יהסיו עם ידידיו הרבים, ועם מתנגדיו הפוליטיים, שיחו ושיגו עם גדולי הדור ועם רמי מעלה, עם אלקים ועם אנשים, התנהגותו בימי חג ומועד, בימי חדות ותוגה, שמחה ואבל — זאת שנקלט בזכרוני אתאמץ להציל מתהום הנשיה ולהגיש לפני קהל הקוראים כדי להנציח את דמות האיש וצביונו, האיש אשר סימל את יהדות פולין שבה נולד וגדל ועמה חי ועמל, פעל ועשה בדם לבבו ולשד יצמיתו ואתה נספה בימי המרד האחרונים בגיטו וורשה, המרד אשר הגה וטיפח וצידד ביום המר והנמחר, כשאחרוני יהודי הגיטו נהרגו במקום, או נשלחו למיידאנק וטרבלינקה להשמדה וכליון.

ידע דור אחרון מי ומה היה מאור הגולה הזה, שבין גדולי
הדור מקומו. וכמנו נקבל מושג מה מיהדות פולין ההסידית
והעסיסית אשר גדלה טיפה ורבה אישיות תורנית ועממית
ענקית, מזהירה ורגולה כ ר ב י מ נ ה ס ז מ ב ה הי"ה.

ה מ ח ב ר

ימי ילדותו

הגאון רבי מנחם ב"ר אברהם זמבה חי"ד נולד בוורשה בשנת תרמ"ד במשפחת מיוחסת. מוצאו מבית עניים אולם הוריו היו חזורים תורה ויראת שמים, ונמשכו אחרי תחסידים ואנשי מעשה אשר תפשו אז מקום ניכר ומכובד בקהלת וורשה.

מנחם הקטן היה ילד רך וצנום, יודע חליל, סבל מכאובים ומדוכה ביסורים. אבותיו שתכחינו בו ילד בעל כשרונות הרבו לדרוש לרופאים, לחזק את גופו תחלש לרפאותו, ולהעמידו על רגליו, אולם לא תמיד הצליחו בזה, והצטערו צער רב כראותם ילד שעשועים זה הולך ונמוק וסובל מיסורים. ואף לא חשבו כי יצליח להתגבר על מחלות הילדות שפקדוהו לעתים תכופות.

אולם ההשגחה, שהועידה אותו לגדולות ולנצורות לא התחשבה בחולשת גופו ובנביאות הרופאים העגומות. ועל אף הכל התגבר מנחם הקטן על חליו וקמעה קמעה עמד על רגליו והתחיל להתכונן על סביבו, ללכת לחדר ולקלוט לתוכו ראשית חכמה יראת ה', כמו כל ילדי בני ישראל, שומרי תורה ומסורת שבאותה התקופה הגדולה והמפוארה.

ושם, בחדר, התחיל מנחם הקטן לגלות כי צפונים בתוכו סגולות כשרון בלתי רגילים. הצטיין בזכרון להפליא, ובלב רחב לקלוט את מה שלמדוהו רבותיו. רק פעם שננו

לפניו את פרקו ולא יותר וכבר היה זה קנינו, ובו כבר הגה והתעמק והפליא את רבותיו בקושיותיו ובתמיהותיו כתל-מיד ותיק בעל שכל חד ושנון. שמו נתפרסם בכל הסביבות, ונבאו לו עתיד מזהיר. וביותר התפלאו אלה שהכירו את הילד הפיקוח והנחשל, הקטן בקומתו בהרבה מכפי שנותיו, היוֹאך הוא מתמיד בלימודיו, ועוסק בתורה שעות על שעות מבלי לפנות למשחק הילדים ומשובותיהם כשאר בני גילו. כבר בימי דרדקי שלו לא ידע במלה מהי, ובשעה שרבו שינן את האותיות לאחרים עמד הוא על גביהם והקשיב רב קשב וחזר בעל פה את ביאורי הרב והסברותיו, וכל שידוליו של רבו שינפש מעט וילך לשחק את הנערים לא הועילו, כי לא מצא בזה חפץ ולא תועלת ולא שעשועים לנפשו העשירה השואפת לגדולות.

עד מהרה נתפרסם בורשה הכירה, כי כוכב עולה תופיע בתוכה, ילד רך המפליא בידעותיו הבלתי רגילות לפי גילו. הצביעו עליו בעל עליו ונבאו לו עתיד מזהיר. אמנם, אז לא היה ילד שנון ובעל כשרונות דבר בלתי רגיל בפולין התורנית. ילד בן חמש - שש היודע פרקים שלימים בתלמוד בעל פה לא היה משום חידוש כלל. יהודי פולין שכל מאוויים וחפצים היה לחנך את בניהם לתורה, קיימו את המאמר הו"ל „מכאן ואילך ספו ליה כתורא“, עוד קודם שתגיע לגיל התלמוד. רגילים היינו לראות ילדים רכים ההולכים ללמוד תורה בסוף אשמורת השלישית בבוקרו של יום הרפי קר, קודם שבקע עמוד השחר, משתורכים ברחובות האפלים למחצה וספריהם מתחת לבית שחיים, ולא מנעום לא גשם שוטף ולא שלג ולא סופה ומערה וכל חפציהם היה להיות מן הראשונים בחדר ולשנן

את השיעור לפני שיספיקו הבריהם לבוא לחדר, כדי שיוכו באהדת רבם ותהילתו, כי הנה ילד זה או אחר שוקד על לימודיו ויזכה להמנות בין יודעי תורה והוגיה, — השאיפה היחידה של כל ילד יהודי שנולד בסביבה תורנית ואדוקה. ומנחם הקטן לא הרגיש כלל בחשיבותו כי עולה הוא בבשרונותיו על כל בני גילו. גם רבו הראשון לא ביכרוהו על פני חבריו. ורק לעתים רחוקות הרשה לו להביע את דעתו בענין קשה שנסתבכו בו חבריו. ידע רבו זה כי הפרסומת קשה מאד לבעלי כשרונות צעירים, לפיכך נמנע מלספר בשבחו בפניו ואף ביקש מהוריו לא לפרסם כי ילדם זה מצטיין במיוחד על פני אחרים. אולם התנהגותו הצנועה, שקידתו והתמדתו וידיעותיו הרחבות עוררו את תשומת לבם של בני הסביבה שהתחילו להתעניין בקטן העתיד להיות גדול, גדול בתורה ובחכמה ושמעו הגיע לגדולי הרבנים וראשי החסידים שבעיר, שדרשו מאבותיו להביאו לפניהם לתחות על קנקנו. כן צוו להשגיח עליו השגחה יתרה כי לגדולות נוצר.

עוד בגילו הרך נתיתם מאביו, ואמו האלמנה המטופלת בילדים רבים, הוכרחה לצאת לשוק החיים ולמצוא טרף לעולליתה. מובן כי לא יכלה שוב לחחויק את מנחם הקטן אצל מלמדים ומורים להועיל, כמו שעשה אביו המנוח בחסכו את לחמו מפיו ומפי עולליו כדי לשלם שכר-לימוד למלמדים מוכשרים ומפורסמים, ובמר לכה פנתה אל ידידיה ואל קרובי בעלה שיתענינו בחנוך בנה העלוי ולא יתנו שכחותיו וכשרונותיו יתבזבוזו לריק.

ברם סבו, חסיד ותיק משרידי חסידי קוצק, לא נתן לאחרים לתת יד לחנוך נכדו היקר, אשר התגאה בו ואהבו

אהבת נפש, ואף שהוא עצמו היה עני מדוכה והתפרנס בזיוהן ובצער, לקח את נכדו לביתו, השכיבו במיטתו, מפתו הדל אכל וממימיו שתה, ולא זזה ידו מתוך ידו בתקופת ההכרעה שבחיי האדם, שעה שמכנה צפויה לכל צעיר ובלתי מנוסה המחפש את דרכו ושאִיפתו בחיים. כמי אז לא מיש מנחם הקטן מוקנו אף רגע. הסב לא השגיח על חולשת גופו ועל כחותיו הפיסיים הדלים. עוררו בחצות משנתו, ולמד אותו שעות על שעות בהתלהבות וחשק רב, ואת הלהב שבנפשו, נפש חסיד קוצקאי, החדיר לנפש נכדו הצעיר. כן שגן אותו פרק בחסידות ובקבלה, וחדברים הללו משכו את לבבו ונפשו וגילו לפני הצעיר אופקים חדשים, אשר לא היה לו מהם מושג כלשהו. מנחם הצעיר שונה בצמא את דברי הזקן ואת תורת רבותיו שימשם בחייו הארוכים והפוריים וחש כי צומחים לו כנפים לרחוק על פני היקום. . . .

ובכן נמשך העלוי הצעיר לחסידות, דבר שגדולי הרבנים והלומדים שבעיר, שהתענינו מאוד בלמודו ובהתפתחותו, ושרובם השתייכו לחוגי הפרושים והמתנגדים לחסידות! צלקו עליו ככרוכיא. טענו, כי ההתקשרות לחסידות לעלוי צעיר בעל כשרונות נדירים, לא רק שלא יהיה משום תועלת לרכישת ידיעות בתורה ולסלילת דרך בים התלמוד אלא להיפך. העלוי הצעיר, יזניח את למודיו ואת דרך התפתחותו בתורה הנגלית וישים לב לתורת החסידות, הקבלה וכל זנלוים עליהן, והתוצאה תהיה שלילית בהחלט, עוד יתוסף חסיד אחד לקהל החסידים, והתורה תפסיד גאון שעתיד לחדש בה חידושים ולהעמיק בה חקר. . . . אולם הסב — המחנך לא שעה לכך. ידע כי רבותיו,

ישתתתםם לאורם וישתתה בצמא את דבריהם, כמו הרבי
 הזקן מקוצק זצ"ל ותלמידו המובהק שמילא את מקומו,
 בעל החידושי הרי"ם זצ"ל היו מפורסמים כגאוני ארץ
 וגדולים בתורה שהפליאו את גדולי הדור בידיעותיהם
 הרחבות ובחידושיהם בכל מקצועות התורה. ספרי
 „חידושי הרי"ם" נחשבו בשעתם כשיא ההשתלמות
 בפלפולי דאורייתא, וכל חכמי התורה התפעלו מגדולתו.
 גאוני מפורסמים כמו רבנו עקיבא איגר זצ"ל, ורבנו יעקב
 מליסא בעל „חוות דעת" ו„נתיבות המשפט" לא גמרו עליו
 את החלל, ולעתים קרובות השתעשו אתו בתורה. ובכל
 זאת צדקתם ויראתם של עמודי החסידות האלה היתה
 קודמת לחכמתם ופרסומם כגדולי ומנהיגי ישראל היה
 דוקא מפני שהיו גדולים בחסידות והשפיעו על בני הדור
 מויוזם והודם. לפיכך לא חדל מלהדריך את נכדו העלוי
 בדרכי החסידות, ומפני שרבה היתה השפעתו של הזקן
 על הנכד, נמנע מלכתת את רגליו ולבקר בשיבות הגדולות,
 שרובם נחשבו בשעתם כמבצרי המתנגדים לחסידות. לא
 פעם חמד העלוי הצעיר לבקר גאון זה או ראש ישיבה
 אחר שאָלע לעיר וורשה לרגלי עסקנותו בעניני כלל
 ישראל, ורבים מבין הצעירים שהצמינו בלמודם דרשו
 לשכנו והשתעשו בפלפולי דאורייתא, אולם הסב מען כי
 ישנם הרבה גאוני בתורה בין גדולי החסידים. מי לנו
 גדול כהרבי מסוכטשוב בעל „אגלי מל" ו„אבני נזר",
 הנחשב לאחד מגדולי הדור והריהו לא רק התנו של הרבי
 הזקן מקוצק אלא גם נוהג בנשיאות וממשיך עדה, וגם
 מנהל ישיבה חסידית רבתה. והאדמו"ר רבי מאיר יחיאל
 שנתפרסם אח"כ כהרבי מאוסטרובצה, אשר תהלתו מלאה

הארץ, גם הוא מכבד את העבודה שכלב, את הפנימיות שבנשמה, אף שידיעותיו בתורה רחבה מני ים, וכמוהם רבים וכן שלימים, לשכנם תדרוש. וכן להרבי מגור בעל ה"שפת אמת" שלאליז נסע הסב וגם לקח אתו מזמן לזמן את הנכד. "תאמין לי — אמר הזקן — כי יש בו בהרבי מגור גדלות בתורה כאחד הגאונים המובהקים שבדור, ובכל זאת לא די בזה. העיקר הוא המאור שבתורה, הלהט שבנפש, והנקודה הפנימית, הטהורה והמזוקקת אשר יסודתה בהררי קודש ולה כמה כל לב וכל נפש, כי זה כל האדם וכל תפקידו בחיים עלי אדמות. בוא וראה עד היכן מגעת השפעתם של גדולי הרבנים ומה מספר תלמידיהם בהשוואה להאדמו"ר מגור, שאלפים ורבבות מישראל מתייחסים אליו בהערצה, וכל הגה היוצא מפיו נחשב אצלם כנתינתה מסיני. הראשונים שולטים רק על תלמידיהם ועל אלו שתורתם אומנתם ואילו הרבי מגור או שאר האדמו"רים, מצודתם פרוסה על רבבות אלפי ישראל, והודות להם משתמרת התורה במקורותיה במדינתנו.

דברים אלה השאירו רושם עמוק בלב העלם הצעיר, ונכנע להם. הצטמצמותו בד' אמותיו לא רק שלא גרמה לו שום נזק, להיפך, ענוותנותו ושקידתו פרסמוהו, ונודעו בעיר, וחידושי תורתו שחידש בעודו צעיר לימים נתפשמו בין הלומדים וגדולי הרבנים, וגרמו לו פרסום רב. אמנם ביקר את גאוני עיר וורשה, שישבו על מדין, כמו הגאון רבי פתחיה הורנבלט זצ"ל, רבי יצחק פייגנבוים זצ"ל והשתעשע אתם בפלפולי דאורייתא, אבל רק לעתים רחוקות, לעומת זה צוה עליו הזקן לבקר את האדמו"ר מסוכטשוב או את האדמו"ר מאוסמרבצה בכל פעם שבאו לעיר. והיות

שבאותו מעמד נמצאו תמיד צעירי חסידים ולומדים לעשרות, שהקשיבו למשא ומתן בתורה בין האריות שבהבורא לבין העלם הצעיר והיאך התפעלו הגדולים משכלו החד, מחריפותו ובקיאותו, כמילא נתגדל ונתהדר שמו של העלוי הצעיר בכל החוגים, וכל נכבדי העיר שאפו כי בניהם או חתניהם הסמוכים על שלחניהם והוגים בתורה מתוך רחבות יתרועעו עם העלוי הצעיר, וילמדו עמו כדי שיקבלו השפעה ממנו ומשיטת למודו.

הגיע לכך, כי בעודו צעיר לימים כבר ניהל מעין ישיבה והרצה את שעוריו וחידושיו לפני חבורה של לומדים צעירים. אף שהוא עצמו, ומכל שכן הזקן שחנכו, לא התכוונו לזה כלל. אופן הרצאתו וכח הסברתו היו למעלה מגדר הרגיל. כל הקושיות והתמיהות נתישרו כבר בלימוד עצמו ואלה שהצטיידו בקושיות בהתכוונם לשעור, ראו ותמהו איך כל הקושיות שבצבצו ועלו בסוגיא בעיון ראשון, נתבטלו ופרחו כלא היו, והגמרא והתוספות וכן הרמב"ם ונושאי כליהם מוסברים ומוכחים בתכלית בלי שום קושיות כלל וכלל.

באותם הימים כמו לאחר מכן, בימי בגרותו, הרבה להגות בספרים. ספרי „היד החזקה" להרמב"ם היו כל כך קרובים ללב, וכל כך הרבה לעיין בהם עד שבקי היה ברמב"ם בעל פה, ולשון הרמב"ם ונושא כליו היו שגורים בפיו. וכבר באותם הימים התחיל לחדש חידושים ברמב"ם, לפרק את ההשגות ולמצוא מקורים לדברי הנשר הגדול בשני התלמודים אשר בהם שלט שליטה בלתי מוגבלת. ובצנעה גם התחיל לכתוב את חידושי תורתו בספר, אף כי ידע שבחוגי החסידים לא מחשבים את עצם

הענין לחבר חיבורים ולהוסיף ספרים אין קין, מפני שחש שהידושים שחנן אותו בהם אלקים יוצאים מגדר הרגיל, ומקום הניחו לו להתגדר בו, וחבל על הידושים אלה שיסתכחו מלב.

וכן הלך מנחם הצעיר מחיל אל חיל. למד ולימד, חידש חידושים והתפלפל בפלפולי דאורייתא, ובכל זאת לא חדל מלבקר את רבו האדמו"ר מגור שאליו היה כרוך ולשכנו דרש בכל חג ומועד וכן מוזמן לזמן כשהרגיש צורך פנימי להתחמם לאורו. שם, בגור, בסביבה חסידית מובהקת, לא ניכר שוע לפני דל, וכמו שגביר עצום בעל נכסים עצומים לא הרגיש את יתרונו כלפי העני שבעניים המתפרנס מן הצדקה, כך לא שמו לב לעלוי ולגאון בשעה שנדחקו ההמונים לקבל את פני רבם או להקשיב לדברי תורתו שנאמרו בקדושה ובטהרה בזה „השלחן" אשר לפני ד'. וגם לאחר הרבה שנים, כשרבי מנחם נתפרסם כבר בעולם כגאון עצום וכל גדולי הדור התייחסו אליו בהערצה, וכן רבים וגם שלימים השכימו לפתחו והקשיבו רב קשב לכל דבור ודבור היוצא מפיו כבעל הכרעה וכדעת תורה, גם אז נהפך לאיש אחר כשהגיע לעיירה גור, ונעשה שוב אותו האברך החסידי הנדחק בין ההמון לזין את עיניו מזיו רבו, כי לא חש כלל יתרונו כלפי אחרים. וגם אחרים לא חשו את זה. אולם כשנקרא רבי מנחם מדי פעם בפעם לקודש פנימה, והאדמו"ר שרגעיו היו יקרים מפז, הקדיש לו מזמנו למו"מ של תורה, ולא פעם בילה שם כשעה ויותר, או אז חשו החסידים למן הרבנים היושבים על מדין, עד לעשירי החסידים ואכרכי השמיכלך כי יש לנהוג כבוד ברכי מנחם, שקמנו עבה מכותנם של אחרים, וכי שמו ינון בין גדולי הדור.

מחיל אל חיל

העלוי הצעיר הלך מחיל אל חיל, וכל העיר מלאה תהילתו. בחורי חמד מהובשי בית המדרש משננים לעצמם מפלפולי העלוי הצעיר, מתווכחים בהם, ודורשים לשכנו כדי להשיג על מסקנותיו, אולם תחת לנחול נצחון ולהוכיח שהעלוי הצעיר שגה בלמודו, יוצאים האברכים הלומדים בפחי נפש, כי מתברר שלא הבינו כלל את מה שחידש מנחם הצעיר בלמודו ולא הגיעו לתפוס את סברותיו הדקות והמפליאות, אמנם אין להם ח"ו מינה עליו, להיפך, נעשו לו לידידים ומעריצים, וחוג ידידיו ורעיו בין הנוער הלומד הולך ומתרחב.

מובן, שעלוי צעיר כמותו מושך את תשומת לבם של בעלי בתים שבעיר ושמחוצה לה, ורבים השואפים לרכוש את העלוי הזה כחתן לבנותיהם. בימים ההם עוד גדול היה כבוד התורה בעיני הבריות ואין לך בית הגון בישראל שלא ישמע בו קול התורה מן בוקר עד ערב ולפעמים עד שעה מאוחרת בלילה. או בעל הבית עצמו, שמסר את ניהול עסקיו לנוות ביתו והוא עוסק בתורה ובתפלה, או בנו הצעיר, השואף להשתלם בלימוד התורה ולומד מתוך חשק והתמדה, או חתנו הסמוך על שלחנו, שהוקצב לו כמה וכמה שנים מזונות בשפע כדי שילמוד מתוך חוסר דאגה והרחבת הדעת ולפעמים נמצאו בבית אחד כמה וכמה לומדים בבית אחת, ואז לא שקט קול התורה במשך היום והלילה ובכל

הזדמנות התפלפלו הבנים והחתנים ביניהם או שהראו את כוחם בתורה לראש המשפחה שנהנה מזה הנאה מרובה. ולא יתכן לחשוב כלל שבעל בית אמיד, חשוב ונכבד, בעל בעמיו יסכים לשדך את בתו עם עלם שאין תורתו אומנתו, כי שאר המעלות והמדות לרבות הון ועושר נדחו כלפי המעלה הכי חשובה שאותו בחור הוא בן תורה ומצטיין בלמודו ותופס מקום חשוב בין הצעירים בני התורה.

תקופה זו, תקופת השדוכים התחילה עוד בשחרית ימיו של מנחם הצעיר. ואך הגיע העלם הצעיר למצוות ונתפרסם בדרישת בר מצוה שלו בעיר, הרבו עליו קופצים ששאפו לשדכו לכנותיהם, אולם הסבא שלו, שמילא את מקום אביו, דחה אותם בקש. כאמור, פגר העלוי הצעיר בהתפתחותו הגופנית מחמת חולשתו, ואך בתקופה זו שבחיו התפתח קמעה קמעה, ויצא מכלל סכנה. לפיכך החליט הזקן לדחות עד כמה שאפשר את זמן השתדכותו, כדי שנכדו יצטיין גם בכריאות גופו כמו שהוא מצטיין ברוחו. ואמנם מן השמים סייעוהו לזקן, שראה ברכה בעמלו, וכעבור כמה שנים נרפא העלם הצעיר מכל המחלות והמיחושים שעפפוהו בילדותו והתפתח כעלם נחמד למראה, פקח ועליו. ואז התחיל להתעניין בנכבדות שדוכר בו, כדי לשדכו ולמצוא בשבילו מנוח אשר יוטב לו, ושיוכל ללמוד מתוך הרחבת הדעת מבלי להצטרך לשאת על שכמו עול ודאגת פרנסה.

בעיר פרגה, פרבר וורשה, גר בעל בית אמיד וחשוב, סוחר ברזל ושמו ר' חיים ישעיהו צדקבוים ע"ה. והאיש ואשתו שניהם חרדים ושלימים, בעלי צדקה וגמילות חסדים, וכיותר הצטיינה בזה האשה, שהקדישה את כל

זמנה ואונה לטובת הכלל. עמדה בראש חברת „הכנסת כלה“ ודאגה להשיא יתומות עניות ובנות טובים בדרך כבוד. התענינה בעניים שבעיר, ביהודי כהולים שבהם, למצוא להם מזון ומרפא, לסעדם על ערש דוי, ובשעה שהבעל השתדל להרוויח כסף ולצבור הון, עשתה היא את ההיפך — לפזר את עמל בעלה לצדקה ולעזרה, ברם ר' חיים ישעיהו לא הפריע מעודו למעשה הצדקה של אשתו המפורסמת אלא התגאה בה ובמעשיה הטובים.

ולזוג זה בת יחידה, עלמה צעירה ויעלת חן, צנועה, מלומדת ויראת ד'. ובשהגיע לפרקה הביעה לפני הוריה, כי עו חפצה ורצונה להנשא לתלמיד חכם ושהיא מוכנה לנהל את הבית ולהמציא מרף לביתה והבעל יקדיש את כל ימי חייו לתורה. ובשהגיע שמע העלוי הצעיר ר' מנחם להורי הבתולה הנ"ל, גמרו אומר לרכוש את העלוי המפורסם לחתן לבתו ולמסור לו את כל רכושם אשר רכשו בימי חלדם.

לשידוך הזה נאות הסבא, „העומד“ מצד החתן, ואחרי שהסכים לזה והעניק את ברכתו האדמו"ר בעל שפת אמת מגור זצ"ל הוחג חג הכלולות ברוב פאר וכל גדולי העיר, רבנים, חסידים ואנשי מעשה השתתפו בחתונה זו. הרבה דברי תורה נאמרו בה, והרבה חידושים נתחדשו בה, ועל כולם הראה החתן הצעיר את כחו בתורה ופזר פנינים יקרים מלוא חפנים לשמחת לב כל דורשי תורה ושוחריה. ואמנם קיים החותן את הבטחתו. במשך עשרים שנה שחי אחרי כלולות בתו, היה הוא, ר' חיים ישעיהו, המכנים והמוציא במסחרו, שנפרץ לרב, עד שנעשה לאחד הספקנים הראשיים של הממשלה שבנתה את מסלת הברזל

הטירספולית. בימים ההם גדלה ההמולה בבית המסחר ובביתו הפרטי, משרתים לעשרות עמלו מן בוקר עד ערב בהמצאת הסחורות לממשלה. החצר הגדולה שברחוב ברוקובה מספר 34 כפרגה היתה גדושה מוטות ברזל מכל המינים. וקרונות שלימים הביאו את הסחורה מבתי היציקה והעברה למחסני הממשלה. המודדים מדדו, והבעלי חשבון חשבו, וקציני צבא גבוהים באו לעתים תכופות להזמין סחורה ולעבור על החשבונות ומובן שבלי לגימה הראויה לשמה לא יצאו ידי חובתם. אולם כל ההמולה הזאת לא נגעה כלל וכלל באברך הצעיר שישב לו בחדרו בעלית קיר קטנה, בה נערמו ספרים אין קץ מן הרצפה עד לתקרה, והגה בתורה בחשק רב ובהתמסרות עד לשכחה. לפעמים למד כעשרים שעות ביום. מפעם לפעם בא אליו ידיד או תלמיד שמר אליו וישב אצלו שעות על שעות כדי לברר איזה הלכה או חידוש או לפרק איזה קושיא ותמיה שאי אפשר לבטלה, ואח"כ שב הכל לקדמותו. ורק לעתים רחוקות עזב את משכנו כדי לבקר גאון מפורסם או חכם שבא לעיר וגדולי הרבנים שבעיר הזמנוהו לבקרו בשמם כדי להראות איזה ענק הרוח יושב בעירם ומה רב טוב צפון בו באברך זה כשיגדל ויוסיף דעת בתורה.

אלה היו ימיו הכי מאושרים בחייו של הגאון. לא פעם הזכיר את אותם הימים בגעגועים ובכמיהה. הערצתו לחותנו והותנתו שאיפשרו לו ללמוד בהרחבת הדעת ולהגיע למה שהגיע בטא רבי מנחם בהקדמה לספרו „תוצאת חיים” ע”ש חותנו (באור הלכה וחידושים לעניני יציאה בשבת). בהקדמה זו מדגיש הגאון כי חלק רב

בתורתו ובחידושו יש לו לחותנו המנוח שעשה למעלה מן
המשוער ובחיבה יתרה לאפשר לו ללמוד בהתמדה מבלי
שום דאגה כל שהיא, וגם שקד על בריאות גופו ונוחיותו
באהבה ובשמחה אמיתית מאין דוגמתה.

אולם גם לאשתו הרבנית הצדיקת, אשת החיל מרת
מינדיל הי"ד הייב היה הרבה מאד, כי תמיד נשאה היא
בעול הבית ועול בית המסחר שירש והמשיך להתקיים
אחרי פטירת חותנו, כי מעודו מאס ברבנות ולא רצה
לעשות את התורה קרדום לחפור בו, אלא להתפרנס
מעסקיו ומכית מסחרו עד התקופה האחרונה שלפני
מלחמת עולם השניה שאז נעשו הזמנים קשים והוכרח
לקבל עליו עול הרבנות כחבר וועד הרבנים בוורשה. במשך
כל הזמן נשאה אשתו בעול הבית, דאגה לחנוך בניה
ובנותיה לגדלם לתורה לשם ולתפארת, והשיאם בכבוד
הראוי, כי השתדלה בכל מה דאפשר שלא להעמיס על
שכם בעלה הגאון עול כלשהו.

בזכרונותיו ב"יומן גיטו וורשה" מזכיר ידידי הדר.
הלל זיידמן פרט מענין: בימי הזעם האחרונים, בגיטו,
בחדשים אב ואלול תש"ב כשנשלחו המוני היהודים
בוורשה לכליון במשרפות טרבלינקה, נלקחה גם הרבנית
ומבה ונשלחה לאכדון. היתה זאת מהלומה קשה בשביל
בעלה הגאון. ולא מצא מרגוע לנפשו בלתי אם בכתיבת
קונטרס מיוחד לזכרה בענין קידוש השם. ובתחילת
הקונטרס, שהכתב יד היה לנגד עיניו של הכותב נמצא
כתוב כדברים האלה:

„מה שחדשתי בעזרת ה' בימי הזעם ביום שלקחו
ממנו את אשתי הצדיקת, שהקריבה נפשה לחנך את בנינו

על ברכי התורה והיראה ולאפשר לי ולהם לשקוד על דלתי תורתנו הקדושה. . . .”

גם היא כאמה מצאה זמן ועת לעסוק בצרכי צבור שלא חסרים כלל בעיר רבתי. ביחוד התמסרה לענין טהרת המשפחה ושקדה על תקנות בנות ישראל בעדינות ובמסירות. מזמן לזמן כנסה אספות של נשים בהן הרצתה על דיני טהרה וגודל העוון של אלו המזניחות את הענין הן מחמת פריצות והן מחמת אי ידיעה . . . פעמיים בשבוע ישבה כתורנית בבית המרחץ המפורסם של הקהלה בפרגה, וחקרה ודרשה בין המבקרות על דיני הטהרה. וכשנודע לה כי אחת הנשים הצעירות ביחוד מבין המתקדמות והנאורות משתמשות מלמלא את חובתן, לא חסה על כבודה ועל עמדתה בעיר וכתתה את רגלה למעון האשה הצעירה ונכנסה עמה בשיחה מקיפה ולא פעם הצליחה לשכנע את האשה כי תשיב מדרכה הרעה ותמשוך במסורת בנות ישראל הכשרות.

חוץ מזה הצטיינה במדת הכנסת אורחים כלפי באי ביתה הרבים. תמיד מצאה זמן ואפשרות לקבל את האורחים כגדולים כקטנים בכבוד הראוי ובסבר פנים, עד שכל אחד הרגיש את עצמו בצל קורתה כמו בביתו הוא. לא פעם הגיע מספר האורחים הסמוכים על שלחנה בארוחות צהרים וערב לעשרות, והיא הכינה את הסעודה בזריזות ובשמחה ולא התאוננה מעולם על כובד המשא והאחריות והעול הכרוכים בזה.

אכן היתה באמת הרבנית זמבה אשת חיל, צופיה הליכות ביתה וגם זכתה לראות נחת בעמלה, כשבעלה הגאון הוכתר בכתר הרבנות בעיר ואם בישראל כוורשה

וכל גדולי הדור משכימים לפתחו, וגם בניה וחתניה
מצפיינים בתורה ובחכמה ראויים להמשיך השלשלת, עד
שבאה השואה על קהלות ישראל שבפולין, וגם אז המיבו
מן השמים לעשות עמה חסד, בהיותה הראשונה לדרך
האחרון ולא ראתה במו עיניה באכדן בעלה הגאון
שהתגאתה בו ואהבה אותו בחבה בלי מצרים ובהשמדת
בניה ובנותיה, כלתה וחתניה, שלהם היתה אם רחמניה
ומסורה בכל לבה ונפשה עד לנשימתה האחרונה, הי"ד.

כ ו כ ב ע ו ל ה

שמע הגאון הצעיר רבי מנחם מפרגה נתפשט עד מהרה בעולם התורני, והעיר את תשומת לבם של גדולי הדור. והדור עוד הצטיין בגאונים וגדולים בעלי שיעור קומה. זה עתה נפטר לבית עולמו הגאון רבי יצחק אלהנן זצ"ל מקובנה ששמו הלך לפניו והוכתר כרב רבנן. עוד לא מש מבני הדור זכרוננו של הנצי"ב מוולוז'ין זצ"ל, ראש ישיבת וולוז'ין המפוארה שהרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה, ומאלה שמלכו בממלכת התורה נודעו לשם ולתפארת הגאונים מדווינסק, רבי מאיר שמחה הכהן בעל „אור שמח" והגאון הרוגוצובי רבי יוסף רוזין בעל „צפנת פענח", רבי חיים מכריסק, רבי יוסף אנגיל מראדומישל, רבי מאיר אראק, האדמורי"ם הגאונים מסוכטשוב ואוס-טרובצה וכאלה רבים שהביעו את רצונם להיפגש עם הגאון הצעיר ולתהות על קנקנו.

ואמנם לא הכזיב רבי מנחם הצעיר את הגאונים האלה. בימים ההם כבר הגיע לתקופת הבגרות שלו. הוא היה בקי בשני התלמודים בקיאות מפליאה ולא הניח מקום שלא התגדר בו. העלה חידושים נפלאים בכל סדרי הש"ס, בקדשים וטהרות כמו במועד ונשים, וידיעותיו בסדר זרעים לא פגרו אחרי ידיעותיו שבסדר נזיקין בהם הצמינו על פי רוב גדולי התורה וחכמי הישיבות שכדורות האחרונים. חוץ מזה היה גאון מאין כמוהו בספרי התנאים הראשונים,

שרוב הלומדים הזניחום ולא שמו עליהם לב. הספרא, הספרי והמכילתא לא רק שהיו שגורים על פיו, אלא העלה מהם פנינים, חילופי גרסאות, השוואות ופסקי דינים שהביאו לידי השתוממות. ומה ישויך לרמב"ם ונושאי כליו לא רבים היו שיכלו להתחרות בו בידיעותיו, ולמצוא כהרף עין את המקורות שמהן שאב הנשר הגדול, אף במקום שנתקשו בהם הראשונים.

רבי מנחם היה ג"כ בקי בספרות המדרשית. חידושויו במדרשי חז"ל היו מקוריים וחודרים, דרש סמוכים בין המדרש וההלכה, והראה כי גדולי המדרש היו גם כן גדולי ההלכה, וחד בחד קא סביך והשתלב עד שנוצרה קומה שלימה. בספרו „אוצר הספרא“, גילה חידושים נפלאים שהביאו לידי השתוממות את הרבים. וכמה וכמה ספרים בכתב יד, במקצועות רבים היו מסודרים אצלו לדפוס, ואילו זכינו היו מתגלים לפנינו אופקים חדשים בספרות המדרשית.

בוורשה התגורר בימים ההם אברך מופלא ותלמיד חכם גדול ושמו רבי אברהם לופטביר זצ"ל. רבי אברהם לופטביר היה חתנו של הגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק — אחד הגאונים היותר מפורסמים בדורו. ר' אברהם עצמו היה עתיר נכסין וישב והגה בתורה מתוך הרחבה. פעם כשהגיע הגאון רבי מאיר שמחה לוורשה, דרש לשכנו הגאון הצעיר רבי מנחם להשתעשע עמו בפלפולי דאורייתא. אחרי שיחה של שעתיים יצא הגאון חזקן מכליו ואמר למסובים: בוש וחרפה לוורשה העיר שאינה יודעת מי הוא העלם הצעיר המתגורר בתוכה. הרי לכם כלי מפואר, בעל זכרון אדיר ותפיסה מהירה, עמקן, בקי וחריף;

איש האשכולות שהכל בו. ממש ספר תורה מהלך, ואברך
 כזה יושב לו בפינתו והעולם לא יודע ממנו כלום. . . .
 הגאון הזה שוב לא הרפה מרבי מנחם הצעיר, הציג
 לפניו את חתנו הלמדן רבי אברהם וצוה עליו לשמש את
 הגאון הצעיר וללמוד אצלו כי רב טוב צפון בו. ואמנם
 נתחברו שני האברכים הלומדים ובמשך שנים לא זזו ידיהם
 זה מזה. למדו בצוותא והתפלפלו ואהבו זה את זה אהבה
 עזה. וכאשר רבי אברהם היה איש חלש ויודע חולי, דורש
 לרופאים ומבקר לעתים תכופות במקומות האקלים הטוב
 והבריא ומעיינות הרפואה נדברו ביניהם לחזק את הקשר
 ביניהם על ידי מכתבים. ובמשך הזמן נצטברו מכתבים
 למאות ובהם חידושים בכל מקצועות התורה, וכאשר נפטר
 רבי אברהם לופטביר לבית עולמו בדמי ימיו, הוציא הגאון
 רבי מנחם בשנת תרע"ט את המכתבים הללו בספר בשם
 „זרע אברהם" לזכר ידידו וחברו רבי אברהם הנ"ל שנפטר
 בלי בנים וגם צירף בסוף הספר קונטרס חשוב על עניני
 שבת בשם „תוצאות חיים" לזכר נשמת חותנו ומטיבו
 רבי חיים ישעיהו צדרבוים ע"ה.

בשהופיע הספר „זרע אברהם" ברבים היה זה מאורע
 כביר בעולם התלמודי. ביחוד נתרשמו ממנו גדולי וחכמי
 הישיבות שבישיבות ליטא. כעבור זמן קצר נמכר הספר
 ונדפס שנית וגם התוצאה השניה נמכרה כולה, עד שהיה
 הספר ליקר המציאות.

על ידי הספר הזה נתפרסם כאמור רבי מנחם בעולם
 הישיבות, ואלה שהתייחסו באדישות ובקצת לגלוג
 „ללומדות הפולנית" התפעלו ואמרו עליו ששיטת הלימוד
 של רבי מנחם הנה שיטת הישיבות שבליטא, יש בה

משיטת רבי חיים מכריסק, מרבי אליעזר מטלז, מהנצי"ב ומרבי חיים עוזר מווילנא. אותה שעה הבחינו גדולי גליציה כמו רבי יוסף אנגיל מרדומישראל, רבי יעקב שור מקיטוב, רבי מאיר אראק מטורנא, רבי אברהם יעקב האראוויץ מפרובוזשנא, והאחים הגאונים לבית וויידנפלד ממישיבין ומדומברובה, כי בעצם תפס הגאון הצעיר את שיטת הלימוד כמו שהורגלו אליה בגליציה, והפלפול שלו הוא הפלפול של הגאון רבי יצחק שמעלקים זצ"ל בעל ה"בית יצחק" מלכוב. אולם גאוני פולין, כמו האדמורי"ם מסוכטשוב ואוסטרובצה, הגאון העצום רבי מאיר דן מדוואהרט ואחרים סברו כי רבי מנחם הוא כולו שלנו, "פולני" בבשרו ובדמו, ופלפולו הוא המשך שיטת הפלפול של החידושי הרי"ם זצ"ל.

ובכן מצאו כל גדולי הדור וחכמי הישיבות ברבי מנחם ובלימודיו את מה שהיה קרוב לרוחם ולנפשם, ובוה גדלותו ורוממותו, ומה ראייה כי לימודו היה לאמתה של תורה, לדלול את הפנינים הנמצאים במים עמוקים, שרק איש תבונה ידלם ויוציאם לאור עולם.

ידועה ומפורסמת ברבים אישיותו הגדולה של הגאון מרוגוטשוב. רבי יוסף רוזין היה מפלאי הזמן, גאון הגאונים, בעל זכרון נדיר ובעל מח להפליא. שיטת לימודו היתה מקורית, ואף הגאונים שבדור לא יכלו להתחרות בו ובלימודו. הוא היה צנא מלא ספרא ולא פסק פומיה מגירסא בכל שעות היום והלילה. הוא לא היה זקוק כלל לספרים, כי כל ספרי הקדמונים היו מונחים במחו הגאוני כבקופסא, ואם הזכיר מי שהוא לפניו איזה אימרא או איזה רש"י ותוספות המשיך הוא את הדבור ויכול היה

להגיד מסכתאות שלמות עם כל המפרשים בעל פה. הוא עצמו לא גרס כלל את האחרונים וכל רחשי לבו ולימודו ריכוז בראשונים, וביטל את דברי הגדולים שחיו במשך המאות האחרונות ומכל שכן את הלומדים היותר מופלגים שבדור כעפרא דארעא, והתאונן על הדור העני שאין בו בני תורה ראויים לשמם.

כדי לפענח גלויה אחת או חצי גלויה שהשיב הגאון מרוגוצוב למי שפנה אליו בשאלה תלמודית, היה צורך לאסוף קבוצה שלימה של לומדים מופלגים ולחפש בספרים לעשרות ולמאות, כי בכל מלה ומלה הוסיף „עיין שם ועיין שם“. אולם אם פענחו את תשובתו נתפעלו כולם מגאונותו ומקריותו כחד מן קדמאי.

רבי יוסף ראזין זצ"ל היה אדם בודד במועדו. לא קל היה לשוחח אתו בדברי תורה. כי היה אדם קשה כבדול, ואם אך התחיל האורח שבא לפניו בשיחה תורנית הכיר מיד אם יש לפניו בן תורה שכדאי לבטל מזמנו היקר לו מאד לשם שיחה אתו או עומד לפניו „עם הארץ“ שאינו יודע אפילו שיחת חולין של ת"ח. ורוב הלומדים, כצעירים ובזקנים שניסו לבוא אתו בדברים של תורה יצאו ממנו בפחי נפש.

באותם הימים נודמן הרוגושיובי לוורשה. מובן כי בני התורה שבעיר, הרבנים והלומדים השכימו לפתחו, כדי לכבדו ולבלות אתו בדברי תורה, אולם לא כולם זכו לתשומת לב כלשהוא מגאון זה, ואחרי כמה שידולים והתאמציות חדלו מלבקרו. אולם אחרת התייחס הגאון לרבי מנחם הצעיר שאת שמעו כבר שמע מזמן. ואחרי פגישה ראשונה של כבוד ונימוס פנה אליו הגאון הזקן:

— נו, היש דבר בפיו, אברך ?

רבי מנחם הציע לפניו קושיא עצומה שנתקשה בה זה מזמן, ובהציעו את הקושיא גלל לפני הגאון סוגיות שלימות משני התלמודים, ניסה לתרץ תירוצים שונים, שהוא עצמו דחה אותם בקלות, בנה מגדל עצום ולבסוף עמד בתמיהותו ולית נגר ובר נגר דיפרקיננו.

בעוד שבתהילת דבריו התייחס הגאון לדברי רבי מנחם בקצת ביטול כדרכו, חל בו שנוי נכר בהמשך הדברים ששמע. החיוך הקל שעל שפתי הגאון עבר, פניו נעשו רציניים והביעו התענינות יתירה, ומדי פעם בפעם אמר לאלה שעמדו סביבו והקשיבו לשיחה מענינת זו: „דער פוילישער זאגט עפעס!“ (הפולני אומר דבר מה) וכאשר גמר רבי מנחם את דבריו חזר הגאון על הקושיא בינו לבין עצמו במשך כמה רגעים בעינים עצומות ובהתעמקות יתרה ואח"כ קרא בהתרגשות: קושיא, קושיא!

הגאון הציע כמה וכמה תירוצים לקושיא זו שרבי מנחם הצעיר דחה אותם וכטלם ברוב חריפות ובקיאות. וכך נמשך הפלפול במשך כמה שעות ולבסוף בקש הגאון, היות שיש בדעתו להשאר בוורשה במשך זמן מה ולדאבנו אין פשוט עם מי לשוחח שיחה כלשהוא, כי כולם „עמי הארצים“ ולא יודעים צורתא דשמעתא, לפיכך מבקש הוא ממנו שיטריח את עצמו ויבקרו לעתים תכופות, איך זאל פשוט נישט פארגעסען דאס לשון (כדי שלא אשכח לשון בני אדם) ובהזכירו את רבי מנחם הצעיר אמר הגאון למקורביו: נישטא וואס צו ריידען, ער איז א כלי „מפואר“ (אין מה לדבר הנהו כלי מפואר).

וסיפר לי הגאון רבי מנחם עובדא מענינת ואופינית :
עברו יותר משלשים שנה מאותו היום שנפגשו לראשונה,
והנה עבר הגאון מרוגוטשוב את וורשה בדרכו לווינה, לשם
ניתוח. זאת היתה דרכו האחרונה של הגאון, כי בידוע
נפטר לבית עולמו בווינה אחרי הניתוח. בוורשה התעכב
זמן קצר, ומחמת חולשתו לא נתנו לשום איש להכנס אליו,
כמובן שיוצא מן הכלל היה ידידו ואהבו המסור רבי מנחם.

והנה אך נכנס רבי מנחם לחדרו של הרוגוטשובי
והיטיט לו את ידו לשלום, כששכב אין אונים בכסא נוח
התחיל הגאון ואמר : הנה יש לי תירוץ פשוט לקושיתו,
הלא מבואר במסכתא זו וזו, ובתוספות שם, ובר"ן וברי"ף,
והרמב"ם פוסק וכו' וכו' וסידר תירוץ לקושיתו שהקשה
לפניו לפני שלשים וכמה שנים כאלו התחילו בשיחתם
ביום אתמול, והשנים הללו הלא היו שנות נדודים ותלאות
לגאון זה, שסבל בזמן מלחמת עולם הראשונה מחמת
המציק ועוב את משכנו ברחבי רוסיא עד שתקע את אהלו
בפטרבורג, ואח"כ עד שהצליח לעזוב את ארץ הסובייטים
ולחזור לארצו ולעירו וזה מזמן שסבל נוראות ממחלתו,
ובכל זאת שמר את קושית הרבי מנחם זמבה בלבו
ובפגישה הראשונה השתדל לפרקה. . . .

הרוגוטשובי נשאר בוורשה, מפני סיבות משפחתיות
במשך זמן ממושך, ובמשך הזמן לא זזה ידו של הגאון מידו
של רבי מנחם, והודות לזה נתפרסם שמו של הגאון הצעיר
ברבים, ואף אלה שהתייחסו אליו באדישות, הודו כי
האברך הצעיר הנהו כוכב עולה על שמי היהדות התורנית
כי אחרי סמיכתו של הרוגוטשובי אין מה לפקפק.

הודות להשפעתו של רבי מנחם ביקר הרוגומשובי כמה פעמים בגור, בירת החסידות הפולנית, הכיר את האדמו"ר מגור והשתעשע אתו בדברי תורה, וגם עם כמה אברכים מצוינים התקשר ובא לידי מסקנא כי גם אצל החסידים ישנם רבים היוזעים „צורתא דשמעתא" וכי החסידות לא גורעת מאומה מידיעת התורה.

ראיתי בידי רבי מנחם מכתבים למאות, בתשובות וחידושי תורה ששריין הרוגומשובי אליו במשך התקופה הארוכה הזאת. „יש במכתבים הללו ספר ענקי — אמר רבי מנחם — אולם בכדי לעשות פירוש למכתביו ולבררם לפני המוני הלומדים צריכים להפנות מכל הענינים האחרים במשך שנה שנתיים ואז יצא מזה דבר נאה ומתוקן, ברם מאין ניקח זמן? כי היום קצר והמלאכה מרובה מאד". . . .

במחיצתם של גדולים

כאברך בן שלשים, כבר הגיע רבי מנחם לדרגת גבוהה בידיעות התורה, שיצא מכלל עלוי הרפתקן ובא לכלל תלמיד חכם, בעל שיעור קומה וגאון אמיתי, ובוה יתרונו לגבי גדולים וגאונים אחרים, שלא הגיעו לידי הכרה והתחשבות אלא בגיל העמידה או הזקנה. ברם היחסים המיוחדים ששררו בפולין החסידית, וביחוד בגור שאליה נקשר הגאון הצעיר בכל נימי נפשו ונשמתו, ולא עשה דבר קמין וגדול בחייו הצבוריים והפרטיים מבלי לשאול את פיו ועצתו של הגאון מגור שליט"א, יחסים אלה האפילו במקצת את זהרו ואת פרסומו. רוב החסידים, אלה שנפגשו אתו וראהו בכל יומא דפגרא, חג ומועד, מסתובב בחצרו הגדול של האדמו"ר מגור, ביחד עם מאות ואלפים שבאו להקביל את פני רבם הגדול ברגל ולבלות את החג בשיחה של חסידות ובדבוק חברים, לא הפנו אפילו את תשומת לבם לאברך נמוך וצנום זה, בעל הפנים הקורנים והערים, שהסתובב פה ושם כאחד מהם והקשיב או אמר דבר תורה אגב הליכה או סיבוב בחצר. אמנם ידעו בגור כי מנחם מפרגה „יודע ללמוד" (אפילו בתואר „רב" לא העניקו אותו עד שנבחר לרב בוורשה) אבל עד היכן מגיע למדנותו, וכי מעטים ישנם כמותו גאונים וגדולים בתורה בדורנו, לידיעה מקיפה כזו הגיעו רק מתי מספר מידידיו וחבריו. לפיכך לא כבדוהו כיאות, לא התחשבו אתו לפחות כמו

שמתחשבים גם איזה רב או צורב מעירה פעוטה, ואפילו העובדה כי האדמו"ר שליט"א מכבד אותו קבל עם, כוזבין אותו לשלחנו והוא גם יוצא ונכנס לפני ולפנים לא זקא בזמן המיועד לקבלת חסידים אלא מחוץ לזמן הזה, כדי ליטוח בדברי תורה ולברר ענינים תורניים וצבוריים העומדים בדוכו של עולמנו, אפילו ההפליה הזאת כלפי הגאון הצעיר — דבר היוצא מגדר הרגיל בגור — לא הצליחה לשנות את הנחוג כלפיו מצד אלפים ורבבות מבני החסידים. . . .

שונה היה הדבר אצל חסידים אחרים וביחוד אצל הפרושים שאינם מבני החסידים. כבר ספרנו על ההתקרבות שחראו שני גדולי הדור, רבי מאיר שמחה הכהן מהויז'ניץ והגאון מרוגובשוב לרבי מנחם הצעיר. שני הגאונים הללו לא היו בעלי הפרזה כלל, ואם בטאו לא פעם כי בני פולין לא יודעים כלל וכלל מגדולתו של העלוי הצעיר, נאמנים הם כבני סמכא. ולא רק הם לבד, אלא גם הגאון האמיתי שר התורה רבי חיים פולובייצ'ק זצ"ל הרב מכריסק שחרבין תורה ברכים והעמיד תלמידים למאות ולאלפים כראש ישיבת וולוז'ין המפוארה בתקופת הזהב שלה, תקופתה האחרונה, גם הגאון הזה מלא פיו תהלה וכיבד מאד את הגאון הצעיר ובסוף ימיו כאשר גר במקום הנפש אוטבוצק, כדי לחזק בריאותו הרופפת, הוזמין כפעם בפעם את רבי מנחם שגר בקרוב מקום ושניהם טיילו ארוכות וקצרות ביערות אוטבוצק, ובילו את זמניהם בעמלה של תורה. ואחרי הבקורים הללו שהתקיימו לעתים תכופות הפליג הגאון מכריסק לפני מקורביו וידידיו הרבים בשבחו של הרבי מנחם וקבל על

בני פולין שאינם יודעים מהו ומיהו. „הסר לו לרבי מנחם המסגרת המתאימה — הביע הגאון מבריסק — ואילו היה חי אצלנו, בליטה, יכול היה לפרוח ולשגשג ביותר שאת" . . . מובן שסמיכתו של הגאון מבריסק הספיקה לגמרי שבני הישיבות וגדולי התורה בליטה יתיחסו אליו בהערצה, אולם, לא היה צורך לזה כלל כי ספריו ותשובותיו שהשיב לכל רב וצורב שפנה אליו בכל מקצועות התורה, עשו את שלחם. כמן בן הידידות וההתקרבות עם ראשי היהדות התורנית בליטה, כמו הגאון שר התורה רבנו חיים עוזר, רבי שמעון מבריינסק ועם גדולי הרמ"ם וגדולי המוסר, שנפגש אתם לעתים תכופות השפיע בהרבה על בני הישיבות. וגם הסבא קדישא בעל ה„חפין חיים" זצ"ל היה מידידיו המסורים ובאותם הימים שלפני מלחמת עולם הראשונה, כשבקר בעל חפין חיים בוורשה, לשם הדפסת ספריו והפצתם, ולפעמים נמשך הבקור זמן רב, נפגשו יחדיו לעתים תכופות ולא הלכה אחת או סוגיא חמורה נתפרשה בפגישות האלו.

כן התרועע עם רבי פרוץ פרי ליבוביץ, ראש ישיבת קמניץ, רבי פסח פרושקין מקוברין, רבי אהרן וולקין מפינסק ורבי אלחנן וויסניץ ראש ישיבת ברנוביץ זצ"ל. כבר ספרתי על ההתקרבות שהראה האדמו"ר רבי אברהם משובטש זצ"ל בעל „אבני נזר" ו„אגלי מל" לרבי מנחם הצעיר. האדמו"ר הזה שהיה גאון הגאונים ופאר היהדות הפולנית מרביין תורה ברכים, תופס ישיבה בעיירתו סוכוטשוב וגדולי הלומדים והרבנים בזמן האחרון היו מתלמידיו. כאמור היה הרבי מסוכוטשוב חתנו של האדמו"ר הזקן מקוצק זי"ע. ומספרים כי עוד בצעירותו

תיכף אחרי הנשואין חלה במחלת הריאות והרופאים אמרו
נזאש לחיו ובמר לבה נכנסה אשתו הרבנית לאביה בזעקה
שיבקש רחמים על בעלה הגאון הצעיר שסכנה נשקפת
לחיו.

האדמו"ר מקוצק הרגיע אותה, ואמר כי אין חשש
לחיו, מפני שצדיקים לו ולתורתו בעלמא הדין וכי כל זמן
שזוהי הרבנית תהיה עלי אדמות, תוכל להיות בטוחה כי
לא יאונה לבעלה כל רע. וכך הווא. העלוי הצעיר, חתנו
של האדמו"ר מקוצק, הבריא על אף החלשותיהם של
הרופאים כי אין לו ריאות כלל ולא יתכן שכן אדם יהיה
בלי ריאות. האדמו"ר מסוכוטשוב האריך ימים ונפטר
בעבור חמשים שנה אחרי פטירת חותנו. ומרגלא בפומיהו
זאינשי בו יש להרבי מסוכוטשוב „ריאות של קוצק“,
(קוצקער לונגען).

בסוף ימיו (נפטר בשנת תר"ע) פקדו הרופאים את
הרבי מסוכוטשוב שיעתיק את דירתו לאוטבוצק הסמוכה
לזורשה, מקום אויר צח ואקלים מבריא לחולי הריאות.
האדמו"ר מסוכוטשוב הרגיש את עצמו במקום מגורו החדש
קצת מנותק מסביבתו ומשיבתו, ובקש מרבי מנחם הצעיר
שהעריך מאד, שיבקרהו לעתים תכופות, כדי שיהיה לו
גם מי לשוחח בדברי תורה. ובכן אפשר היה לראות את
האדמו"ר הזקן הגאון הנערץ מטייל לרוח היום בהשענו
על רבי מנחם הצעיר ופניהם פני לחבים כשהם משוקעים
בסוגיא עמוקה ומתפלפלים במרץ ועוז ואחריהם קבוצה
של חסידים חמלים את הרבי במיולו.

האדמו"ר הגאון הזקן נהנה הנאה מרובה מתורתו של
רבי מנחם. ואם היו לו איזה עיכובים ולא יכול היה לבוא

בזמן המיועד, שלח שליחים מיוחדים לפרגה להודיע סיבת אי בואו של רבי מנחם, כי מאד התגעגע אליו, אף שבין תלמידיו היו גאונים וגדולים, רבנים היושבים על מדין, אברכים חריפים מפורסמים, שרכשו להם הערצה ואהדה בכל חוגי הלומדים, כי בכלל היה בפולין דבר שבחשיבות להימנות בין תלמידי סוכוטישוב.

וגם בניו של האדמו"ר הזקן מסוכוטישוב, כבנו ממלא מקומו האדמו"ר בעל „שם משמאל" ונכדו הקדוש רבי דוד הי"ד היו מידידיו וממעריציו של רבי מנחם והתייחסו אליו בחבה יתרה וכיחוד הנכד רבי דוד, שהיה מפורסם כגאון עצום, שאותו צוה הסבא, להתרועע עם רבי מנחם. כן התחשבו אתו גם בענינים צבוריים ומדיניים בשדה הפעולה של אגודת ישראל, שהאדמו"ר'ם הגאונים מסוכוטישוב היו מתומכיה ואוהדיה המסורים.

גם האדמו"ר הקדוש רבי מאיר יחיאל הלוי זצלה"ה מאוסטרובצה אשר תהלתו מלאה בארץ, כגאון הגאונים ורב רבנן, שעסק בתורה בקדושה ובטהרה וישב בתענית יותר מארבעים שנה ושחידושיו בכל מקצועות התורה האירו באור שבעת הימים, גם הגאון הקודש הזה העריץ מאד את רבי מנחם וספר בשבחו בסוד ישרים ועדה. ולא פעם כשבקר אותו רבי מנחם, והוא חלוש מאד, שוכב במטתו ושרוי בתענית חלום ומקורביו לא נתנו לשום איש להכנס לחדרו, והנה אך שמע שרבי מנחם בא, התאזר והתחזק וקרא אותו לקודש פנימה ופניו נשתנו ותיכף לטובה, ובחיבה ואהבה הושיט לו את ידו הצנומה ושאל בשלומו ותיכף נשתקע בשיחה עמוקה שנגעה בכל חלקי הש"ס, בשני התלמודים, דברי הראשונים והאחרונים

ועד שהגיעו לחידושיהם הם, והשיחה ארכה שעות שלימות וכשנפרד ממנו רבי מנחם הודה לו מאד, כי פשוט החיה אותו והשיחה היתה בשכילו צרי למחלתו. כמובן, שגם בנו ממלא מקומו, הגאון הגדול רבי יחזקאל הלוי הי"ד, שכהן כרב בכמה קהלות חשובות וכסוף אחרי הסתלקות אביו, מילא את מקומו באוסטרובצה, גם הוא העמיד תלמידים גדולים וחשובים, התחשב מאד עם רבי מנחם, ובשאלה חשובה, כשדרש הכרעה ושיקול דעת גדולים, לא הכריע מבלי שאול את דעתו של רבי מנחם מפרגה, שאותו ביקר לעתים תכופות בצעירותו.

כפי שמפרתי, סבל רבי מנחם כל ימיו צער ומכאובים, גופו החלש ובריאותו הלקויה גרמו לו הפרעות בלימודיו אף שהתגבר עליהם ולא שנה אף במקצת מסדר יומו בגלל מחלתו. אולם בכדי לקיים „ושמרתם את נפשותיכם” ניאות לפקודת הרופאים ונסע מפעם לפעם למעיינות הרחצה בחו"ל וביחוד למרינבד ולקרלסבד לשם רפוי.

במשך השנים שבקר המקומות אלה נתוודע לכל גדולי הרבנים בעולם. ואלה ששמעו את שמעו רק מפרסומו או מפי כתביו, הכירוהו שם הכרה אישית. כאן זכה להכיר כמעט כל גדולי רוסיה, גרמניה, הונגריה, ואף הרבנים הגאונים מארץ ישראל ומאמריקה. בימים ההם עוד נמצאו בחיים רבנים וגאונים בעלי שם עולמי, מחברי ספרים ענקיים ומה גדולה היתה שמחתם של גדולי הרבנים מלמברג או קראקא, פרשבורג או מטרסדורף, פרנקפורט וברלין, ירושלים וניו-יורק, שראו בפעם הראשונה את הגאון הצעיר, אשר גדולים וטובים סמכו את ידיהם עליו ונבאו לו עתיד מזהיר. ורבי מנחם עצמו, אף שרגעיו היו

ספורים וגם במרינבד לא שינה במאומה מסדר יומו ומשעוריו הקבועים לא גרע אף כמלוא נימה, בכל זאת מצא לנכון להשתעשע עם רב חשוב זה או אחר, עם גדול ומפורסם במדינתו, כדי לחוציא מלבם כי אין בין בני החסידים בדורנו בני תורה הראויים לשמם. והגדולים הללו בשובם למקומותיהם הרבו לספר בשבחיו של רבי מנחם ופרסמו את שמו בין גדולי התורה במדינתם.

וכך נתפרסם שמו של רבי מנחם בכל קצוי תבל, ומפעם לפעם הגיע אליו כתב רבנות מעיר גדולה וחשובה במדינה ומחוצה לה, או משלחת של פרנסי צבור חשובים, והשתדלו והורבו בקשה שיקבל עליו משרת רבנות, או משרת ראש ישיבה גדולה כדי להרבות כבוד התורה וכבוד שמים וכבוד עירם, עיר מלאה חכמים וסופרים. אולם תמיד השיב רבי מנחם פניהם ריקם והחלטתו לא לעשות את התורה קרדום לחפור בה, כל זמן שיכול להתפרנס בכבוד מעסקו ומשלה ידו, החלטה זו היתה החלטה נחושה ואיתנה שממנה לא זו כמלוא נימה והמשלחות שבו פחי נפש לעריהם הגם שלא אמרו נואש וחיכו לעת מצוא ולחודשנות מתאימה. . . .

צרכי צבור

כשרבו הפרצים והפרצות בחומת בית ישראל, הבין הגאון רבי מנחם כי לא עת לחשות והתחיל לעסוק בעניני צבור. התחלת עסקנותו היתה עוד בזמן הכיבוש הגרמני, במלחמת עולם הראשונה. התקיימה אז ההתנגשות הראשונה הגלויה בין החפשים ובין החרדים, כשנגשו השלטונות לארגן בחירות לקהלת וורשה.

כידוע נמצאה עד אז הקהלה בידי המתבוללים, אילי הכסף, והמשרה באה להם עקב קשריהם עם השלטונות. האוכלסיה כשהיא לעצמה לא היתה לה גישה ישרה לקהלה ולפרנסיה. משלמי המסים היו רק הסוחרים הגדולים ממדרגה ראשונה, ואילו אנשי המעמד הבינוני, בעלי מלאכה ופועלים נשתחררו ממס הקהלה. כל זה נעשה בכוונה תחילה, כדי שלצבור תרחב לא תהא זכות בחירה לקהלה וממילא ישאר השלטון בידי המתבוללים והמתקדמים.

אחרי הכבוש, כשרוחות חדשות התחילו מנשבות במדינה, השתדלו ראשי המפלגות לארגן מחדש את הקהלה ולעשות בחירות יותר רחבות מאשר עד עכשיו. מובן, שהאוחזים ברסן הקהלה השתדלו לקיים בכל האפשר את השלטון בידיהם, אולם בכדי להרחיב קצת את המסגרת החליטו כי מלבד בעלי זכות הבחירה הקודמים יקבלו

זכות בחירה גם אנשי האינטליגנציה, המדופלמים ובעלי תעודות בגרות, כלומר „המשכילים" וה„נאורים“.

בצבור החרדי התחולל רעש עצום. הורגש כי חוק הבחירות ה„משוכלל" אינו אלא חתירה תחת יסוד היסודות של הקהלה, עניני תדת והכשרות והתחילו למכס עצה היאך לבלום את מזימת החפשים ובאיזה אופן יזכו גם החרדים בזכות בחירה לקהלה.

באחת הישיבות שהתקיימה ב„אגודת האורטודוקסים" (אגודת ישראל) יצא רבי מנחם זמבא בהצעה לתבוע מאת השלטונות לתת זכות בחירה גם לתלמידי חכמים מוסמכים, שהם הנם האינטליגנציה שלנו. ההצעה הזאת נתקבלה פה אחד ובהתלהבות. ניגשו תיכף לפעולה אצל השלטונות שהוכתרה בהצלחה. אולם ראשי הקהלה דרשו שלכל מוסמך תהיה תעודת סמיכה חתומה מאת ועד הרבנים ונתמנה ועד הסמיכה של שלשה רבנים וביניהם המטיף של הנאורים הדר. ש. א. פוננסקי, מטיף הסינאגה שברחוב מלומצקה ורק מי שיקבל תעודה חתומה משלשת חברי הוועד יקבל זכות בחירה לקהלה.

כמובן, שהדר. פוננסקי, לא הסכים „לסמוך" את ידיו על סתם ת"ח או הוכש ביה"מד שתורתו אומנתו, מאידך לא הסכימו לומדי הקלויזים והשמיבלעך, ואברכי החסידים להיבחן על ידי מטיף מודרני. בכל יום באו מאות תלמידי חכמים לוועד הרבנים ודרשו תעודות סמיכה, דבר שגרם להתקהלות, התנגשויות וצעקות. כראש המסתערים על מבצר המתבוללים עמד הגאון הצעיר רבי מנחם אף שהדר. פוננסקי הזמין אותו אצלו והביע את רצונו לתת לו „כתב סמיכה".

לבסוף הסכימו חברי ועד הרבנים ובראשם הרב הישיש רבי אברהם צבי פרלמוטר זצ"ל לחתום לבד על תעודות סמיכה, והשלטונות אישרו את הסמיכות הללו. והודות לזה נבחרו לקהלה נציגות מתאימה של חרדים.

היוזמה של רבי מנחם, שהצילה את הקהלה מידי החפשים, נתפרסמה במהירות ושמו נישא על כל שפתים, ונגד רצונו נכנס רבי מנחם לעסקנות הצבורית ונעשה מראשי אגודת ישראל וממניחי היסוד שלה.

הוא היה קנאי בהשקפותיו ובפעולותיו לא ידע וותר מהו. לא גרם מעולם פשרות ומתינות וחצאי-אמצעים. הפשרות הללו אינם אלא עצת היצר טען רבי מנחם, כי גם לאיש שנגרר אחרי היצר, ונלכד ברשתו, לא בא הבעל-דבר בתחילה בהצעה של עברה חמורה, אלא כמו שאומרים חז"ל: היום אמור לו עשה כך ומחר אמור לו עשה כך וכו'. יודעים היו עסקני הצבור, אלה שכל עסקנותם והצלחתם הוא מזה שמשתדלים לאחה את הקרעים ולאגד את הקצוות, כי בענין שרבי מנחם נכנס לתוכו אין מקום לפשרות מעין אלו, אלא או נצחון גמור או כשלון גמור. והודות לרצונו ודעתו הנחושה רכש לו את אחדת גדולי התורה ואדמור"י פולין, שהתייחסו אליו באימון גמור וסמכו את ידיהם על דעתו ועל פעולותיו.

אין תימה שכאשר נגשו לארגן את „מועצת גדולי התורה" שעל ידי אגודת ישראל — האינסטנציה הכי גבוהה של ההסתדרות העולמית של היהודים החרדים הבלתי תלויים ונבחרו למזכירות ולוועד הפועל שלשה רבנים מפורסמים, היה ביניהם הגאון הצעיר רבי מנחם.

שני חבריו האחרים במוזכירות היו: הגאון העצום רבי יעקב מאיר בידרמן זצ"ל, חותנו של האדמו"ר בעל „שפת אמת" מגור זצ"ל, וגיסו וחותנו של יבלח"ט האדמו"ר מגור שליט"א והרב הגאון המפורסם רבי אברהם יצחק למשטיין זצ"ל הרב מפלצביונה.

רבי יעקב מאיר בידרמן בנו של הרב מלאוויטש רבי בצלאל זצ"ל, היה מפורסם בצעירותו כאחד העלויים הכי מצוינים שבדורו וכשגדל נתפרסם שמו כגאון אמת עד שהאדמו"ר בעל „שפת אמת" לקחו לו לחתן. הוא היה איש צנוע ובודד במועדו שעסק בתורה לילה ויום, כמעט שלא התערב בכל ענינים צבוריים. הוא גם סידר לדפוס את כתבי חותנו בעל „שפת אמת" וגם היו לו הרבה חידושי תורה בכתב יד.

כשנבחר רבי מנחם זמבה בשנת תרצ"ה, כחבר ועד הרבנים, נבחרו יחד עמו עוד שני רבנים גאונים מפורסמים: רבי יעקב מאיר בידרמן הנ"ל, והגאון רבי אברהם וויינברג זצ"ל, נודע בשם רבי אברהם מסטומשין, תלמידו המובהק של האדמו"ר בעל „אבני נזר" מסטומשוב זצ"ל. אלה שלשה רבני וורשה והיו האחרונים שפארו את הקהלה הגדולה והמפורסמת ושלשתם נספו ביחד עם בני קהלתם בימי השואה.

רבי אברהם יצחק למשטיין, הרב מפלצביונה זצ"ל החבר השלישי במוזכירות של מועצת גדולי התורה, נמנה בין רבני פולין המפורסמים. תלמיד חכם גדול, בעל שכל ישר ובעל בקורת. ועם זה היה בעל נפש פיוטית ואת רחשי לבבו ביטא במאמריו הרבים כי היה גם ספרא רבא, ופרסם מאמרים למאות בספרות ובעתונות החרדית. אולם

בין שלשתם היה רבי מנחם הרוח החיה במזכירות, הקיצוני בהשקפותיו, בכל זאת היה לבו ער לדרישת הזמן, הבין לרוחם של הצעירים, שמצאו בו ידיד נאמן ומסור, ושהביא את תעצומותיהם לפני גדולי התורה. הוא צדד בעד ארגון צעירים ופועלים אגודתיים עומד ברשות עצמו. אף הוא עבר לא פעם על רשימות הספרים שהגישו לו מנהלי ארגון הצעירים כשרצו לייסד ספריות חרדית כדי שהצעירים לא יצטרכו לרעות בשדות אחרים. והוא לא פעם הכשיר, בדוחב בינתו וגישתו הכנה את מה שפסלו אחרים בשיקול ראשון. כן היה ידיד נאמן לעתונות החרדית וחרד על קיומה, כי ראה בה כלי מכשיר חשוב להפצת רעיון אגודת ישראל והחדרת התורה, יראת שמים ומסורת אבות בבתי ישראל, ותרים מפני ההתכוללות והלאומיות.

והודות להשתתפותו של רבי מנחם במזכירות של מועצת גדולי התורה רכש לו המוסד הזה אימון מלא גם מגדולי ליטא, שהתייחסו לרבי מנחם בהערצה והסכימו כולם לדעתו דעת תורה. הוא עמד בקשרים הדוקים עם גדולי ליטא, ראשי הישיבות ובעלי מוסר, הבין לרוחם והם הבינו לרוחו ולא פעם הביעו את דעתם כי רבי מנחם הוא הנציג שלהם בהנהלה הראשית של אגודת ישראל בפולין. ולאחר כמה שנים, כשהציעו להגאון רבי חיים עזריה גרודז' זצ"ל מווילנא, שיעמוד בראש מועצת גדולי התורה כנשיא, הסכים לזה בתנאי שרבי מנחם ינהל את עניני המזכירות.

ברם עסקנותו בצרכי צבור לא גרעה מאומה משיעוריו ומלמודו אלא נתוספו לו עוד כמה שעות ביממה ללא שינה, דבר שהחליש בהרבה את גופו החלש בלאו הכי, ושעורר

דאגה רבה אצל כני ביתו, ידידיו ומעריציו הרבים. ולא פעם ניסו להניעו מזה אולם ללא הועיל.

רק פעם אחת יצא רבי מנחם מגדרו, הניח „עירוב“ על ספריו ויצא לרשות הרבים בזעקה גדולה ומרה. זה היה בשנת תרפ"ד, כשהחליטה הנהלת הקהלה לבנות את „הבית האקדימאי“ בחצר בית הכנסת בפרגה.

הנוער האקדימאי, שביקר בבתי הספר הגבוהים בוורשה, שביניהם היו רבים מבני העניים ומערי השדה פנה להנהלת הקהלה שתבנה בשבילים בית לשם איכסון, לימוד, תרגילים ושעשועים. הפניה הזאת נתמכה על ידי רוב חברי ועד הקהלה, שהיתה אז בידי המתבוללים והנאורים, וגם מצד המשכילים שבעיר והעתונות. אמנם היו לה לקהלה מגרשים רבים ונרחבים בכל חלקי העיר. בכל זאת כשהציע אחד מחברי הועד שיש להקציב לשם זה חלק ממגרש חצר בית הכנסת של הקהלה בפרגה, נתקבלה ההצעה בהתלהבות וכלי שום התנגדות.

חצר בית הכנסת בפרגה היתה המרכז של המוסדות הצבוריים. מלבד בית הכנסת המפואר, הנודע בשם „בית הכנסת העגול“ מפני שנבנה בסגנון מזורחי עגול על ידי יורשי רבי שמואל זביטקובר ובנו רבי ברקה וכלתו תמר'ל המפורסמת ע"ה, עמדה שם מקוה טהרה משוכללת לפי דרישת ההיגיינה המודרנית, שמספר המבקרות בה מכל חלקי העיר הגיע למאות בכל יום ויום, בית ספר ענקי של הקהלה, בית מדרש לתורה ולתפלה, מרפאה לעניים וכו' וכו'. והנה החליטו ראשי הקהלה לבנות במקום המקודש הזה בית לנוער חפשי ופרוע ולחלל את המקום. ולא די בזה, אלא לפי התכנית יש להעמיד את בית האקדימאים

בהיות, להעמיד בצל ולהאפיל על בית הכנסת — הדרה וגאונה של עדת ישראל בפרגה.

קל לשער את הרעש העצום שהתחלטה הזו עוררה בין היהודים החרדים שבעיר. כל העיר נעשתה כמרקחה וביותר הורגזו תושבי פרגה, שהנגע הזה עתיד להימצא במחיצתם. בבית הכנסת נתקיימה מיד עצרת עם רבתי, שהשתתפו בה אלפים. מראשי המדברים היה רבי מנחם זמבה, תושב עיר פרגה, ודבריו החוצבים להבות אש עשו רושם כביר, ובתום האספה נתארגנה הפגנה אדירה, רבת משתתפים ורבי מנחם בראש, שהלכה דרך כל העיר עד לבנין ועד הקהלה ברחוב גרויבובסקה, והגם שלפני שהגיעו המפגינים נודע כבר בקהלה מה שמתרחש בפרגה, וראשי הקהלה הבתילו שוטרים שישמרו על הכניסה לבנין הקהלה, ו„פרנסי העדה“ עצמם התכנסו בחדר לפני מחדר והדלת סגרו כדי שהמוני המפגינים לא יגיעו עדיהן — אולם כל זה היה ללא הועיל. השוטרים בראותם מפגינים מוזרים, בעלי שיבה והדורי פנים בגיל העמידה נסוגו אחור ביחס כבוד והתמונים חדרו לקהלה „בשצף קצף“, וכדרכם נשתברו כמה מחפצי הרהוט שבקהלה, עד שמצאו את משכנם של „הדוורים“, פרצו את הדלת ורבי מנחם הצעיר קפץ על השלחן והתריע נגד כל הפרנסים בזעם, שנכלה כזאת לא תעשה בישראל, לבנות בית לנוער פרוע ומופקר מול בית מקוה טהרה, שלשם באות בנות ישראל למאותיהן ולא לפיהן להטהר ולהתקדש בקדושת הדורות של עם ישראל, ולא ניתן שמקום קדוש כזה בית מקדש מעט, מקום לתורה ולתפלה זה מאות בשנים יאכסן בסביבתו מקום שעשועים והוללות בלתי מרוסנת.

אחד הפרנסים הישישיים ניסה להתנפל על רבי מנחם הצעיר וגם דרש מיטוטר הנכרי שיאסור את הנואם, אולם הקהל הרב לא נתן לבצע את זממו. בכל זאת הצליחו הפרנסים להמלט מבנין הקהלה בלויית שוטרים מזוינים לקול קריאות של כוז מצד קהל המפגינים.

אולם רבי מנחם היה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, ביודעו שלא בהפגנות ובמחאות גרידה יצליחו החרדים להניא את בצוע התכנית, קרא פעם לאספה של בעלי בתים נכבדים בעלי הון, והציע לפניהם, לקנות בפרגה מגרש מתאים במקום מרוחק לחצר בית הכנסת ולמסור את המגרש לרשות הקהלה, כדי שהקהלה תוכל למסרו לרשות ועד הבנין של הבית לאקדימאים, ובכך תתגשם ההחלטה של הקהלה וחצר בית הכנסת תפרה ממכה זו לעולמית.

ההחלטה נתקבלה וכו במקום נתרמו סכומים הגונים לשובת הענין וכאשר התייצב רבני מנחם כעבור שבוע ימים בראש משלחת חשובה של תושבי העיר לפני ועד הקהלה ובידו המחאה על סכום כסף ניכר וגם הצעה של מגרש יפה ומתאים ברחוב נמיסטניקובסקה בפראגה, נתקבלה המשלחת באדיבות יתרה, ואחרי משא ומתן ארוך סודר הדבר לשביעת רצון שני הצדדים וחצר בית הכנסת נפרתה מזמורת זר.

כן השתתף רבי מנחם בהפגנת חרדי וורשה, כשניסו ראשי הקהלה להרכיב לראשה רב נאור מדופלם כרב ראשי. הפגנה זו „הפגנת בעל זקן השיבה" בלויית התנגשויות ומהלומות כשרבים מבין המפגינים נפצעו באופן רציני, הראתה לדעת לראשי הקהלה כי חרדי וורשה אינם כבר

סתם עדר בלתי מאורגן, וכי ישנם ביניהם מארגנים ונואמים
מצוינים, כי עבר הזמן שיכלו לפסוע על ראשי עם קודש
ולעשות בקהלה כאוות נפשם.

גם בהתפגנה זו היה רבי מנחם מראשי המדברים,
השתתף במשלחת האוכלסיה שהגישה את תעצומותיה
לפני ועד הקהלה וגם פעולה זו נכתרה בהצלחה. קהלת
וורשה לא „זכתה“ מעולם לרב ראשי נאור ומדופלם.

על מות לבן

דרך חייו של רבי מנחם לא היתה כלל סוגה בשושנים, הרבה יסורים, צער ומכאובים סבל הגאון בימי חלדו. כעשרים שנה סבל ממחלת הסוכר, אולם המהלומה הכי קשה בשבילו היתה הסתלקותו של בנו העלם, עדיו לגאון ולתפארת, אשר כברא ברעא דאביהו, כל גדולי הדור וגאוני השתוממו על גדולתו, בקיאותו וחריפותו, הב' משה יהודה אריה לייב ז"ל שנפטר ביום ו' אדר א' תרפ"ד והוא אך בן י"ט שנה.

היה זה עלם נחמד למראה וטוב להשכיל. אביו הגאון השתדל להסתיר מפני עין זו, כי יש לו בן עלוי נפלא, הבקי בכל חדרי תורה ומחדש חידושים נפלאים. כאשר ראה אביו כי בנו הרך הנהו בעל כשרון נדיר, התמסך כלול לחינוכו ולמד אתו שעורים קבועים, וכבה הסברתו ובשפת למודו הצליח לפתח את כשרונותיו וראה פרי בעמלו.

שמו של העלוי ליב זממה ז"ל נתפרסם ביום הבר מצוה שלו. מובן מאליו כשכל רבני העיר גאוניה ולומדיה נתאספו משום כבודו של הגאון רבי מנחם להשתתף בשמחתו וקודם שפתח את פיו לדרוש את דרשת הכר-מצוה שלו קדם אביו ואמר למסובים שלא יחשבו שמה שידרוש ויחדש הבר-מצוה למד מפיו ואביו מדבר מתוך

גרוננו. כל הדרוש והחידושים שבו הנם ממה שחנן אותו אלקים ומוכן הוא להתפלפל עם כל אחד ואחד.

אח"כ פתח הבר-מצוה לדרוש בסוגיא דקידושין ל"ו: דתפלין אעפ"י שהיא מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ ובין בחו"ל. העלם הצעיר הראה כל כך הרבה חריפות ובקיאות עד שכל המסובים השתוממו מאד והתפלפלו אתו זמן רב לגודל שמחת הרבנים והלומדים שדאו בו כוכב חדש בשמי היהדות התורנית.

רושם הדרוש היה גדול מאד, וחיש נתפשטה השמועה בעיר ולמחרת סעודת הבר-מצוה (שנתקיימה ביום י"א טבת תרע"ח) נתאסף עוד פעם חבר של תלמידי חכמים ולומדים ולפניהם דרש דרשה שניה בענין תפילין, שהצטיינה בעמקות נפלאה ובקיאות בכל ספרי הראשונים. מני אז לא יכול כבר אביו הגאון לשמור את הסוד בלבד, ונתוספו לו חברים לעלוי הצעיר ובקשו את קרבתו, אבל אביו לא חדל מללמוד אתו בצוותא ולסלול לו דרך בים התלמוד.

העלוי הצעיר עבר על כל ש"ס ומפרשיו ומה שחדש כתב בספר, ונשארו ממנו חידושים בכל חלקי חש"ס. חוץ מזה היה רגיל לדון עם אביו הגאון ולהוסיף הערות על ספריו, בזמן שנמצא במקומות הרפואה, כדי לחזק את גופו כי ידוע חולי היה מנעוריו, שמוזה נצטרף קונטרס שאלות ותשובות חשובות בין האב והבן.

כשהגיע העלם לגיל י"ח השתדך עם בתו של הגאון הקדוש רבי מנחם מענדיל אלטר הי"ד אחיו של האדמו"ר מגור שליט"א ונשיא אגודת הרבנים בפולין. רבי מנחם מענדיל אלטר שהיה רב בפאביאניץ וקאליש היה אחד

האִישים הגדולים ביותר שהוציאה מתוכה היהדות הפולנית
החסידית כתקופתה האחרונה. גבר חכם בעון, גאון
מופלא וחכם מהוכם והאישיות הזאת מצאה לנכון לבחור
את העלם הרך והחלוש בגופו לחתן לבתו, כי הוא הכיר בו
שעוד יעלה על אביו בגדלותו ובגאונותו.

אולם לא זכה לזה. כי האסון בא כחטף ואחרי מחלה
קצרה שבק חיים לכל חי בגיל י"ט.

רושם פטירת העלוי הזה אי אפשר לתאר. בהלויתו
שהתקיימה בעיר פראגה, השתתפו כל רבני העיר והסביבה
וגם מרחוק באו רבנים, תלמידי חכמים וחסידים ואנשי
מעשה ללויה. את הארון הכניסו לבית הכנסת ושם
הספידוהו גדולי הרבנים והספרדים.

אדמו"ר הרה"ק מגור, בשמעו את השמועה הלא טובה
הזדרז וכתב מכתב תנחומים לאביו האומלל ובו כתב
לאמר:

„כבוד אהובי ידיד נפשי הרה"ג וכו' הרב ר' מנחם
שיחי' לאי"ט בפראגה. היום נודעתי על ידי הרב שי'
הסכה הנוראה ואחזתני פלצות. השי"ת ברוב רחמיו
ינחם אותך ואת ביתך ונשמע אך טוב מהיום. א"ד
המשתתף בצערך

ידידך אברהם מרדכי אלמר.

בעבור זמן מה נתעוררו ידידיו של הגאון להוציא בספר
את חידושיו של העלוי המנוח כדי להפיק קצת את צערו
של אביו הגאון. היוזמים פנו גם לאדמו"ר שליט"א מגור
שיחיה את דעתו ע"ז והנה מה שענה לרבי מנחם:

„ואשר לחידושי בנך ע"ה, ודאי נכון לעשות לו מזכרת
בהוצאת חידושי תורה שלו לאור כדת תלמיד חכם
שדבריהם הם זכרונם. תשלח לי הקורקטין וכשיהיה
לי פנאי אעבור עליהם".

ובהקדמת הספר שהופיע בהשתדלות אחיו של המנוח
בנו בכורו של הגאון רבי מנחם ר' שמעון אליעזר זמבה
הי"ד בשם „גור אריה יהודה" נמצא אילו הערות שהעיר
כ"ק אדמו"ר מגור לספרו של העלוי המנוח.

כן נמצאים הסכמות מאת האדמו"ר מאוסטרובצה
זצ"ה"ה, האדמו"ר מסוקולוב זצ"ל, הגאון רבי חיים עוזר
גרודזנסקי זצ"ל, הגאון רבי מאיר דן מאוסטרוב, ביחד עם
הערות חשובות שהעירו מרוב השיבות הספר והמחבר.

האדמו"ר מסוקולוב, אחד האישים המרכזיים שביהדות
פולין כתב אל הגאון רבי מנחם בין השאר :

לכבוד ידיד נפשי הרב הגאון הגדול פאר הדור פה"ח
אוצר כלום עטרת לאום יושב בתיינא דלבאי וכו'
מוה"ר מנחם זמבה שליט"א.

אשר בישרני שנכון להדפיס חידושי תורה מבנו
הנפלא העלוי החריף הגדול, ירא ושלם המנוח מוה"ר
ליבל ז"ל, בזכרי בו המו מעי לו על האי שופרא דבלי
בארעא כי בדברי עמו הרבה פעמים ברוב מקצועות
הש"ס נפלאתי על יקרת ערכו וגדלו בתורה ודמיתי
תמיד שכוכל חדש יצהיר בעולמנו התורני, כי חכיתי
על עלם הזה שלגדולות ונצורות הוא מוכן להאיר פני
תבל בחכמת תורתו אשר לפי מספר שנותיו הרבה מאד
מקנתו קנין התורה והתעודה, אבל לדאבון לב כל

ישראל ירד ד' לגנו וליקט שושנה ואסף אליו נגהו ועל כל בית ישראל לבכות השריפה אשר שרף ה' בבחירו וכו'".

והגאון רבי חיים עוזר כותב: ראיתי ונכחתי גודל ערך הרה"ג המחבר ז"ל והתפלאתי לראות אשר בעודנו צעיר לימים כבר ראה הרבה חכמה ודעת ועיניו כיונים על אפיקי הש"ס, הראשונים והאחרונים, מחדש חידושים ישרים ומאירים משמחי לב וחבל על האי שופרא דבלי בארעא בימי עלומיו כי עלול היה להתעלות ולהתגדל ולהיות מאחד מגדולי הזמן.

והגדולים הללו לא היו סתם, "מסכימים" ומפזרים בשבחים. כי באמת היה העלם חידוש נפלא מאין כמוהו. נוגעים עד הלב הם דברי אביו הגאון, רבי מנחם בהקדמה לספר, "גור אריה יהודה":

... וגם אנכי הם לבי בקרבי, בהגיגי תבער אש, כי זכור אזכור ותשוח עלי נפשי על אבדן ת"ח גדול, הבן יקיר לי, המצויין בבקיאות בכל חדרי תורה, עמקן נפלא, ירא וחרד, אשר גווע באביב חלדו במבחר ימי עלומיו בן י"ט שנה, ואף כי בודאי עלתה נשמתו הקדושה והטהורה כליל לשמי שמים כדרך נשמות הקדושים (עיין בתוספות מנחות ק"י, דמיכאל עומד ומקריב נשמתן של ישראל וע"ז הננו מתפללים: "ואשי ישראל תקבל ברצון") ברם על האי שופרא דבלי בארעא קא בכינא, שנוצר לגדולות והיה יכול לעמוד בפרץ לתקן בדק הבית, בית ישראל המלא פרצות וסדקים, להרביץ תורה בעולם, ללמד בני יהודה קשת, מלחמתה של תורה, והנה בא המות הנורא בחצי זעמו

ותקפו בעוה"ר בדמי ימיו בבחרותו וכל תקוותי נשארו
מעל". . . .

ואמנם נתקבל הספר בין קהל הלומדים ברוב חיבה
ובמשך זמן קצר נמכר כליל, כי בני התורה והישיבות
מצאו בו הרבה מהידושיהם של הכן והאב ולמדו ממנו
הרבה. וגם דרשו להוציא את שאר החידושים שנשארו
ממנו ונמצאו בכתובים אולם לא אסתעייא מילתא מרם
הגיעו ימי השואה וגורל חידושי תורת הכן כגורל תורת
אביו הגאון שנכחדו ונשמדו כיום חרון אף.

פרק ז

מפרנס לרב

הגאון רבי מנחם היה מראשוני עסקני ופעילי אגודת ישראל ומנושא דברה. השתתף בכל הועידות, המועצות וכנסיות של אגודת ישראל, ובין ראשי אגודת ישראל היה הוא הקיצוני והקנאי ששמר על המסורת ועל מורשת הדורות שלא יטושטשו עקב המסגרת המודרנית בצורת אירגון והסתדרות בה נצטמצמו החיים הצבוריים בתקופה האחרונה. ולא אחד מגדולי האדמו"רים נתנו את ידיהם לאגודת ישראל, הודות לעובדא כי רבי מנחם הנהו אחד מראשי התנועה ושום דבר בקטן כגדול לא יוצא לפועל בלי חוות דעתו, דעת התורה והסכמתו.

כבר בשנים הראשונות אחרי המלחמה, כשנגשו במדינת פולין החפשית לבחירות לקהלות, פנו אליו נציגי החרדים בפראגה, מקום מושבו של רבי מנחם, והציעו להעמיד את מועמדו בתור פרנס הקהלה וכנציג הפרבר פראגה, בה חיו כחמשים אלף מאחינו בני ישראל. מתחילה סירב רבי מנחם להיבחר כפרנס בקהלה בידעו, כי יצטרך לגזול מזמנו היקר לעניינים טפלים, כמו, לשבת בישיבות ולהקשיב לנאומי סרק מפי ראשי המפלגות החפשיות. אולם בראותו כי כל המפלגות מגייסות את טובי כחותיהם לקהלה, ומועצת קהלת וורשה תתעלה כמין פרלמנט יהודי, וכל החלטה והחלטה שתתקבל במועצת הקהלה תשמש דוגמא לשאר הקהלות בפולין, הבין הגאון כי גם

זה נכנס בגדר „עת לעשות לד' " וקבל עליו לעבוד בקהלה
כפרנס צבור. ובכן נבחר רבי מנחם לפרנס בקהלת וורשה,
דבר שעורר תשומת לב מרובה בכל החוגים, וביחוד בחוגי
החרדים מפני שכולם חשבו שרבי מנחם ראוי יותר לפאר
את ועד הרבנים מלשבת עם נציגי המפלגות ולשמוע
נאומים הפגנתיים תעמולתיים או דברי אפיקורסות אשר
צורמים את האוזן וגורמים לשאט נפש ולבחילה וכל בעל
נפש ירחק מהם ומהמונם.

לימים שינו רבים מידידי הגאון את דעתם והודו, כי
ישיבתו של רבי מנחם בקהלה בתור פרנס היתה לכרכה
לקהלה וליתדות החרדית. לא פעם הצליח לבוא בקשר עם
המתונים שבין המתנגדים ולשמש כמתווך בענינים שרק
בויתורים הדדיים אפשר להגיע לידי תוצאות חיוביות
לטובת הקהלה. ואף הקיצוניים שבחפשים, מחוגי ה„בונד“
ו„פועלי ציון“ התייחסו אליו בדרך ארץ והתחשבו בדעתו
לעיתים תכופות.

כן הצליח לבטל את היוזמה של הקהלה להכניס את
השחיטה לתוך מסגרת הקהלה אשר בגלל זה היו השוחטים
נמנים כפקידים בין פקידי הקהלה, דבר שגדולי ישראל
התנגדו לו בעוז וצעקו ככרוזיא נגד הרצון להפוך את
השוחטים לפקידים התלויים בדעת הרוזנים והמושלים
בקהלה שלעיתים תכופות שייכים לחוגי החפשיים ועלולים
לגרום תקלה לשחיטה ולכשרות.

בכדי לבטל את ההצעה הזו, היה צורך בעבודה
מאומצת ובהשפעה אישית גדולה לנהל את הענין בדעת
ובתבונה, כי בעצם ולאמתו של דבר היתה מתפקידה של
הקהלה הן לפי התחוקה והן לפי צביונה לקבל את השחיטה

לרשותה, ואם הצליחו פרנסי החרדים לבטל את ההצעה והשחיטה בוורשה נשמרה בידי ועד השוחטים במקדם מבלי להזקק להכנע לרצון הפרנסים וועד הקהלה, ועם זאת היו השוחטים והנאמנים מוכרים על ידי הרשות כפקידי הקהלה — יש לזקוף חלק חשוב מפעולה זו על חשבון הגאון רבי מנחם.

כן היה מראשי העסקנים בוועד הכל-יהודי לבטל את החתירה נגד השחיטה הכשרה לפי יזמתה של הגברת פריסמור הידועה לשמצה. לוועד הגנת השחיטה השתייכו גדולי הרבנים במדינה בראשותו של הגר"ע גרודזנסקי זצ"ל מווילנה ונציגיו ישבו בוורשה זמן רב ואירגנו את ההגנה על השחיטה הכשרה. כן ישבו בוועד זה ראשי המפלגות, רופאים מפורסמים ומלומדים בעלי שם, וכח רב השקיע רבי מנחם בועד זה שהשתתף בו כנציג קהלת וורשה ולדבריו הנבונים ודעתו דעת תורה הקשיבו חברי הוועד ברב ענין וברב קשב. או אז הכירו גם אנשי החוגים האחרים כי רבי מנחם הנהו לא רק גאון עצום אלא גם מלומד מודרני אשר מצפוני המדע לא זרים לו כלל, וכבודו וכבוד היהדות החרדית הורם ונתעלה בגלל זה.

אולם גם ביהדות החרדית עצמה, היה לו לרבי מנחם תפקיד גדול — תפקיד לאחא את הקרעים ואת הניגודים ההדדיים בין הדבקים. דבר זה נגרם מפני שהיהדות הפולנית בתקופתה האחרונה היתה בעצם מעין ריכוז משלש מדינות, שכל אחת ואחת היתה לה מסורת משלה וסדר חיים משלה וצביון משלה. לא הרי יהדות ליטא כיהדות גליציה, ולא הרי שתיהן כיהדות פולין הקונ-גרסאית, ודרוש היה תבונה ודעת ומתינות מצד ראשי

היהדות ופונסיה לאפשר שכל החשיבות תתלכדנה להטיבה אחת הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. ותפקיד זה היה חלק מתפקידו של רבי מנחם שרכש לו אמון מלא משלשת חלקי היהדות שבפולין המאוחדת. וכמו שהתייחסו אליו באימון ובאדיבות גדולי ליטא, כן העריצו אותו גדולי גאליציה וכולם ראו בו אישיות מרכזית, כלתי משוחדת, העומדת על הגובה ויודעת להתרומם על האינטרסים המקומיים הצרים.

והרי עובדא מעניינת: כשהתעורר הרב הגאון המפורסם איש האשכולות רבי מאיר שפירא זצ"ל לכונן בלובלין ישיבה עולמית בשם ישיבת הכפמי לופלין, חברו עליו ראשי הישיבות וגדולי ליטא והתריזו כנגדו ונגד מפעלו. ביחוד אחרי ההפגנה הגדולה ביום הנחת אבן הפינה ליח"ל שהתקיימה ביום ל"ג בעומר שנת תרפ"ד במעמד חמשים אלף מבני ישראל ובראשם גדולי הרבנים והאדמו"רים שסמכו ידיהם על המפעל ועל פעלו וראו בזה נכס יקר ליהדות.

גדולי ליטא, מרכזה של הישיבות בעל שם עולמי ומסורת של תקופות טענו, כי לא היה מעולם דבר שכזה לבנות תחילה בנין ואח"כ לרכז תלמידים לישיבה אלא להיפך, כשמתעורר אחד מגדולי הדור ליסד ישיבה מרכז מקודם סביבו חבר תלמידים שומעי לקחו שמקבלים די סיפוקם כדי שיוכלו להגות בתורה, ואם רואה המיסד כי צר לו המקום להכיל את התלמידים הבאים אליו מקרוב ומרחוק, אז ניגש לבנות בנין מתאים לישיבה ולכל צרכי התלמידים, וכאן אנו רואים ההיפך כי ניגשים לבנות הבנין תחילה

וזה בעסק רב ובתעמולה עצומה כרב כשרונו של מוהר"ם שפירא ובגודל השפעתו, ובוה גורם הוא נזק מוסרי וחומרי לכל הישיבות.

הדבר גרם לחילוקי דעות במחנה החרדים, הללו מימינים והללו משמאילים, עד שהתנגדות חרזה ממסגרתה הפנימית והגיעה גם לרשות הרבים על ידי העתונות במדינה ובחוצה לה וביחוד באמריקה, ששם השתדל הרב שפירא לאסוף כסף תועפות לבנין הישיבה.

באותם הימים התקיימה ועידה ארצית של אגודת ישראל בפולין, באולם קאמינסקי שברחוב אוכונזה בוורשה. התכנסו יותר מאלף צירים מכל חלקי המדינה, וכאשר הרב שאפירא עמד אז בראש המרכז של אגודת ישראל בפולין החליטו באי כח הישיבות שבליטה הפולנית לצאת נגדו בנאום חריף בוועידה זו.

כראש המדברים מטעם הישיבות נבחר הרה"ג ר' אברהם קלמנוביץ שליט"א נשיא ישיבת מיר (בעת באמריקה, קנה לו שם עולם בהצילו מאות ואלפים מבני הישיבות מרעב וכליון והביאם למשכנות מבוססים בימי מלחמת עולם השניה ולאחריה) ונאמו היה האשמה כבירה נגד הרב מלובלין ונגד רעיון יח"ל. אחרי נאומו בקשר רשות הדבור הגאון רבי מנחם זמבה, שלדבריו הקשיבו גם גדולי ליטה והתייחסו אליו בכל הכבוד הראוי ובנאום ארוך מיוסד על מאמרי חז"ל, כדרכו, הסביר את כוונת הרב שפירא ואת מגמתו ביסדו את ישיבת חכמי לובלין, ומה בין ישיבה בפולין לישיבה בליטא, ומדוע יש צורך בעסק גדול ובתעמולה מודרנית כדי להגדיל קצת את כבוד התורה

בפולין במקום שכבודה ירד פלאים ומה רב שכרו של הרב שפירא הנערץ בהוציאו את המוני פולין מאדישות כלפי התורה ולומדיה ואין ח"ו סתירה עקרונית בין שיטת ישיבת ליטא לשיטת הגר"ם שפירא ואלו ואלו דברי אלקים חיים.

נאומו של הגאון רבי מנחם הציל את הועידה ממשבר חמור, והצירים התרגשו כל כך מדבריו הכנים והנלהבים עד שיצאו בשיר ובריקוד חסידי מלא התלהבות ושמחה של מצוה והרימו את רבי מנחם מעל לקהל הרוקדים והריעו לכבודו. וגם הר"ם שפירא עצמו נתרגש כל כך מנאום ההיסטורי הזה עד שחיבק את רבי מנחם ונשקו קבל עם.

ובאמת באה ארגעה במחנה אחרי הנאום של רבי מנחם וסודר דבר אוסף הכספים בין הצדדים לשביעת רצונם המלא של שני הצדדים.

לאות תודה והוקרה בא כעבור זמן מהר"ם שפירא לפרגה, עיר מגורו של הרבי מנחם זמכה, ונשא נאום בבית הכנסת הגדול על יח"ל ועל מגמותיה ובו שיבח את רבי מנחם ודבר בשבח קבל בני קהלתו, דבר שגרם לכבוד התורה וכבוד רבי מנחם עלה לאין ערוך במקומו.

רבי מנחם קיבל את פני אורחו בשמחה עצומה, במסכה שהתקיימה אחרי האספה נתכנסו טובי העיר וגדולה היתה השמחה במעונו. וגם אחרי המסכה ומעודת המצוה שהרבה תורה וחכמה נאמרו בה, נשארה קבוצה מצומצמת של ידידים ומקורבים כל אותו הלילה ובילו את הזמן בדברי תורה ובשיחות חולין של תלמידי חכמים בהם הצטיינו

שניהם, והדברים היו שמחים ויקרים, ואני שוכיתי להיות באותה קבוצה לא אשכח לעולם את התענוג הרוחני שהרגשנו אז כששני אריות שבחבורה, שני גדולי הדור חוברו יחדיו ונדברו זה עם זה בדברי תורה וחכמה.

וביום ששקעה השמש שלא בעונתה, ונלקח ארון אלקים, הגאון רבי מאיר שפירא הלך לעולמו (ז' מרחשון תרצ"ד) ורבתה התאניה ואניה ביהדות פולין, הודרו הגאון רבי מנחם ובא לובלינה כדי להשתתף בהלווית ידיד נפשו וחמדת לבבו ואז נשא הספדו המפורסם בפניו של הנפטר באולם הישיבה שהשאיר רושם בל ימחה על קהל השומעים. אחרי ההספד חוברו עליו מנהלי ישיבת חכמי לובלין וכראשם נשיא הועד הרוחני הגאון והקדוש רבי משה'ניו פרידמן הי"ד האדמו"ר מבאיאן שגר בקרקו, והאדמו"ר רבי שלמה איגר זצ"ל מלובלין שיקבל עליו את משרת ראש ישיבה בלובלין במקום הגאון הנפטר. וכשנודע הדבר לפרנסי העיר לובלין, הרבו מצדם השתדלויות ומאמצים שיאות לזה, בהבטיחם לבחור בו כרב בלובלין, הקהלה הגדולה והחשובה במעלה בפולין, שקראו לה בשם „ירושלים דפולין“.

אולם לא אסתויא מילתא. ראשי הקהלה בוורשה, שבראשה עמדו נציגי אגודת ישראל ונשיא הקהלה היה אז ר' אליהו מזוז הי"ו דנו כבר בשאלת הרכנות בוורשה ולפי התכנית צריכים היו להמנות שלשה רבנים, בתור רבנים רשמיים ושנים עשרה כרבנים חציר-רשמיים ואחד מהם צריך היה להיות רבי מנחם זמבת. וכאשר חששו שבאם יסתלק רבי מנחם מזה לא יצא הדבר לפועל, הוכרח

רבי מנחם לדחות את הזמנת יח"ל ולהשאר בוורשה.
ובאמת יצאה ההצעה לפועל בשנת תרצ"ה, שנה לאחר
מכן, שאז נבחר רבי מנחם כרב בוורשה וחבר בוועד
הרבנים.

ואז התחיל פרק חדש בחייו הפוריים של הגאון.

פרק ח

בקלחת החיים

כבר ציינתי, כי עם רבוי התעסקותו בצרכי צבור ובעניני הכלל, לא סבלה מזה כלום התמדתו ועבודתו להרבצת התורה, להעמיד תלמידים הרבה ולחדש חידושי בכל מקצועות התורה. כבימי חרפו כן עתה קיים שעוריה לתלמידים מוכשרים, שהתכנסו אליו בכל יום, כדי לשמוע מפיו שיעור ברמב"ם או בירושלמי, להרצות לפניו את מה שחידשו ולשמוע מחידושו המזהירים. אדרבה, משפורסם שמו ברבים, הרבו לפנות אליו בשאלות הלכתיות מכל חלקי תבל. ומעולם לא השהה את תשובתו למי שהוא, יהיה מי שיהיה, כרב היושב על מדין, כגאון בעל שם, או כתם לתלמיד וצורב.

נפראגה, עיר מגורו, עמד בראש המוסד „יסודי התורה“ שהתקיים כשתי עשרות שנים, וליד המוסד יסד ישיבה קטנה בשכיל בוגרי המוסד שרצו להמשיך בלימודים. ובין בוגרי המוסד והישיבה הקטנה נמצאו עשרות שהצליחו להגיע לדרגה של תלמידי חכמים שתורתם אומנתם, והגאון רבי מנחם זמבה התגאה בהם והתענין בהם ובהתפתחות כשרונותיהם.

כשנתיסד בוורשה בית המדרש לרבנים „מתיבתא“, היה הוא מראשי המיסדים והמנהיגים של המוסד, שקנה לו שם עולם ושנתפרסם כאחד המוסדות המשוכללים ביותר ביהדות פולין. מספר התלמידים שגמרו את המוסד

כמוסמכים להוראה וכתלמידי חכמים גדולים הגיעו למאות רבות ובתוכם גם אלה שישבו על מדין בערים ועיירות בפולין ובחוצה לה. בשנים הראשונות הרצה הגאון רבי מנחם לעתים תכופות שיעורים לתלמידי הכתה העליונה וגם אחר כך התעניין מאד במוסד ובתלמידיו, היה חבר הועד הפדגוגי והמפקח, בהן את התלמידים שגמרו את המוסד וסמך את ידיו על אלה שהגיעו להוראה, וראש המוסד, שהשקיע הרבה עמל ויגיעה לשפר ולחזק את המוסד, לשכללו ולהעמידו על בסיס איתן הן במובן הרוחני והן במובן הגשמי הרב ר' שלמה יוסקוביץ שליט"א חתנא דבי נשיאה כ"ק מרן אדמו"ר מגור שליט"א, לא עשה דבר מבלי לשאול את דעתו של רבי מנחם, ידידו הנאמן. בשנת תר"פ התחיל להופיע בוורשה ירחון תורני בשם „דגל התורה” בעריכת הרב הגאון המפורסם רבי מנחם פייש הי"ו (מחבר הספר המונומנטלי „תורה שלימה”) ניאות רבי מנחם להשתתף בירחון כחבר המערכת ולערוך חלק הגון מן החומר. בירחון זה נתפרסמו חידושי תורה ושו"ת שהזמן גרמן מאת גדולי התורה היותר מפורסמים בפולין, ונתקבל בחוגי הלומדים בהתכוננות מרובה. גם חידושי תורה מאת האדמו"ר שליט"א מגור נדפסו שר וזה הודות להשתתפותו של רבי מנחם בעריכת הירחון. כן הדפיס רבי מנחם עצמו קטעים מספרו הגדול „אוצר הספרא” בכל חוברת וחוברת. כי היו באמתחתו חידושים נפלאים על הספרא, הספרי והמכילתא, שלא זכה להדפיסם מחמת חוסר אמצעים. (גם חלק מחידושיו על הספרי, בשם „אמבוהא דספרי”, הדפיס בצירוף לספר „ספרי זוטא” שיצא לאור על ידי הרב ר"ז יוסקוביץ ז"ל) וכשנסע העורך הרב

כשר לארצות הברית הוציא רבי מנחם את שתי החוברות האחרונות לבדו, אולם מחמת חוסר זמן לא היה באפשרותו להמשיך בעריכת הירחון.

בכל ליל שבת אחרי קבלת שבת ולפני תפילת ערבית למד בבית תפלתו מדרש רבה בפרשת השבוע באופן המיוחד והספציפי שלו, וחדש בהם חידושים נפלאים, לשלב אה האנדה עם ההלכה, וקהל השומעים הקשיב לדבריו בהקשבה ובהתענינות ונהנה הנאה מרובה.

עם התפתחותו ופרסומו של רבי מנחם כגאון עולמי הרבו ראשי הקהלות להשתדל שיקבל עליו את משרת רבנות בעירם. פניות אלה נתחדשו לעתים תכופות מאד, ולא רק מראשי הקהלות שבמדינה שנתפנו כסאות רבניה אלא גם מחוץ לארץ ומעבר לים. המשלחות הבטיחו לרבי מנחם הכטחות כאלו, שהיו באמת יוצאות מן הכלל, אולם תמיד השיב את פניהם ריקם, כי לא רצה לעזוב את עיר מולדתו ואת חוג פעולתו המסועפת ואת ידידיו הרבים, להשתקע בנכר ולהתחיל את הכל מחדש. אולם פעם אחת היתה בשבילו הצעת רבנות כהפתעה. היה זה אחרי שנפטר לבית עולמו מרא דארעא דישראל, הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל, וראשי הצבור החרדי וראשי אגודת ישראל בקשו בעולם היהודי אישיות מרכזית וגדול התורה שימלא את מקומו. שלח היהדות החרדית כארץ ישראל הרב ר' משה בלוי זצ"ל שיצא אז לארצות אירופה, כדי לחפש אחרי מועמד מתאים, הפנה את תשומת לבו לרבי מנחם זמבה, לשם כך בא לוורשה, כדי לבוא אתו בדברים. הרב בלוי היה אורחו של רבי מנחם כשבועיים. במשך הזמן שקלו וטרו בכובד ראש בהצעה זו, עד שדחה רבי מנחם

את ההצעה מטעמים כמוסים. הרב כלוי השתדל להניאו מדעתו וגם ביקש את ראשי אגודת ישראל בפולין שישפיעו על רבי מנחם שיקבל עליו את משרת הרבנות של היהדות החרדית, אולם ללא תועלת, כי היה רבי מנחם איש קשה כבדול ותקיף בדעתו, ואם החליט פעם דבר מה לא היה שום איש בעולם שיוכל להשפיע עליו שישנה את דעתו. ברם הביקור הזה של רבי משה כלוי עורר בו תשוקה עזה לארץ ישראל. היהודי הזה הכנים לתוך ביתי ריח של ארץ ישראל — התבטא רבי מנחם לפני — וקשה להשתחרר מתשוקה לעלות לארץ ולהשתקע בה וללמוד במנוחה תורת ארץ ישראל באוירא דארץ ישראל, אך כאיש פרטי בהחלט שרק תורתו אומנתו ותו לא.

ותשוקתו זו לא היתה תשוקה סתם, אלא התחיל גם במעשים לבצע את זממו. וסיפר הרב הגאון רבי מנחם מנדיל כשר הי"ו, ידידו הותיק והמסור, — שלפניו גילה תעלומות לבו — שהשתקע זה מכבר בירושלים, ואח"כ עבר לארצות הברית, שבאותו פרק זמן פנה אליו רבי מנחם והביע את עוז רצונו לחסל את ביתו בחו"ל ולעלות עם משפחתו לארץ. הרב כשר ראה בזה משום תועלת רבה לישוב החרדי ולתורת ארץ ישראל, והרבה להשתדל למלאות חפצו של אותו גאון. וגם הצליח לקבל בשבילו רשיון עליה וגם סידר ועד מיוחד שקבל עליו את העול לפרנס את הגאון בכבוד הראוי שלא יחסר לו שום דבר, ושיוכל לישב במנוחה בעיר הקודש על התורה ועל העבודה. הועד הזה ביזמת הרב כשר שלח אליו לא רק את רשיון העליה אלא גם כרטיסי אניה בשבילו ובשביל משפחתו. אולם באותו הזמן קבל גם כתב רבנות בתור רב ומו"צ

בוורשה, עיר מולדתו, ולטובת ענין הרבנות בוורשה והמלהמה שנלחמו החרדים ואגודת ישראל עד שהצליחו לגמור את הדבר בכי טוב, לא נתנו לו ידידיו ורבותיו להסתלק מהרבנות ולעלות לארץ ישראל, ורבי מנחם הוכרח למלאות הפעם את רצונם בהחליטו שב עוד איזה שנים כשענין הרבנות בוורשה יסודר ולא יזקקו לו ולפעולתו יעזוב את משרתו ויסע לארץ ישראל. אולם לא זכה לזה מעולם כי פתאום באה השואה עליו ועל בית ישראל בפולין.

כשנבחר לרב וורשה דרשו ממנו ראשי הקהלה שיעתיק את דירתו מפרבר פראגה למרכז העיר, וגם מצאו בשבילו דירה מתאימה ברחוב קרמליצקה מס' 15 שאליה עבר רבי מנחם וביתו ועד מהרה נהיתה למרכז ולבית ועד לחכמים, לטובי העיר, רבניה, לומדיה ועסקניה.

באותה הדירה סודר בית מדרש לתורה ולתפילה שהמה כל היום וחלק גדול מהלילה מרוב מבקרים. ענין הרבנות שנכנס לתוכו בראשו ורובו הכביד עליו מאד והגאון שרגעיו היו ספורים בלאו הכי, נאנח תחת המשא שהעמיסו עליו עד שלקח לו לעזר את חתנו הצעיר הרב המופלא ר' שמואל ליב בער הי"ד בנו של הרב הגאון המפורסם רבי דוד בער הי"ד אב"ק אורקוב, הסמוכה ללודז, והוא היה לו לעזר לא מעט בעניני הרבנות השוטפים.

רבי מנחם וחבריו נבחרו לרבנים בוורשה בשנת תרצ"ה שנה שעננים כבדים כיסו את שמי היהדות הפולנית, והעננים אלה התחילו להתפשט במהירות. האנטישמיות שמעולם לא חסרה בפולין, התגברה וחדרה לכל חלקי המדינה. התנפלויות גסות על היהודים לא ירדו מעל דפי

העתונות. עקב המלחמה הכלכלית שניהלו כל המפלגות בפולין, החל מהאנדקים הימיניים ועד לפ.פ.ס שבשואל, נתרוששו מאד יהודי פולין, ורבים הגיעו עד לחוסר לחם לפי המָן. הממשלה תמכה בשיטה זו, שיטת התרוששות היהודים, ועודדה את תהליך הדחיפה של היהודים מעמדותיהם הכלכליות. רוב ימי השוק בעירות נדחו לשבתות, הזכויות השונים שהיו בידי היהודים נלקחו בזרוע ונמסרו לידי מתחריהם הפולנים. נוסדו צרכניות פולניות בכל העירות ובכפרים שקבלו תמיכה מליאה מטעם השלטונות. מפעם לפעם בא גם לידי התנגשות בין הפולנים ובין היהודים בימי השוק, התנפלויות ופרעות היו מעשים בכל יום, גזרות על גזרות נתחדשו וראשי היהדות, רבניה ועסקיה הראו אומץ לב מרובה לעמוד על המשמר ולהציל מה שיש להציל בימי משבר אלה.

ובין ראשי הצבור היהודי במדינה שעמדו בראש הפעולה, להצלת אחים מכליון וניווט נמנה גם הגאון רבי מנחם זמבה שלדבריו הקשיבו עסקני הצבור רב קשב ודעתו נתקבל כדעת תורה.

המצב המדוכה בו נמצאו יהודי פולין בשנים האחרונות שלפני המלחמה, היה תוצאה ישירה מההתפתחות הנציזם בגרמניה. ראו ההמונים בפולין, כי לגבי היהודים לית דין ולית דיין בעולם הדימוקרטי, כי שריפת בתי הכנסת וספרי היהודים לא עוררה שום תגובה בעולם, וכי גירוש היהודים מגרמניה נתקבל כדבר שאין עליו עוררין וגמרו אומר ללכת בעקבות הנצים ולעשות שפטים ביהודי פולין. גם הממשלה עצמה, בחפזה להתחנף להיטלר ימ"ש וסייעתו

לא הפריעה את מגמות ההמונים אלא לעתים רחוקות בלבד, שעה שיצאו כבר מגדרם.

וגם המצב בארץ ישראל עורר דאגה רבה בצבור היהודי בפולין. התחילו המאורעות של שנת תרצ"ו - תרצ"ט. העתונות הופיעה כמעט בכל יום ויום במסגרות שחורות והודיעה על הרוגים ופצועים. המצב הכלכלי נתרועע ורבים חזרו לפולין באין להם משען לחם בארץ, והגם שמספר השואפים לעליה הלך וגדל למרות המצב הקשה בארץ, בכל זאת לא יכלו עסקני הצבור לכוון את ההגירה לארץ לפי ממדים רחבים, גדלו המכוכה ואולת היד בין מליוני היהודים באירופא המזרחית ובפרט בפולין וגדולי הדור כבר הבחינו את הרעש העומד להתחולל אשר תוצאותיו מי ישורנו.

ראיתי אז את רבי מנחם בעבודתו, האיך סבל ונאנח מהנטל הכבד שהועמם עליו, השתתף בכל הועידות וההתיעצויות, חיוה את דעתו לעתים תכופות ופעל הרבה לטובת הכלל והפרט, אולם החזיק מעמד ולא נתן להסחף עם הזרם. שמר על שיעוריו בקפדנות וגם הוסיף עליהם. ארגן בביתו שיעור קבוע משעה 12 עד שעה 2 בצהרים לפני בחורים ואברכים מצוינים. ובשיעור זה בא לידי פורקן רוחו הסוערת ודאגותיו המרובות הפיגו קצת, היו אלו שעותיו הכי נעימות במשך היום. ומשיעור זה לא הפסיק אף בזמן שחיכו לו בחדרים הסמוכים אישים מפורסמים בעלי שם. וכאשר גמר את שיעורו ונכנס שוב לקלחת החיים הצבוריים חש סיפוק נפשי והתאוששות כשהגיעו אליו קולות תלמידיו בחדר הלימוד שלו שעה

שעברו על חידושיו ושננו לעצמם את הפרק שלמדו מפי
רבים. ולא פעם התבטא לפני מקורביו:
לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי.

פרק ט

עניני קדוש השם

בחודש אלול תרצ"ז נתכנסה במארינבד הכנסיה הגדולה השלישית של אגודת ישראל. היה זה זמן קודר ליהדות, הרגישו כבר את השואה ואת הכליון המרחפים בשמי יהדות אירופה. דכאון זה הביא לידי בטוי בנאום הפתיחה שלו הרב הגאון הקדוש רבי אהרן לוי"ד מרישא, יושב ראש המועצה המרכזית של אגודת ישראל: כתוב בתורה „במקום אשר ישכון שם הענן שם יחנו בני ישראל“, ואנחנו רואים כי במקום אשר יחנו בני ישראל, שם ישכון הענן והחושך. . . .

שאלת השאלות שבכנסיה זו, כמו בעולם היהודי כולו היתה שאלת חלוקת הארץ לפי הצעת ועדת פיל. היו מימינים והיו משמאילים בין החוגים והמפלגות, ומה גדל התמהון של צירי הכנסיה, שעה שנתבקש רבי מנחם לנאום ולחוות את דעתו בענין פתח בענין קידוש השם, הזכיר דברי הרמב"ם, שקידוש השם אינו חל רק על הנהרגים כי לא רק אלה המומתים למען קדושת השם מקיימים את המצוה „ונקדשתי בתוך בני ישראל“ אלא גם אלה השומרים תורה ומצוות בזמן שישראל נרדף על ידי הגויים, גם המוסרים את נפשם לקיום המצוות נקראים „מקדשי שמיד“. ובשאלת השאלות שעמדה על הפרק, שאלת חלוקת ארץ ישראל נגע רק במעט, כמו שחש שלפי דעתו ישנם ענינים יותר בוערים ביהדות משאלה גורלית זו.

ואמנם הטיב הגאון לראות מה שעומד להתרחש ביהדות. חכם עדיף מנביא. . . .
ומוצא אני לנכון לפרסם בחוברת זו את נאומו המלא בכנסיה זו, האחרונה לפני השואה במעמד גדולי הדור, גאוני ישראל וצירי רבבות אלפי ישראל שרוכם עלו על המוקד לפני ה' בשנות ת"ש - תש"ה.

נאומו של הגאון ר' מנחם זמבה זצ"ל

בכנסיה הגדולה, תשלישית

הקורא בתורה צריך לברך לפניו ולאחריה (מגילה כ"א). תפקיד של כל יהודי הוא להיות קורא בתורה ולמצוא פתרון על שאלותיו בחיים הן בעניני יחידים והן בעניני הכלל, ואפילו בעניני הנהגת המלכות אמרה התורה וכתב לו את משנה התורה הזאת והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, כלומר: כל צרכיו והנהגותיו בחיים יקרא וימצא אך במקור התורה. אגודת ישראל שכתבה על דגלה „לפתור כל שאלות החיים ברוח התורה" חובה עליה גם היום להיות דורשת אצל מועצת גדולי התורה — לקרא בתורה את פתרון כל השאלות. ולכן הנני לברך לפניו ברכת קדוש השם בעת התחלת הכנסיה הזאת. ידוע דברי הרמב"ם ז"ל אשר מצוות קידוש השם איננה רק בה בשעה שדורשים מן היהודים לעבור על דתם ואם לאו יהרגו ח"ו. רק ענין קידוש השם הוא בכל שעה ושעה בכל דרכי החיים מערב עד בקר בעת שמחזיקים בתורת ד' ובמצותיו ובמדת דרכי נעם של נתיבות התורה עד שיגיע למה שנאמר: „ישראל אשר בך אתפאר" זהו כבר בכלל מקדשי השם.

עוד יותר מתגדל ענין קדושת השם כעת שרכו פריצי ומחללי השם ח"ו, אז היהודי המתגבר על כל המפריעים ומחללים זהו גבור הרוח המצוין בין מקדשי שם שמים. כבר אמרו ז"ל על אברהם אבינו המקדש השם הראשון אשר מסר את נפשו ונשמתו בכבשן האש לקדש שם שמים בעולם — אברהם העברי כל העולם כולו מעבר האחד, והוא מעבר השני, ר"ל, כי אמן רוחו וגבורתו של אברהם אבינו בזה שהתגבר על כל בני דורו בכדי למרות כל העולם כולו שהיה נגדו, וזהו הקדוש השם היותר גדול.

בדורנו זה אשר מתפוצין כל לב ישראל על גורל חלול השם בעוונותינו הרבים מבית ומבחוץ, כלומר: גדול כאב הלב על נפשנו אשר היא כעפר למרמס רגל גאווה, עוד זאת יגדל הכאב וחלול השם ותורתו מחלק של בני עמנו אשר מפני כבוד ישראל היקר בשמים אינני רוצה להאריך בזה ואסתפק להשתמש בדברי הנביא: „ויחללו את שמי כגוים באמור אליהם עם ד' אלה ומארצו יצאו“, זאת אומרת כי המתחברים בארצנו הקדושה ונמנים על האומה הישראלית יכולים לאמר אליהם, „ראו גדולים שגדלתם“, אין לנו חלול השם יותר נורא מזה!

ולכן החרדים שבדורנו זה, גבורי כח המתגברים על כל המעצורים, בכדי לעשות רצון ה' המה „ישראל מקדשי שמך“, אולם קידוש השם הזה בקיום תורה ומצוות יום יום, הוא קידוש השם ביחיד, אבל החובה עלינו כעת בהתאספנו יחד לקדש את שם שמים ברבים, ואז נאמר הברכה ברוך המקדש את שמו ברבים.

כנסיה נכבדה! קדוש שם שמים הזה אני דורש מכם שלא יהיה ימיה ספורים בימי הכנסיה לבד, כי אם ימשך גם

לימים הנאים אחריה. ידועים דברי הירושלמי על הכתוב „ארור אישר לא יקום את התורה הזאת" ושואל הירושלמי, וכי יש תורה נופלת, הבאור הוא: כמו שכתב הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה, כי הכונה בעת שרבו פריצים וחותרים תחת עמודיה ויסודותיה של תורתנו הקדושה להשפילה, אז חוב קדוש על כל אחד מישראל להתגבר כארי ולהקים את התורה הזאת. וגם אתם, נאספים חשוכים, בזמננו זה אשר יסודות התורה מתרופפים, עליכם החוב לטכס עצות שלא לתת ביד החוטאים לבצע את מזימתם ח"ו. כי אם בכל עזו להקים את התורה, ואז תהיו בכלל הברכה שלאחריה „ברוך אשר יקום את התורה הזאת".

שאלת ארץ ישראל העומדת כעת על הפרק יש גם בה משום קידוש השם, יש בזה דעות שונות, מהם לחיוב ומהם לשלילה, דעת אלה הרוצים לראות במהרה התכוננות מלכות ישראל, הוא מחמת גודל תשוקתם לקדש את שם שמים לעיני העמים, להראותם, כי אחרי שעברו אלפי שנה, ועם ישראל נע ונד בארץ, עוד לא אבד שברו, ועוד חי יחיה. אולם דעת אלה המתנגדים לזה היא, אשר תמיכתם על יסוד דברי גאון ישראל הגאון „חתם סופר" זצ"ל, אשר כתב בספרו (תורת משה פ' שופטים), וז"ל: אפשר כבר היו ראויים להיות נגאלים גאולה שאינה שלמה או לשום שלום בינינו ובין האומות שאנו שוכנים בצלם או יותר מזה להיות גאולה ממש כמו בבית שני וכו'. אבל אין חפץ בזה! כי אם גם אנחנו אפשר שנתפשר לקבל גאולה כזו רק להיות גאולים, אבל מכל מקום אבותינו חק' לא יתרצו עתה כי אם בגאולה שלמה, וטוב לישראל לסבול אורך הגלות כדי שתהיה בסוף גאולה שלמה בכל".

ואמנם גם אלה המתנגדים כונתם גם הם לקדש את השם כאשר ידוע פסק הלכה. כי מצות ונקדשתי בתוך בני ישראל, למסור את נפשו במקום שהדין יהרג ואל יעבור הוא רק בפרהסיא של עשרה מישראל. אבל לא לפני האומות אפילו הם לרצונות, הרי זה מלמד, כי עיקר קידוש השם, ביותר חשוב אם מתגדל ומתקדש ה' בתוך בני ישראל דוקא, ולכן דעתם כי אף אמנם בהתכוננות מלכות ישראל כעת יהיה מזה קידוש השם לעיני העמים, אבל לעומת זה שיהיה לנו אמן הרוח להשליך מנגד את הכל ולהראות גלוי לעיני בני ישראל את בטחוננו החזק ואמונה לדברנו באמת כגאולה שלמה תהא בביאת משיחנו הצדק זהו קידוש השם יותר גדול — בתוך בני ישראל להאיר את לבבם באחד מעיקרי הדת באמונת ביאת משיח צדקנו, אשר אז יהיה קידוש השם גם לאור גוים.

אינני חפץ לחוות את דעתי במחלוקה זו עד שיתבררו הדברים יחד עם גדולי התורה, אמנם זאת מכריחני להגיד לכם, רבותי, יש לנו ספר תורה קדוש אשר נאמר עליו תורת ד' תמימה, ואם חסרה אות א' הרי זהו פסול מקדושתו, יש לנו גם ארץ קדושה אשר גם עליה נאמר כי קדושתה היא כשכל ישראל עליה, ולכן רק אנשים באלה אשר להם העוז המר לקרוע גזרים מתורתנו התמימה הקדושה — הם הם אשר ירחבו בנפשם לקרוע גם את ארצנו לגזרים. אבל אנחנו שומרי התורה וחרדים על דבר ד' של תורה שבכתב ושבעל פה מראשו עד סופו, מוסרים את נפשנו על כל אות ואות ועל כל מנהג שבישראל, — בשום אופן לא נוכל להסכים לזאת אפילו על צעד ושעל אחד מארצנו הקדושה. ויותר יגדל כאב הלב ונשפך דם לבנו על האנשים קטני

ערך אשר לא דעת ולא תבונה להם להבין את ערך דבריו של דברי הנביא: על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו. ואיך ירהיבו בנפשם עון להתכונן לכתר כזה שאינו הולמתם ולהיות מעפילים לעלות ולשבת בכורסא מלכותא דנא בישראל.

רבותי! השאלה העומדת כעת על הפרק לפני גדולי התורה כבר היתה לעולמים. כאשר חכמים הגידו: דבר זה שאלו לחכמים ולנבונים ולא פרשוהו, עד שבא הקב"ה בעצמו ופרשוהו, על מה אבדה הארץ, על עזבם את תורת, זאת אומרת: המקום ברוך הוא חפץ להושיב בארצו הקדושה יהודים כאלה אשר נשמה באפם ואשר יכירו ויאמרו „ד' אלקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה". אבל יהודים למחצה ולשליש ולרביע, רצוצי הנשמות, עוזבי תורה, לא להם הארץ. כאשר יאמר הנביא „נותן נשמה לעם עליה" ופירוש רש"י במס' כתובות ק"י הכונה לארץ ישראל, ולכן התורה שהיא נשמת האומה אך המאור שבה יאיר את נפש הישראלי ויהל את נשמתו, ואחרי אשר עזבו את תורת ד' הרי כבר אבדו על ידי זה את נשמתם וחסרי נשמות כאלה, הארץ ח"ו תעזב מהם. אנחנו הנגשים לעבודת הארץ ובנינה החובה עלינו להסיר את שורש החטא שהיא סיבת אבדת הארץ, ולשום את כל מגמתינו להקמת התורה להרבות ולהגדיל תורה בישראל ואז נוכל לקוות שבעזה"י ישיב שבות הארץ כבראשונה.

אמרו חז"ל אם אתה רוצה לדעת שבחה של ירושלים בוא וראה מה שנאמר: „ואני אהיה לה נאום ד' חומת אש סביב", מתוך כך אתה מכיר את שבחה של ירושלים. זאת אומרת: לא יהיה תפארתה של ירושלים בבנינים

נהדרים וארמונות מלכים לבד, כי כבר נאמר אלמלא תורה היה העולם חוזר לתוהו ובוהו, וביארו הראשונים ז"ל, כי אין הכונה שהיתה נפילת החומות והבנינים, אך עולם כזה בנוי לתלפיות עד לשיא המדרגה שהשיגה הטכניקה בלי רוח תורה והכרת מלכות שמים, — זהו תוהו ובוהו עם כל היופי והתפארת. . . .

לכן, אם אנחנו רוצים לדעת שבחה של ירושלים המקודשת יכולים לראות מלשון הכתוב שנאמר: ואני אהיה לה נאום ד' חומת אש סביב, ולא נאמר חומת אש סביב נאום ד' כלשון הרגיל בנביאים, כ"א נאום בראשונה, מזה נראה בעליל כי הכתוב מדבר בשבחה של ירושלים, שלהיותה כלילת יופי משויש כל הארץ אינה בחומת בנינים אשר יבנו בני אדם רק, „נאום ד' " שהוא אור התורה אשר מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, וזהו חומת אש אשר סביב לה. וזהו כבודו ושבחה, וכן אנחנו, אם נחזיק במעוז „נאום ד' " ובתורתו הק', אז יהיה קידוש השם הגדול אשר יתגדל ויתקדש בתוך ירושלים, לדור ודור ולנצח נצחים. הבה נקוה, כי אז כל האומה הישראלית גם האובדים והנדחים יבואו להשתחוות לד' בהר הקודש בירושלים, ואז תהיה כנסיה גדולה אשר לא יחסר בה אף יהודי אחד, וכנסיה זו תהא נקראת ע"י בונה ירושלים ד' גדחי ישראל יכנס.

בשנת תרצ"ט התאחדו לומדי הישיבות בפולין במטרה ליסד ארגון לומדי הישיבות בפולין הנמצאים בארץ ישראל. בראש הארגון עמד הרב הגר' יצחק יצחק פרינקל שליט"א רב בתל-אביב. ובתור תלמידו המובהק של רבי מנחם פנה אליו ובקש ממנו הסכמתו ליסוד ארגון זה. ועל זה השיב

הגאון את המכתב דלקמן, נכתב בשלהי חודש תמוז תרצ"ט, ז"א, חודש לפני פרוץ המלחמה. זה היה המכתב האחרון שנתקבל מאת הגאון ויש בו משום חשיבות יתירה מחמת הדברים האמורים בו ומחרדתו להרים כבוד התורה ולומדיה.

„להוד מיסדי ארגון לומדי הישיבות בפולין, וביחוד לרב חביבי תלמידי הרב וכו' כמהורי"י פרנקיל רב בתל-אביב יצ"ו.

שלום רב לאוהבי תורה!

במענה על מכתבכם מיום א' תמוז ש. ז. בדבר ארגון בני הישיבה בפולין, הנה ענין אגוד וכינוס להשוקדים על התורה הוא דבר נאה ומתקבל, נאה להם ונאה לעולם, ואמרו חכמים, כל השוקד עצמו על דברי תורה, מוסרין לו שקדנים כנגדו (אדר"נ פכ"ט) וכמוכן אגוד בכתב לא הוי אגוד רק נחוי אגוד לבכות להיות בעצה אחת לשרת לפני המקום בעבודה מיוחדת לפניו (תו"כ שמיני) ושמחתי בהדגשתכם, כי ממרתכם לחזק כבוד תורה ולגמול הסד זה עם זה. יהי נא ה' בעזרתכם לקיים דברי חכמים וקנה לך חבר ע"ד אשר אמרו „אם עשית לחברך טובה הרבה, יהיה בעיניך מעט, ואם עשה לך חברך טובה קימעה, יהיה בעיניך הרבה וכו' (אדר"נ פמ"א) ואהבו זה את זה לא כדרך שבני אדם עושין, זה אומר לחברו אני גדול ממך וזה אומר לחברו אני גדול ממך (אדר"נ פי"ב) ואין לך אהבה כאהבה של תורה ואין לך חכמה כחכמה של דרך ארץ (שם פכ"ח). וגם להרים כבוד התורה דחמיר הוא דבר גדול וכל המכבד את התורה גופו מכובד על חבריו וכבר העיר

לן רבנו הרמב"ם כפי' הגמרא „שלא ברכו בתורה
תחלה“, דהבאור כזה, כי יהיו כמה ת"ח בבהכ"נ ויעלו
בתחלה כהן ע"ה או פחות מהם בחכמה ויקרא תחלה,
ודין גרמא כי מיעטו תורה מישראל שאין קוראין אותם
תחלה אלא לפחות מהם וכו' עכ"ל, ואם בדורו כך
מה נאמר בדורנו זה בעוה"ר אשר דיו לעכז להיות
כרבו. ועיין בשו"ת „פאר הדור" סי' מ"ב, ולדעתנו אם
לא יהיה בידכם אתם להגיע למטרה ודרככם, טוב
שתרחיבו הענין ויהי האיגוד לכל בני הישיבות
שבמרחבי מדינתנו כמו ישיבת „כתר תורה" (שנתיסדה
ע"י האדמו"ר הק' מרדומסק ושהיתה לה כעשרים
סניפים בפולין — המעתיק) ותלמידי מחו' הגאב"ד
משעבין (הוא הגאון הגדול רבי דובריש זיידנפלד
שליט"א עכשיו בירושלים עה"ק — המעתיק) ומחזיקי
הדת מגאליציה, וישיבות אחרות מקונגרס (פולין
הקונגרסאית — המעתיק) כמו „תורת חיים" (תחת
הנהלתו של הגאון רבי צבי גליקסון זצ"ל התנו של
הגאון הגדול רבנו חיים מבריסק זצ"ל — המעתיק)
ו„עמק הלכה" (בהנהלת הגאון רבי נתן שפיגלגלס הי"ד
מזורשה — המעתיק), „בית ישראל" מסוקולוב
ואלכסנדר ועוד, והנני מקוה לאגוד זה של בני תורה
ות"ח יראי ד' והשי"ת יצליח דרככם במחשבה בדבור
ובמעשה ויתקיים „אז נדברו יראי ד' ויקשב ה' וישמע".
אזהבכם המצפה להצלחתכם לטוב לכם כל הימים,

מנחם זמבה

הערה בשולי המכתב :

מדוע לא תתאגדו גם עם תלמידי הישיבות הגדולות

הנ"ל

בליטא ?

התחלת השואה

בפרוס המלחמה התגברה המבוכה בין יהודי פולין, חשנו שמתקרבת אלינו שואה ואסון שאין למנעו. כיבוש צ'כיה ואוסטריה, ומה שעלתה להם ליהודי שתי הארצות האלה, לא נתנו מנוח לראשי הצבור היהודי בפולין, אולם היו אובדי עצות. במסגרת הועד האנטי-היטלרי, שנוסד לפני שנה ויותר ושמטרתו היה להחרים את סחורות גרמניה על ידי היהודים, כדי לא לזון את הנחש המתכונן להמיתנו, התקיימו אספות, בהן השתתף גם הגאון רבי מנחם כבא-כח ועד הרבנים לעדת וורשה, וטכסו עצה היאך לקדם את פני הרעה. אולם דעת הרוב היתה כי הסכנה עוד מאתנו והלאה. היטלר לא יחין לצאת במלחמה גלויה נגד פולין ובני בריתה. עד עכשיו הצליח לרכוש מדינות על מדינות באיומים בלבד מפני שלא נמצא מי שהוא שיתנגד נגד מדיניות מינכן של צמברליין, אולם כשפולין תתנגד ישמיט את ידו מתגרה ומקרב.

סמוך לפרוץ המלחמה נבהלו יהודי פולין מהעובדה המעציבה שהנאצים גרשו ממדינתם כעשרת אלפים יהודים בעלי אזרחות זרה שהתגוררו בגרמניה עשרות בשנים. המגורשים השלכו לעבר הגבול הפולני, לעיירה זבונשין, וכאשר שלטונות פולין לא נתנו להם להכנס לארצם, התגוללו אנשים, נשים וטף, זקנים וישישים וכתוכם אישיים בעלי שם, בצריפים רעועים, בגורנות, תחת כפת השמים

ונמוגו מרעב, מקור וממחסור, בשטח ההפקר בין שתי הגבולות.

הלכ היהודי התעורר ביתר שאת. נתארגן בדחיפות „ועד למען פליטי זבונשין" וגם בועד הזה שעשה גדולות ונצורות לטובת אחים נידחים, היה רבי מנחם זמבה הרוח החיה המעורר והמשפיע, ודבריו השפיעו בהרבה על מהלך עבודת ההצלה.

ופתאום בא האסון. כיום ששי לפנות בוקר, י"ז באלול תרצ"ט נתן הצו הגורלי, פרצה המלחמה, השטן התגבר. גורל יהדות פולין ויהדות אירופה בכלל נחרין. התחיל תהליך החיסול הגמור של גלויות בעלות שנות אלף ויותר, חיסול באופן אכזרי שאין בתבל משלו.

ושוב היה הגאון המפורסם תל-תלפיות, שאליו פנו כל אובדי עצות וקשי רוח בשאלה: מה לעשות: לברוח או לא לברוח, להמלט למעבר לגבול או להשאר. רבים ברחו למעבר לגבול הסובייטי ורבים שבו כלעומת שבאו ומי אדם שיוכל להשיא עצה נכונה ברגעים אלה, בשעה שהנשאל נמצא גם הוא באותו המצב, והסכנה מרחפת גם עליו ועל ביתו?

ובכל זאת מצאו אנשים הרבה נוחם במחיצתו של הגאון. בשנת ההפצה, כשהיי כל אדם היה בסכנה התכנסו בדירתו של רבי מנחם אנשים, נשים וטף למאות. שם חרגישו את עצמם בטוחים יותר ומוגנים יותר. בטחו בזכותו של אותו צדיק ובזכות תורתו ואכן ניצלו או ממות וכל רע לא אינה לביתו שברחוב קרמליצקה מס' 15.

כשנפלה ממלכת פולין, ומיליוני היהודים שבמדינה נמצאו בכלוב תחת פיקודו של הצר הצורר, שגמר אומר

להשמיד ולהרוג ולאכד את כל היהודים, ניסו בכל זאת היהודים להתארגן ולהמשיך בהיים עד קצה הגבול האפשרי. נתארגנו „מועצות הזקנים“, שהיו לאחר זמן בלי מכשיר בידי הגיסטפון. מארגני מועצת הזקנים בוורשה דרשו שוועד הרבנים ימנה למועצה זו נציג משלו. וגם מצד הגיסטפון באה הדרישה הזו. ועד הרבנים התכנס ודן את מי לשלוח למועצת הזקנים. רבי מנחם התנדב לראשונה לתפקיד זה. אולם, חבריו הרבנים התנגדו לזה במרץ והוחלט לשלוח את שני הרבנים הצעירים והמוכשרים, את הרב ר' שמשון שטוקהמר הי"ד ומשנהו הרב ר' דוד שאפירא הי"ו (האחד שנשאר בחיים מבין רבני וורשה, חזין מהרב הגאון הישיש, מוקני רבני וורשה, רבי שלמה דוד פהנא שליט"א שהצליח להמלט בראשית ימי הכבוש ועכשיו מכהן בתור רב בעיר העתיקה בירושלים). רבי שמשון שטוקהמר הי"ד נולד בעיר סקולה שבגליציה בשנת תרס"ב. התחתן עם בת אחד הרבנים שבוורשה ועד מהרה נכנס למעגל הרבנות והעסקנות שבעיר הבירה. ת"ח מובהק וסופר מוכשר, השתתף ב„טאגבלאט“ בכתיבת מאמרים על נושאים דתיים ועל חגי ומועדי ישראל. היו לו קשרים אמיצים עם חשובי העסקנים מכל החוגים. בשנת תרצ"ה נבחר לרב בועד הרבנים המורחב, ושמש מזכיר לעניני דת ודין, שו"ת להלכה ולמעשה ותקנות עגונות. בגיטו וורשה מילא תפקיד חשוב מאד והיה מבין אחרוני הרבנים שנשלח למידאנעק אחרי חיסול הגיטו.

רבי דוד שאפירא נצר מגזע תרשישים, מנכדי המקובל האלקי רבי נתן נטע שפירא מקראקא בעל „מגלה עמוקות“

וצ"ל מילא תפקיד חשוב בין רבני וורשה כחתנו של הרב הישיש והמפורסם רבי חיים יהושע גוטשכטר זצ"ל. בראשית ימי הכיבוש התעללו הגרמנים ברב ישיש זה בעל הדרת פנים באופן אכזרי. סחבו אותו החוצה מכיתו, גזזו את זקנו והיכוהו ופצעוהו. מאז לא ירד ממיטתו עד שנפטר לבית עולמו וגם זכה להגיע לקבורות בכבוד הראוי לו. חתנו רבי דוד צורף גם הוא לועד הרבנים בשנת תרצ"ה, ואולם אחרי פטירת חותנו מילא את מקומו בועד הרבנים והיה פעיל מאד בימים הקודרים האלה.

שני הנציגים של ועד הרבנים במועצת הזקנים, עמדו בכל זאת בקשר מתמיד עם הועד ולא עשו דבר קטן וגדול מבלי להישאל בעצתם. ברכות הימים עם יסוד הגיטו, כשרבני הועד נפטרו אחד אחר שני לבית עולמם, והנשארים נחבאו מפחד ומעוצר רעה ויגון, נשאר רבי מנחם היחידי שעמד איתן על משמרתו ודן בכבוד ראש ולאמתה של תורה על כל הענינים שעלו על הפרק בחיי הגיטו, שאלות גורליות שבהם תלויות חייהם וכבודם של שרידי היהדות בפולין. או אז נתגלה הגאון הזה בכל גדלו, זיוו והדרו, וכל עסקני הצבור, מלומדים, סופרים וחוקרים בעלי שם עולמי, התייחסו אליו בהערצה ובכבוד ובלעו ממש כל חגה שיצא מפיו.

כי היה רבי מנחם היחידי שלא אבד סברו בימים אלה וכבחו אז כן כחו עתה. שכלו הבהיר ומחו החרוף הגאוני עמדו לו בעת צרה ועם נשימתו האחרונה לא נס ליחו. עוד בימי ראשית הכיבוש, כשהייתי עדיין בוורשה, עיר מולדתי, הגיע לאזני המקרה שקרה לרבי מנחם. היה זה בימי כסלו שנת ת"ש. ביום קודר וגשמי בשעות אחרי

הצהרים חדרו שלשה קצינים גרמנים לדירתו של רבי מנחם ודרשו לשכנו של הרב. הרבנית יצאה לקראתם והתחילה לשדל אותם שירפו מבעלה בהציעה להם תכשיטים יקרי ערך. מוכן שאת התכשיטים לקחו בחפץ לב, אותה דחפו בגסות וחדרו לחדרו של הרב, ודרשו ממנו ללכת עמם. בני הבית פרצו בכבי ובצעקה, אולם הרב היה שקט ומרוכז והרגיע את בני הבית. אחד הקצינים אחזו בידו וסחב אותו החוצה כשהוא לבוש רק מעיל ביתי של משי דק, ולא נתנו להשליך עליו את אדרתו. הרבנית רצה אחריהם עד לחדר המדרגות בהתחננה בכבי תמרורים שירפו מבעלה, אולם הקצינים דחפו אותה ורמסוה במגפיהם עד שנתעלפה.

את הרב עצמו דחפו לתוך מכונית שעמדה לפני הבית והמכונית דהרה על פני חוצות וורשה עד שעמדה לפני חוילה מפוארה באחד מפרווי העיר הקטנים. באחד מאולמי החוילה התקיימה „מסכה" של קצינים עם נשים פרוצות, שקבלו את פני הרב בצחוק פרוע ובהוללות, התעללו בו באופן אכזרי ודחפו אותו ממקום למקום. אח"כ הכניסו אותו לחדר מיוחד ושני קצינים באים בימים התחילו לחקור אותו.

— „שמענו עליך שאתה רב חשוב ומכובד בין היהודים ואתה יודע מקום משכנם של יהודים עשירים ואם חייך יקרים לך ורוצה אתה לשוב למשפחתך, אנא תן לנו את רשימת היהודים העשירים שבעיר, אחרת לא תצא מכאן חי".

הרב הכחיש בתקיפות כי ידוע לו מי מיהודי העיר הנם עשירים ובעלי כים. לי ישנם קשרים עם הלומדים שבעיר

ולא עם העשירים, הצטדק הרב. ובתור מענה נתכו מהלומות אחרי מהלומות על ראש הרב עד זוב דם. וכאשר גם המהלומות לא שכנעו את הרב שימלא את רצון הפורעים הכניסוהו שוב לאולם והפרוצות סבכוהו והתעללו בו זמן רב, אח"כ שוב הכניסוהו לחדר מיוחד ואותם הקצינים פנו אליו:

— יודעים אנחנו כי בביתך נמצא סכום כסף רב ששילשו וטמנו יהודים עשירים אצלך בשעת משפטיהם בינם לבינם. הנה לפניך נייר כתיבה ועט ודיו וכתוב לאשתך שתמסור לשליחנו את הכסף הזה שברשותך.

— בשם ה' אני מצהיר שכל זה לא נכון. אין בידי שום כסף של אחרים. אנשי בליעל הלשינו כנראה עלי שיש לי כספים שהשלישו אצלי, אבל זה לא נכון, רק מעט הכסף שבידי מוכן אני למסור לרשותכם וע"ז יכול אני לכתוב לאשתי.

כתוב כאשר אני מצוה אותך — רעם אחד הקצינים — ובידו אקדוח. כתוב אם חייך יקרים לך!
כמובן שכתב הרב למסור את הכסף שנמצא בביתו הן שלו והן של אחרים, אחרת חיייו תלויים לו מנגד. הקצינים לקחו את המכתב מידי הרב ואותו עזבו לנפשו בחדר סגור. עברו שעתיים ופתאום נפתח הדלת וקצין אחד דחפו החוצה: הנך חפשי לנפשך! — קרא בשאט נפש.

התברר, כי רבים מידידי הרב, כשנודע להם שהרב נאסר התאספו בבית הרב למטכס עצה מה לעשות והיאך לשחררו וראשית כל החליטו לאסוף סכום כסף גדול להיות מוכן לעת מצוא. וכשבא הקצין עם מכתב הרב בדבר הכסף,

מסרו לידו סכום רב שהפיק כנראה את רצון החומסים
והחליטו לשחררו.

כשיצא הרב מבית כלאו היתה כבר השעה רבע לפני
שמונה. היינו, רבע שעה לפני שעת העוצר שהנהיגו
הגרמנים ובכל לילה ולילה נורו ברחובות אנשים לעשרות
מאלה שנוקקו לצאת החוצה להבהיל רופא לחולה מסוכן
או ליולדת. הרחוב התרוקן מכבר והוא ראה את עצמו
יחידי בסביבה זרה ומרוחקת מכיתו, בחשכו מחשבות
היאך למצוא מקלט לילה בסביבה זו.

פתאום עברה לפניו כרכרה בדהרה כשהעגלון מאיץ
בסוסו למהר למקום מלונתו. הרב עכב את הכרכרה ופנה
לעגלון בדברי תנחומים:

—אנא בן אדם, עשה עמדי חסד והובילני הביתה, אני
רב בישראל, נאסרתי ע"י הגרמנים וזה לפני רגעים מספר
שוחררתי. אם תעשה עמדי חסד אבטיחך שלא יאונה לך
שום רע בחיידך, חוץ ממה שתקבל ממני שכר טרחה הגון.
—אבל, גמגם העגלון, הדרך רחוקה מכפי רבע שעה,
והוין לזה, מה אעשה אני כשאגיע כבר לנווך, איפוא אלין
את סוסי ואיפוא אלין בעצמי?

—לזה אל תדאג, ענה הרב, תלין אצלי בביתי, ואת
הסוס ואת הכרכרה תכניס לחצר שלי. אני אדאג להעמיד
שומרים עליהם. ובנוגע לזמן, בטוח אני שכשתאין בסוסך
עוד נגיע לפני שמונה הביתה.

ובדברו קפין הרב לתוך הכרכרה והעגלון הצליף את
סוסו בשוטו בכל כחו, והכרכרה עפה כחץ מקשת והגיעה
לרחוב קרמליצקה בדיוק בשעה שמונה, והיה לנס.

„המקרה“ הזה השאיר רושם עז בגופו של הרב.
שבועות אחדים שכב על ערש דוי כשטובי הרופאים טיפלו
בו להתחזקו ולרפאותו, חזין ממה שפחדו הוא וביתו
„מביקורים“ תכופים כאלה. ידידי הרב החליטו שיחליף
את דירתו באחרת לשם בטחון ומאז התחילו ימי הנדודים
שלו מדירה לדירה וממחבוא למחבוא עד הסוף המר.

בין חומות הגיטו

גזרת החנק על יהודי וורשה בדמות הגיטו, שלא היה אלא ריכוז במקום צר כהכנה להשמדת ששים רבוא מבני ישראל, הגזרה הזאת נתפרסמה ביום הכפורים של שנת תש"א וכעבור שבועיים הוצאה לפועל. האסון הזה בא כחטף, אולם רצון החיים והאופטימיזם היהודי גבר ויהודי וורשה התחילו לארגן את "חיהם" בנסיבות החדשות. אכן מר ורע היה גורלם של הכלואים, רעב ונוון, מחלות ומגפות היה מנת חלקם. כחמש מאות איש מתו יום יום, שכבו בראש חוצות כפגרים מובסים ואין דורש להם. אולם אלה שנשארו בחיים וביחוד אנשי הרוח המשיכו בגבורתם, גבורת החיים. שוב נתארגנו בתי ספר לנערים ולנערות, ישיבות וסמינריונים. ראש ישיבת חכמי לובלין הגאון רבי צבי אריה פרומר הי"ד בעזרת המנהל הכלכלי של הישיבה ר' יוסף קניגסברג הי"ד אספו מחדש את תלמידי יח"ל המפוארים וגם תלמידים חדשים נספחו ויח"ל הוסיפה להתקיים בין חומות הגיטו. ר' יהודה ליב אורליאן הי"ד מנהל הסמינריון "בית יעקב" בקראקא "העתיקו" לגיטו וורשה והמשיך בקיומו. רבי אלכסנדר זושא פרידמן הי"ד מנהל רשת החנוך התורני "חורב" עמד בראש רשת מסועפת של בתי חנוך לנערים, דאג לכלכלתם וילדי ישראל למדו תורה ודעת מתוך דוחק ועוני אולם לא השלימו עם הגזרות. בחורי הקליוון והשטיבלעך, לא שינו במאומה את

אורה חייהם ולמדו תורה במחבואים כמימים ימימה. חכמים וסופרים, חוקרים ואמנים המשיכו בעבודתם כשהם גוועים ברעב ומתנוונים ממחלות מדבקות אולם לא הוכנעו. יצר החיים הלך וגבר והתקוה שעוד „נבלה אותם“ הזרים כחות היים לא אנושים בעצמות היבשות.

עד שבא היום המר והנמהר ה-22 ליוני 1942 בו התאבד לדעת ראש מועצת היהודים אדם **פערניאקוב** ז"ל והמשלוחים למחנות ההשמדה טריבלינקה החלו. (כדאי לציין שהמשלוח הראשון הגיע לטרבלינקה בתשעה באב תש"ב).

כתשעים אחוז מיהודי וורשה הוצאו להשמדה במשך שלשה חדשים, נשאר רק עשרה אחוז: „העיר היוצאת אלף תשאר מאה והיוצאת מאה תשאר עשרה לבית ישראל“ (עמוס ה'). אולם בין הנשארים נמצאו הרבה מאנשי הרוח, שרידי הרבנים מלומדים ואנשי מעלה. מועצת הזקנים דאגה שיקבלו משרות והתעסקות שמאפשר להם להשאר בעיר. ובכן נמנה רבי מנחם זמבה כפקיד בארכיון של הקהלה, שבראשו עמד ידידי הד"ר הלל זיידמן הי"ו אחד הנשארים המעטים מן השרפה אשר שרף ה'. אשתמש איפוא ברשימותיו ביומנו („יומן גיטו וורשה“) הנוגעות לחיי הגאון באותם הימים הקודרים.

„הרב מנחם זמבה כותב בינתיים „חידושי תורה“, הוא מסביר לי: לולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי“ והוא מראה לי תשובה על דברי „מנחת חנוך“ ולמעלה כתוב: מה שחידשתי בעזושי"ת בימי הזעם והכליה, הכלה אתה עושה לבית ישראל, ביום ב' דסליחות, למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך, למשפטיך. הוא מתפלפל בדברי הלכה

עם התנו הרב בער (הרב שמואל ליב בער בנו של הגאב"ד
אוזרקוב) אח"כ הוא מסביר להרב שטוקהמר את כוונת
מאמרו של הרמב"ם בהלכות דעות על החובה לחיות.
מזכיר את דברי ה"שפת אמת" על הפסוק „והוצאתי אתכם
מתחת פבלות מצרים“. „פבלות" יש במשמעו פבלנות,
אסור לסבול, אסור להשלים עם המצב („יומן גיטו וורשה"
צד 94).

בתארו יום עבודה במשרדי הארכיון שם נמצאים יחד
הרב זמכה, פרופ. בלבן, המנהל ברנדשטטר, דר. יצחק
שיפר, הרב שטוקהמר, הרב שפירא, ר' יהודה ליב אורליאן
ואחרים (היה זה בימי ספטמבר כשהלק הארי של השרידים
„מהסלקציות" הקודמות הובאו „לקלחת" — מקום ריכוז
מוקף חיילים ואנשי הגיסטפו — לשם משלוח לטרבלינקה)
רושם המחבר:

„גם הרב מנחם זמכה יושב וכותב. כיום הפשי הוא
מטרדות הרבנות ולכן יכול הוא להמשיך בכתיבת חידושי
התורה שלו. הנני מעיף מבט על כתב ידו: מה שחדשתי
בעזרת ה' בימי הזעם, תחת חמת המציק בענין קידוש השם
על פי הרמב"ם והראב"ד ז"ל . . . אף על פי כן אין הוא
מנותק לגמרי מהמציאות. הוא מאין בי שאדבר עם נשיא
הקהלה, אולי בכל זאת אפשר עוד להציל אנשים מסוימים
„מהקלחת" שברחוב ווילנסקה לבית הקהלה. (ובית הקהלה
נמצא אז בקרן רחובות זמנהוף וגנשא, בבנין בית הסוהר
הצבאי לשעבר) מיד אחר כן שומע אני מפיו מימרא של
הרבי מקוצק: שלמה תיקן עירובין ונטילת ידים. עירובין
— להתערב בעניני העולם הזה ונטילת ידים — לסלק ידים
מעסקי העולם הזה. בשני אלה הצליח שלמה המלך, צריך

לדעת את שניהם, כל אחד בזמנו ובמקומו („יומן גישו וורשה" עמוד 101-100).

במוצאי ראש השנה של שנת תש"ג רושם המחבר :
אני התפללתי „במנין" שסודר בדירתו של הרב מנחם זמבה. שם התכנסה שארית הרבנים מוורשה. שם התפללו הרבנים שטוקהמר ושפירא, ר' יהודא ליב אורליאן, ר' אליעזר גרשון פרידנזון ודוד גוזיק מנהל הגוינט (נספה בתאונת-אוויר אחרי המלחמה בשדה התעופה בפראג). ר' מנחם עצמו התפלל בהתלהבות. ר' יצחק רוזנשטרויך עבר לפני התיבה, כולם אנשים שבורים, שכל קרוביהם נספו. בכי חרישי עולה מפרק לפרק ובוקעת אנחה השוכרת את כל הגוף. לאחר התפלה מתקשרת שיחה : מה יהא הלאה ? ושאלה עוד יותר חמורה : על שום מה כל זה ? ואפילו רבי מנחם זמבה, היודע לתרין כל קושיא אינו יודע על קושיא זו כל תשובה (שם צד 105).

בה „פרדס" חוברת א' שנת כ"א מחודש תשרי תש"ז פרסם דר. זיידמן רשימה מפורטת על ימי חייו האחרונים של הגאון, שאני מצטט חלק ממנה כדי להשלים את התמונה.

בחדשי החשמדה הנוראים, יולי-ספטמבר 1942, לא פסק הרב מללמוד, כן, לא פסק פומיה מגירסא, ומוחו — מלחדש חידושי תורה. יכול אני להגיד שהתורה נתנה לו את הכח לשאת ביסורים ובסבל. „לולי תורתך שעשועי".

הנה מצאתי אצלו כתב יד עזה (מכיר הייתי את כתב-ידו של הרב) ובו פרק גדול על ענין קידוש השם דבריו מבוססים בעיקר על הרמב"ם, אבל הוא מביא גם דברי

פוסקים אחרים רבים ראשונים ואחרונים ובפתח-הדברים כתוב לאמר:

„מה שחידשתי בעזרת השם בימי הזעם, ביום שלקחו ממני את אשתי היקרה, שהקריבה את נפשה להנך את בנינו על כרכי התורה והיראה לאפשר לי ולהם לשקד על דלתי התורה הקדושה". (ביחד אתה נלקחה גם בתו הצעירה רחל).

אני נזכר בסוכות תש"ג, בסכנה הגדולה ביותר פרק ר' מנחם את גג הבית, שבו גר, ועשה סוכה, סכה קטנה מאד, אבל אלפי יהודים עברו בה. ערב סוכות קבלתי שלשה אתרוגים משווייץ, הבאתי אותם, כמובן, אל ר' מנחם זמכה, אח"כ שלחתי אחד מהם אל בית המלאכה של ר' אברהם הנדל, ואחד אל ר' בריל גפן, אל בית המלאכה ברחוב ניזקה 64. ר' מנחם שמח על האתרוג שמחה גדולה. בדירתו התפללו שני הרבנים הנותרים בחיים, ר' שמשון שמוקתמר והרב דוד שפירא. מיד נודע לחסידים ולכתורי הישיבה על האתרוג, והם נהרו למאות דרך מחילות וכוכים ודרך עליות גג כדי לקיים מצות נטילת לולב.

הדבר גרם ל„מאורעות". באותו הבית גרו אחדים מראשי המשטרה היהודית, הם התרגזו מאד על „התקהלותם של הפראים" (בכינוי „פראים" הם כיבדו את היהודים שלא היו להם מספרים, רובם צעירים חרדים על דת, כי ה„מושלים" במשטרה היו מתבוללים ושונאי ישראל), המשטרה היהודית עצרה וכלאה בבית הסתר היהודי את ר' מנחם זמכה, ר' יהודה לייב אורליאן, א. ג. פרידנזון, נ. וורשביאק ואחרים, רק לאחר השתדלותו של א. ב. אקרמן לפני יו"ר הקהלה שוחררו את האישים האלה,

(אינצידנט זה הגביר עוד יותר את שנאת הגיטו כלפי ראש המטרה היהודי . . .) בתור עונש, נאלץ הרב זמבה לעזוב את דירתו ברחוב מורנוב ולעבור לנלכבי 37.

פעם התכנסו בדירה זו, נוכחו שם: הרב זמבה, הרב שטוקהמר, הרב שפירא, יוסף קניגסברג, ציר-הסיים לשעבר יעקב טרוקנהיים, י. ל. אורליאן, יוסף שצ'ראנסקי א. ג. פרידנזון, ואקרמן. הרב זמבה שוחח על כך השמן, שאם נשאר במהרתו הריהו מגיה באורו עולם מלא. אח"כ דנו בעניני החברה החדשה, "עזרת תורה", כי בראשית החורף, בהפסקה שבין גירוישים לגירוישים, באו לוורשה המוני יהודים מן העיירות הסמוכות שנעשו "יודן-ריין", ביניהם בחורי ישיבות וגם רבנים אחרים, ור' יוסף קניגסברג, מתוך מרצו הרגיל, התחיל לארגן בשכילים שיעורים, שנהפכו במהרה לישיבות אמיתיות, הודות להרב מקולובייל, הרב לייב לאנדוי, והרב מקוזיגלוב ר' צבי אריה פרומער, שניהם, ראשי ישיבת לובלין לשעבר. כדי לספק צרכי מחיה ושאר צרכים לישיבות אלו, נוסד הועד "עזרת תורה", שלתוכו נכנסו הרבנים זמבה, שפירא ושטוקהמר, יוסף קניגסברג, ושא פרידמן, יעקב טרוקנהיים, יהודה שצ'ראנסקי, ואני. לקריאה לעזור לישיבות נענו לא יהודים חרדים בלבד, אלא כל יהודי הגיטו, ובנדיבות רבה. מנהלי הג'וינט גוטרמן וגוזיק נתנו תמיכה כספית, ואברהם גפנר, ראש מחלקת האספקה היהודית, המציא צרכי מזון במחירים רשמיים. כך ישבו יהודים במחבואים, בבונקרים בעליות גג, במרתפים, בקור ובפחד, ולמדו תורה, בעיון ובמסירות נפש. ר' מנחם זמבה היה, כמובן, הרוח החיה בכל הלימודים האלה הוא ביקר במקומות התורה, בחן את התלמידים

והלהיב אותם. בנאלבקי, בנובוליפיה, ברח' מילא ישבו לילות שלמים ולמדו תורה, בחוץ — אימה ופחד, חרדת יום המחר מרחפת עלינו, אין אנו יודעים אם „שקט" זה בגיטו אינו מבשר סער קרוב והשמדה חדשה, אבל גדולי התורה, ור' מנחם זמבה ותלמידיו בראשם נטשו את עמק הבכא ומשוטטים בעולמות העליונים של הרוח הצרופה של תורה ואמונה.

עד אפריל 1943 נמצאתי במגע תמידי עם ר' מנחם זמבה. ביאנואר 1943 כבר הוברר שהמציק בחמתו מתכוון להשחית ולכלות את כל היהודים.

התחלנו איפוא, יחד עם ר' זישה פרידמן ושמחה רפפורט (חתנו של הרי"מ לוי"ן הי"ו) להפציר בעסקנים השווייציים שישיגו דרכיות דרום-אמריקאיות, כתבנו לר' חיים ישראל אייז, להרב ד"ר שאול ווינגארט ואחרים, וחתחילו להגיע לאט לאט תעודות שכאלה.

כשקבל ר' מנחם זמבה דרכיה שכזו, התחיל שוקל בדעתו: ומה יהא גורלם של כתבי-היד? וכלום מותר ליהודים להסגיר עצמם לידי האויב, כלומר — להכנס לבתי כלא? אך בעיקר הדאיגוהו כתבי-היד, ואל יהא הדבר קל בעיניכם: עמל של חיים שלמים עלול ללכת לאיבוד, יעצתי לו לקבור את כתביו בחצר הארכיון, כאשר עשיתי לכתבי ידו של פרופ. בלאבאן, הכיבליוגרפיה של תולדות יהודי פולין, אך הרב מנחם זמבה עדיין קווה וחכה, עד שנטרפה השעה. . . .

עד שבא היום האפל של המרד בגיטו ור' מנחם זמבה נפל חלל מידי המרצחים הגרמנים ביום ג' של חול המועד פסח תש"ג, בשעה שעבר את הרחוב קופיעצקי.

כך אבד אחד המוחות המזהירים ביותר ביהדות הפולנית והכאב גדול ביותר (הכאב עליו ועל אישים יהודים אחרים) כשאדם יודע כמוני, שהיתה אפשרות להצילם, כן, אפשר היה להציל יחידים בודאי ובודאי, הרבה יחידים אפשר היה להציל, אבל גורל בחורי-בניה של היהדות הפולנית נמסר לידיים בלתי מוכשרות ובלתי אחראיות, והללו החמיצו הזדמנויות רבות מאוד, ויחידים בלתי מנוסים עשו את הכל על דעת עצמם, וכך החמיצו סיכויים טובים ואישים גדולים שאפשר היו להצילם. ה' ינקום דמם".

היה עוד נסיון להציל את שלשת הרבנים הנותרים. הכמורה הפולנית הביעה את רצונה להוציא מן הגיטו את הרבנים זמבה, שטוקהמר ושפירא ולאכסנס בחצר ההגמונים שבוורשה. הכשורה הזאת הביאה להם חבר מועצת הזקנים האדריפל שטולצמן.

התאספו שלשה הרבנים ושקלו וטרו אם לקבל את ההצעה ולצאת מגיטו ולהשאיר את נשיהם וילדיהם ובני הקהלה להשמדה או להשאיר עמם עד הסוף המר.

והחליטו להשאיר. יודעים היו שאין באפשרותם לעזור לנשוארים, אולם עצם הדבר שהרבנים לא עוזבים אותם יש בו משום עידוד. אסור להם לקברניטים לעזוב הספינה בשעה שהיא טובעת ביון מצולה.

היתה זאת החלטת גבורה שאין בתכל משלה, שכולם השתוממו עליה והתפלאו וכבוד הרבנים עלה למעלה בין כל השכבות והחוגים של השארית. היה זה ממש קידוש השם הן כלפי היהודים והן כלפי הגויים.

בפרקים המרד

שרידי יהודי וורשה, ביחוד הצעירים שבהם, החליטו להתגונן נגד הגזרה להכחיד את השרידים המעטים שנותרו בעיר, במחבואים ובבונקרים. התאחד כל הנוער מן השמאל ועד הימין, בדעה אחת שלא לתת לאויב להפיק את זממו בנקל, למרוד ולהתגונן עד הרגע האחרון.

מובן שלגבי בעיה זו היו מימינים ומשמאילים. הללו טענו שאין מה לאבד, וכי אפסה כל תקוה, וצריכים רק להגדיל כבוד ישראל המחולל בגויים, ותללו טענו כי צריך להשאר במצב התגוננות פסיבית אולי יצליחו בכל זאת אחדים להנצל כי אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע מן הרחמים ומן התקוה.

ראשי הצבור שקלו ודנו בבעיה זו ולא יכלו לבוא לידי החלטה. עד שהנוער החליט לעשות ולפעול על דעת עצמו מבלי לשאול את מי שהוא וכך פרץ המרד בערב פסח של שנת תש"ג.

על מרד גיטו וורשה אין אני דן עכשיו, כבר נכתב עליו הרבה, ברצוני רק לספר על עמדתו של הגאון רבי מנחם זמבה לבעיה גורלית זו. ושוב אנו נזקקים להסתמך על עדי ראיה ועל הניצולים המעטים.

הדר. הלל זיידמן ביומנו מוסר דו"ח ע"ד התיעצות חשובה של חשובי העיר הנותרים בדבר שאלת המרד. ההתיעצות התקיימה באולם הארכיון של הקהלה והשתתפו

בה רבנים, מלומדים מדינאים, פילוסופים, וכל אחד חוה את דעתו והנה התערב הגאון רבי מנחם בשיחה ואמר : — על כל פנים לא היינו צריכים ללכת בעצמנו ל„אומשלצאנספלאץ“ (מקום הרכוז של הלקוחים לקרונות המות). צריכים היינו להתנגד, אבל השלינו את עצמנו בדמיונות שוא. עם חכם ונבון, — נטל ממנו שכלו. האמינו כל הזמן — אולי ושמו ואפשר . . . וגם היה יסוד להאמין. הנה אויבינו הרבו כל כך לדבר על גדולינו רבי ההשפעה, על היהודי ברנרד ברוך, על היהודי מורגנטוי, על היהודי הור-בלישה. מדוע הם לא נזכרו בנו, באחייהם הנתונים לכליון ? האמנו איפוא וקוינו שסוף ההצלה לבוא. אלמלא אשליה זו שהיתה הגיונית כשלעצמה, אפשר שהיינו מתנהגים אחרת. חוץ מזה, שגינו קשה בשעה שחשבנו את אויבינו לטפשים ואת עצמנו לחכמים גדולים. „אם יאמרו אין חכמה בגוים — אל תאמין“. מאידך גיסא היתה הפקחות אצלנו מרובה מן החכמה, והפקחות לא תמיד היא מדה מועילה. הרי הגמרא אומרת : אהניא ליה שטותא לפלניא — לפלוני הועילה שטותו. לא תמיד עוזרת הפקחות. „קרח שפקח היה מה ראה לשטות זו ?“, יש שזהו שטות לאדם שהוא פקח. צריכים אנו להבין מלכתחילה שאותו רשע מבקש לעקור את הכל, ואנו צריכים היינו להשתמש בכל האמצעים ולהזעיק את העולם. ועכשיו אנו חייבים להתנגד. אסור לנו להסגיר את עצמנו בידי האויב.

בדברנו מצד ההלכה אמר הגאון :
יש דרכים שונות לקידוש השם. אילו הכריחו כיום את היהודים לשמד, ואפשר היה להנצל על ידי השתמדות כמו

בספרד או בשעת גזרת תתנ"ו, היתה מיתתנו כשלעצמה
בחינת קידוש השם. הרמב"ם פוסק אפילו, שבשעה שיהודי
נהרג משום שהוא יהודי הרי זה בלבד קידוש השם. והלכה
כמותו. אך כיום הנה הדרך היחידה לקדש את השם היא
התנגדות מזוינת בפועל.

הכל מקשיבים מתוך יראת הכבוד לדבריו של הרב
הגאון. דומיה כבדה עוטפת את הנוכחים, הווכחים חדלו,
אפסו חילוקי הדעות, הפסק נחרץ (יומן גיטו וורשה
צד 221).

ומר י. ל. פיינגולד אחד הניצולים מגיטו וורשה כותב
ברשימתו על הגאון רבי מנחם כדברים האלה:

„גאון התורה רבי מנחם זמכה נשתנה במשך הזמן.
צנום, מכווץ, כאילו הונמכה קומתו. פניו ואפו הוארכו
ועיניו בולטות מחוריהן. אצלו כבר סימו תפילת שחרית
(היה זה בחג הסוכות תש"ג — המעתיק). ספרים על
ספרים היו מונחים על שלחן קטן, ישבו אצלו הרב שמשון
שטוקהמר, ר' יעקב טרוקנהיים, ר' אליעזר גרשון פרידנזון,
ר' אייזיק בער אקרמן, ר' יהודא ליב אורליאן, ר' יעקב
ראדזינסקי מתנועת „תורה ועבודה“, מר יצחק גיטרמן
מנהל הג'ווינט, דר. יצחק שיפר ומנחם קרשנבוים (מנהיגים
ציונים ידועים).

רבי מנחם התחיל:

„היינו כצאן לטבח יובל. האיך נתרחס הדבר שאברהם
בינתו של עם חכם ונבון? זוהי הגדולה שבפורעניות
שנתכה עלינו מן השמים. מדבר אני אליכם מתוך ישוב
הדעת ואני אומר לכם שזוהי הדרך: להתקומם, להתנגד,

כל מי שהיכולת בידו, ללמד בני יהודה קשת. ודאי רבים מאתנו מתנגדים למרד ולשימוש בכלי זין. אדם קרוב לעצמו, כל אדם רוצה בחיים, ודאי שאין ידינו רגילות במלחמה ובפרט בידיים ריקניות כלפי ענק בנשק ובטומאה כאחד, אבל כל זה מטמא את השכל, זה שהרדימונו וששתקו את חושנו.

לא כדרכי קידוש השם לפנינו דרכי קידוש השם כיום. לפי ההלכה אני מתכוון. בשעה שניתנה האפשרות ליהודי לחיות כלא-יהודי, די היה לו לקדש את השם בזה בלבד שהוא יהודי, כך פוסק הרמב"ם. אבל היום, כשאין תועלת בהמרת הדת, אזי הריגתו של יהודי אין בו משום קידוש השם אלא **בשאיפתו לחיים**."

ובפנותו להרב שמשון שמוקהמר אמר :

"ר' שמשון! עיינתי בפרשת נקמה, נתקשיתי תמיד בענין זה. נקמה ונמירה הנם לא תעשה מפורשת ובמלחמת מצוה יש חובת נקמה: נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים. אלא ההסבר הוא פשוט: נקמה אינה חוקה בלא טעם, אלא יש טעם לדבר. אם הנוקם מתכוון לעצמו ולבשרו, ומוצא בנקמה סיפוק שפל ומגונה לעצמו, יש עברה בדבר. לעומת זה במלחמת מצוה אין הנקמה למען הפרט אלא למען הכלל והיא נעשית מצוה כהלכתה. כאשר אנו מתרחקים מפניות פרטיות אנו נושאים תפילה: אבינו מלכנו, נקום נקמת דם עבדיך השפוך. ומטעם זה אני רואה שלפי ההלכה מצוה במרד במיטב תכסיסי המלחמה, שהרי בנקמת ה"דם השפוך" לא ייתכן שיהא אדם מתכוון לעצמו. כי מה נקמה היא זו, אם ברור הדבר שעליו לההרג תחילה. אבל קידוש השם יש כאן. מלחמת מצוה היא

ובמלחמה כזו מצוה בנקמה במסירות נפש בקדושת הדעת
והרצון". (הצפה י"ז תשרי תש"ז).

מסתמכים אנו על עדויות אלה השנים ועל עדויות אחרות
מפי ניצולים, שספרו כי הגאון רבי מנחם תמך בכל לבו
בנוער המתמרד וכי בנו בכורו הר' שמעון אליעזר זמבה
הי"ד היה מתומכי המרד בפועל בהסכמת ובתמיכת
אביו הגאון. בן מעיד על זה ש"ב הר' אברהם זמבה
שנשאר בחיים והנהו אחד מעסקני אגודת ישראל במחנות
שבגרמניה, כי הגאון היה מתומכי המורדים וכל פעם
שערכו מגביות לצורך הגנת הגיטו היה הרב מהתורמים
הראשונים.

ימיו האחרונים

רשימה מפורטת על חיי הגאון האחרונים ועל המצב בגיטו בפרוס ובימי המרד הראשונים, פרסם מר אברהם זמבה קרוכט וז"ב של הגאון הי"ד, שנמצא בקרבתו עד רגעיו האחרונים.

תחלת אפריל 1934. שארית גיטו וורשה קודחת. עוד ימים ספורים לסערה האיומה הצפויה. אין זה כבר בגדר סוד שאין להעלותו על הפה. אין שוקעים יותר באשליות. כפי שמדברים, הרי הוא, היטלר שחיק טמיו בעצמו היה בוורשה והשאר „צו" כי וורשה מוכרחת להיות נקיה מיהודים לחלוטין. אין כבר שואל עוד האם אמת הדבר? מרגישים זאת באויר. . . .

בתוך הגיטו מתכוננים משום כך בקדחתנות, מוכרחים להחליט מהר. אין זמן יותר לתכניות. הכל מתכוננים: מי להמלט אל הצד הארי מי לתוך הבונקר הנצחי ומי — למלחמה. גם מצד השני מתכוננים הרוצחים הנאצים לתכניות ההשמדה השטניות שלהם. הם יודעים כבר כי הפעם לא יעלה להם כך בנקל, הגיעו אליהם ידיעות שהגיטו מוזדיין ומתכונן להתנגדות. הבקורים והחפושים של הרוצחים הסאדיסטיים המפורסמים לדראון קלויסטר מיאר ופלשר שהיו באים למאפיות ומחפשים לחם — ובונקרים — הם הוכחה חותכת שהם מתמצאים במה שמתרחש בגיטו. הם מנסים משום כך אמצעי חדש.

מנהלי העבודה הידועים טכנס וישולין מתמנים לכאורה בתור קומיסארים על הגיטו, מתוך ההנחה שהם כן יהנו מאמונם של תושבי הגיטו, לעזוב מרצון את הגיטו ולעבור כאן בחד עם הסדנות אל המחנות שבמהו לובלין.

ה"המפלגה" (כך קראו לתנועת ההתנגדות החשאית) אחזה באמצעי-נגד, בקראה ע"י מודעות פומביות וביוזמי-טונים חשאים לא לתת את עצמם להתפתות עוד, אלא להכין בונקרים בשביל הנשים והילדים ובעצמם להיות מוכן להתנגדות.

הבהלה אצל הקהל גוברת. המונות אנשים זורמים אל מעונו של הגאון ר' מנחם זמבת להתייעץ מה לעשות. הרב עונה לכל אחד באופן פרטי שאם הוא יכול להציל עצמו בצד הארי, הרי עליו לעשות זאת, ובאם לא — יכנס לבונקר. והנסיעה ללובלין ה"ולמסור את עצמו מרצון בידי הרשעים היא מעין אבוד עצמו לדעת. . . .

אל הרב באה גם משלחת מבתי המלאכה. הרב אינו רוצה לישא בעול האחריות לבד והוא קורא משום כך אליו התייעצות של רבנים ועסקנים ידועים. הרב מחוה את דעתו באופן ברור. כשמישהו מנסה להעיר לו שצריכים להיות זהירים בהפצת החלטה כזאת, אומר הרב: שהוא מוצא את זאת לחובה לברר לקהל שלא יתפתו יותר.

במעונו של הרב יש לראות מחוות טרגיים. בא אליו בכביה זוג שרוצה להתגרש. מדוע? הבעל יש לו אפשרות להמלט אל הצד הארי ורוצה לקחת גם את אשתו עמו. אולם האשה מפחדת להסתכן, יש לה מראה פנים מיוחד וגם אינה רוצה להפרד מהוריה אלא לשתף אתם בגורלם. מאידך היא אינה רוצה להפריע לבעלה כשהוא יכול להציל

את עצמו. הרב מסדר את הגט מתוך ככיות של עוית
משני הצדדים. גם מעיניו של הרב זולגות דמעות בהזכירו
במעמד זה את מאמר הגמרא: אפילו מזבח מוריד עליו
דמעות. . . .

נכנס אליו צעיר עם זקנה. הוא יוצא בכל יום לנקודת
עבודה בצד־הארי. שם מצא גוי אחד שהוא מוכן להסתיר
אותם (ומוכן, שלא כחנם. . .). אמנם בתור נוצרי אדוק הוא
סובר, שחטא הוא להציל יהודי. כשימרו את דתם, הוא
יוכל כבר להציל אותם בתור נוצרים. אבל האם צועקת
ובוכה, שמוטב לה למות כיהודיה מלחיות כנוצריה. הרב
אומר אז לצעיר: אמך רוצה לחיות כיהודיה, האם אני
אגיד לה ח"ו שתמות כנוצריה? ארורים הם הרשעים שאין
טובתם שלמה. . . .

הזמן עושה את שלו. התאריך הולך ומתקרב. . . . שלהי
אדר. רבי מנחם זמכה קורא את כל הרבנים הגרים בקרבת
מקום: את הרב משרפץ הרב גולדשלק, את הרב מקולבייל
הרב לנדו, הרב ר' אליעזר איצי מיזלס מלודז, את הרב
מווליה הרב ר' משה בר ואחרים. מדברים על המצב
ומחליטים לגזור תענית ולקבוע את יום ער"ח ניסן ליום
תשובה, תפלה וצדקה וגם למפעל פדיון-נפש שכספו יהיה
מוקדש לעזרת-פסח. הם גם חברו תפלה מיוחדת ליום זה.
למרות שלא יכלו לפרסם את כל זאת, הופצה החלטה
זו בכל הגיטו ובכל מקום שרק נמצא מנין של יהודים,
השתתפו ביום התפלה. במיוחד אצל הרב התכנס קהל
גדול מאד. הבכיות והיללות גברו עד לב השמים, הרב
דרש דרשת-התעוררות בהתלהבות עצומה יוצאת-מהכלל.
(כותב הטורים הללו זכה לשמוע פעמים מרובות את דרשות

הרב, ברם בפעם הזאת הגיעו הדברים לידי התפשטות-
הגשמיות).

מבלי לשים לב למצב הענינים ושעת בין השמשות,
בעצומו של ערב הסערה הגדולה, לא שבה הרב, כמו רועה
נאמן, שהפסח ממשמש ובא ושבפסח וקוקים יהודים ליון,
מזה וכד'. הרב קורא לאספה את הרבנים והעסקנים
ומתכוננת ועדה בראשות העסקנים בעלי המרץ, ר' יעקב
טרוקנהיים, ר' יוסף קניגסברג וחר' א. ג. פרידנון הי"ד,
אשר במסבות הקשות ביותר עבדו במסירות נפש כדי
להמציא לתושבי הגיטו את צרכי הפסח.

ברחוב קופיצקי 4 ממול מקלטו של הרב שנמצא ברחוב
קופיעצקי 7, אצל האדמו"ר מנובומינסק הרב פרלוב הי"ד
(נספה במחנה) נמצאים כבר כמה ימים לפני ערב-פסח
חדרים מלאים מצות, יין ושאר מצרכים. הקהל זרם אל
הרב לקבלת התלושים, הולך ונהיה מצב רווח של ערב יום-
טוב.

אור לארבעה עשר . . . ליל בדיקת-החמץ. בתוך הגיטו
מתפשטת במהירות הבזק ידיעה מאיזה שוטר פולני,
שמפקדת-המשטרה הפולנית קבלה פקודה לתפוס בשעה 12
בלילה את שערי הגיטו. נהיתה כהלח עצומה. כל איש רץ
הביתה, אורז את חפציו ומתכונן ללכת לבונקר.

גם ה"מפלגה" עושה כבר את הכנותיה האחרונות. היא
מעמידה את חבריה על הנקודות ושולחת חברים לרגול
ואובסרבציה. גם בבתי המלאכה סדרו משמרות למען לא
לתת לכהלה שתשתלב עליהם, בהבטיחם להודיע רצופות
על מהלך המאורעות.

שעה 10 בלילה. ה"מפלגה" קבלה הידיעה המעציבה, המתאשרת, שהגיטו הולך ונתפס. היא שולחת את חבריה לנקודות הקשר החשאיות, המוסרים את הידיעה הזאת לכל בתי-המלאכה ומעונות פרטיים.

12 בלילה: כל חברי ה"מפלגה" הם כבר על עמדותיהם. כמעט כל הגגות תפוסים ברובם על ידי נערים צעירים, שמעודם אולי לא נשאו נשק, אמנם הם כעת כ"כ נוקשים כמו גנרלים זקנים, הם החליטו ונשבעו לא למות עוד סתם כך, אלא מקודם הנקמה ואחריה ליפול, אולי מכדורם האחרון, או לא — גם על הכדור האחרון חבל. לעצמם, בשעת הדחק, יש ציאנקאלי ואת זה מחזיק כל אחד אצלו... הם גם בצעו את זאת בשלמות, נפרדו מקרוביהם. בלי מלים אפילו, רק במבט העיניים, לא בכו, רק נשכו את השפתים ועלו על הגג. מי באקדוח, מי במכונת-יריה, מי ברמונייד (תוצרת עצמית) ומי גם בבקבוקים מלאים חומצת-מלח ובפצצות-הפחדה.

בשעות הבקר כשפלוגות-המרצחים הנאציות חדרו לתוך הגיטו, הן נפגשו, באופן בלתי-צפוי במטרי-יריות עצום מכל הגגות ונאלצו זמנית לסגת. . . . בצורה זאת, פחות או יותר, התחיל הדבר. . . .

הרב, בהיותו אחד האישים המרכזיים שבגיטו ונתון ע"י כך לפקוח תמידי, לא היה יכול בעצמו להיות בקשרים עם ה"מפלגה". אבל איש אמונו ר' יוסף קניגסברג הי"ד, מנהלה לשעבר של יח"ל, היה מראשי היועצים של ה"מפלגה". כשה"מפלגה" ערכה מגבית לצורך הגנת הגיטו, היה הרב מהתורמים הראשונים.

ברחוב קופיעצקי 7 בקומה הרביעית בקרן-זווית מתחת
לגג הסוּו מוזמן מחבוא עם נקודת-מצפה מבעד לאשנב-הגג.
זה היה מקלטו של הגאון ר' מנחם זמבה.

במשך כל יום ערב-הפסח, כמו בשדה-קרב בקוי החווית
הקדמיים, כששני הצדדים מתקרבים, אינן פוסקות
הירירות על הגיטו מכל סוגי נשק. חברי המפלגה אינם
יושבים בטלים ואין מאפשרים את חדירת האויב. אמנם
עליהם להיות זהירים וחסכוניים, אולי לא תגיע העזרה
המובטחת להם מבחוץ (אשר לדאכוננו גם לא הגיעה).

שעות בין הערבים. החג מגיע ובא. הרב שקוע בתוך
דביקות עצומה: באותו הבונקר נמצאים עוד כמאה איש
בערך, מחוגים שונים, נשים וטף, זה לא מפריע לו. הוא
אמנם הנהו את עצמו לבד: ואולי עם עצמו ג"כ לא...
אלא יותר למעלה, מעלה... רק כעת הבינתי את דבריו
שאמר פעם, בהיותי נוכח בשעה שאחד המכירים גוּל
הרבה מוזמנו לחנם ושלל לרצונו, בהשתוממתי על מדת
הסבלנות שבו אמר לי: יש לי בעו"ה מתנה מאתו יתברך
שמו מח בריא מאד. כשאני משוחח עם מאן דהו ואינני
מוצא כבר ענין בשיחה, יכולני להמשיך ולהקשיב בשקט
ועם-כל-זה להיות שקוע במחשבותי ולעשות את שלי. כן,
היו עוד אנשים רבים בבונקר אבל הרב היה לבדו...

כבר שעה מאוחרת בלילה, הרב מסתכל בשעונו ושואל,
אם יש לכל אחד כזית מצה. מלפני זמן הכין הרב
במיוחד מצות קטנות כדי שיחיה אפשר להחזיקן בכיס.
הוא אמר, שכל אחד יחזיק אצלו כזית מצה. אין לדעת מה
יולד יום. יהיה לכל אחד, לפחות, כזית מצת מצוה...

לכסוף משתתקות היריות במקצת. הרב יורד לתוך ביתו ועורך את הסדר בדביקות עצומה, כדרכו בקודש, קורא את ההגדה בהתלהבות וכבזמנים כתקונם הוא מתעכב בין הפרקים ומביע רעיונות עמוקים.

למחרת, יום הראשון של פסח, בבקר השכם הודרים הגייסות-הנאציים שוב לתוך הגיטו. הפעם כבר בכחות מוגברים וגם בפלוגות-שריון. בראותם שב„אקציות” רגילות לא יצליחו לבצע את תכניותיהם השטניות, ובפחדם מההתנגדות קשה-הערף ורבת הגבורה, שעלתה להם אתמול באבידות לא מעטות, התחילו באפן-שיטתי ולפי גושי-חבתיים להעלות באש בית אחר בית ולפוצץ את הגיטו.

ההתנגדות הולכת עי"כ וקשה, ובכל זאת מוסיפים הצעירים הגבורים ללחום. בכמה מקומות מתקיימות קרבות עזות, כמו בבית המלאכה למברשות ברחוב ס"ט יארסקה, ובכמה מקומות — רק מעשי גבורה של קבוצות בודדות או של יחידים המתנפלים בהדרת-גבורה על המחנות הגדולים מהם בהרבה וכוחותיהם האחרונים הם נוקמים את נקמתם עד נפלים, כמו האחים רודאל ברחוב מוראנובסקה ועשרות אחרים.

בימים הבאים משתמשים כבר הגרמנים גם באוירונים המבעירים שטחים גדולים בגיטו.

כל הגיטו בלהבות. מתפוצצים בתי חומה, מתמוטטים גגות ומתחתיהם המונות, המונות נפשות יהודים. מתוך הבתים הבוערים קופצות אמהות עם ילדיהן באין כבר אפשרות יציאה דרך חדרי-המדרגות הנמצאים כלם בלהבות.

בוקרו של שבת-חול-המועד-פסח (י"ט ניסן תש"ג).
הבתים הסמוכים לקופיעצה 7, מקום שם נמצא הבונקר של
ר' מנחם זמבה, בוערים כליל ולשונות-האש משיגות כבר
את הבונקר שבו אנו נמצאים. בתוך הבונקר קמה בהלה
מיואשת. האנשים רוצים לעזוב את הבונקר בגלל העשן
המחניק וסכנת האש הקרובה אלינו. אבל לרב אין חשק
לרדת, הוא מבקש שינסו לכבות ומתחיל בעצמו לשאת
מים. לבקשות הרב אנו נשארים הלאה בבונקר. שעה 12
בצהרים. כל הבנין כבר בלהבות. בתוך הבונקר מחניק
העשן ללא לנשום יותר. האש הקיפה כבר גם את מדרגות-
היציאה ומאימת הסכנה שלא תהיה כבר אפשרות לעזוב
את הבונקר (כמו שגם אירע בהרבה מקומות) אנחנו
עוזבים עם הרב את הבונקר. אולם לאן? ברחוב הלא
ודאי עומדים פוחזי ס.ס. המרצחים; הם הלא רואים איך
הקיפו בלהבות את כל הבית ומצפים משום - כך
לקרבנותיהם. אנו יורדים משום כך למרתף, אבל גם שם
איננו יכולים להשאר, אנו מחליטים איפוא לרוץ אל הבית
שממול, מקום בו נמצא הבונקר של הרב מווליה הרב בר
הי"ד.

ברגע מסוים, כשהיה נראה שהסביבה משתקטת עלתה
לה לבתו של הרב מרת רויזקה בלתו של הרב מצ'ובין
שליט"א (כיום בארץ ישראל) להעיף מבט מתוך הבית
ובאשר שלא הבחינה בשום משמר היא קוראת לכלנו,
לעזוב מיד את המרתף ולעבור אל הבית הסמוך.

היא רצה ועוברת הראשונה והיא מרמזת אלינו בידה.
אנחנו חשבנו אז שפירושו של הרמז הוא שהמעבר הפשי
והתחלנו לרוץ בו. בראש הולך הרב בהחזיקו ביד נכדו בן

החמיש יעק'לה בר (גם נכדו של הגאון מאוזרקוב) ואנחנו אחריו. ברגע זה שמענו מרחוק צעקות פראיות ויריות אחדות. לא יכלנו ברגע זה להתמצא מה שקרה, אנו רואים איך הרב, שהיה מספר צעדים לפנינו צונח . . . איננו יכולים ללכת הלאה, היריות נעשו תכופות וסמוכות יותר ואנו חוזרים למרתף הקודם.

עד לשעות המאוחרות של אחה"צ לא יכלנו לקבוע מה נעשה עם הרב. האם נפל סתם ככה והספיק עוד להמלמ או שהאסון כבר התרחש.

ברדת הערב, במחסה האפלה אנו מנסים להוציא את הראש בכדי להודיע סו"ס את אשר קרה לרב אבל אנו מוצאים כבר בשער את גויתו הקדושה. בא האסון. כבה המאור הגדול.

הידיעה האיומה התפשטה באורח בלתי מובן במעמקי הבונקרים. על אף הסכנה הגדולה ביותר, המאימת בכל רגע מחוצה לבונקר, מתכנסים ככל זאת כמה מנינים של ידידים אוהבים ומעריצים. בית דין של מספר רבנים מחליט לקבור אותו באופן זמני בחצר קופיצקה 4 בתוך הגן, על מנת להעביר אותו בשעת האפשרות לבית החיים. לאורם השחור של הכתים הבוערים מסביב המשמש בערבוביה עם העשן, אנו עורכים את הקבורה של הגאון הגדול של זמננו בנוכחות שתי בנות, חתן אחד, הרב שמואל ליב בר והבן הצעיר, העילוי הרב אהרן נפתלי אומר קדיש. . . .

כך גספה ספר התורה החי שנכתב בקדושה ובטהרה. יחד אתו כמו עם ר' חנניה בן תרדיון, נשרפו גם ספריו הקדושים, עשרות כתבי-יד של חבוריו הענקיים הגאונים

למופת, בכל מקצעות התורה, אשר היה בכחם להאיר את העולם. חבל חבל. . . .
מי שמבקש עלבונה של תורה הוא יבקש עלבון . . .
ה' ינקום דמו.

פרק י"ד

אחרית משפחתו וספריה

שרידי הגיטו נלקחו למאידנק — מחנה ההשמדה סמוך ללובלין, זה היה בתחילת חודש למאי 1943. בין אלה שנלקחו למאידנק היה בנו בכורו הר' שמעון אליעזר ואשתו פסיה יוכבד, נכדתו של הרב מפילץ וילדיהם, בנו השני העלוי המפורסם אהרן נפתלי הי"ד שעסק בתורה במשך ימי השואה מתוך עוני ודוחק בקדושה ובטהרה, שתי בנותיו הנשארות מרת רויזקה כלתה של הרב מטייבין שליט"א והצעירה מרת גולדה לאה וגם חתנו הרב בער. שאר בני המשפחה נשלחו למקומות ההשמדה לפני זמן. הנסיעה למאידנק ארכה יומיים. רבים מתו בדרך מרעב ומצמא, ממחנק ומצפיפות נוראה, אולם משפחת הרב „הצליחה" להגיע למחנה.

בהגיעם למחנה מיינו וסודרו הבאים על ידי אנשי הס.ס. מי למות בו במקום ומי לעבודת הפרך לפני ההשמדה. בין הראשונים נמצאו אנשים ונשים באים בימים, זקנים וחולים וגם ילדים. מי שלא רצה להפרד מילדו שומה עליו ללכת למשרפות.

בניו של הרב נשלחו לפלוגות העבודה אולם לא החזיקו מעמד. כעבור זמן סודרה „סלקציה“ (מיון) והם היו בין הנשלחים לכבשן. כלתו, אשת בנו בכורו וגם בתו, כלת הרב מטשכין התקרבו לקצין ה.ס. שמיין את האנשים ימינה או שמאלה כשהן מחזיקות ילדים בידיהן. ברגע האחרון פנתה אליהן אחת מבנות לויתן (זו נשארה בחיים וספרה לי את העובדה) בקריאה:

בשם אלקים, מה אתן עושות, או עזבו את הילדים לעצמם או אחת מכן תקח את שתי הילדים והשניה תהיה חפשיה לנפשה, אחרת תלכו שתיכן בבת אחת לקרמ-טוריום.

זעקת יאוש של אם הילדים האומללה והמטורפת למחצה בלווית קללה נמרצת כלפי המשיאה עצה נכונה, היתה התשובה לפניה זו. . . .

כך עלתה לה למשפחת הגאון, האמונים עלי תולע, נשמדה ביחד עם שארית יהודי וורשה ולא נשאר ממנה פליט ושריד.

וכן היה גורל ספריו. כעשרים ספרים בכל מקצועות התורה נכתבו וסודרו לדפוס על ידי הגאון זצ"ל שלא פסק מלחדש ומלכתוב את פרי רוחו עד רגעיו האחרונים. מלבד הספרים החשובים „זרע אברהם“ (שהיה עוד בחייו יקר במציאות) ו„גור אריה יהודה“, „תוצאות חיים“, „אוצר הספרא“ ו„אמבואה לספרי“ ועוד קונטרסים שונים, מאמרים רבים וחידושי תורה בהסכמות לספרים (כי בזמן האחרון כמעט שלא יצא ספר בלי הסכמתו), היו לו להגאון כשתי עשרות ספרים בכתב יד, מסודרים לדפוס וביניהם:

„שׁו״ת הרמ״ז ד׳ חלקים, חיבור גדול על הירושלמי בן אלף עמוד בשם „מנחם ירושלים“, חיבורים על סדר קדשים, ועל מסכתאות הש״ס, חיבור עצום וחשוב מאד על הרמב״ם בשם „מחזה למלך“, שזכה לפרס מטעם ועד הקהלה העברית בוורשה ומאד שאף הגאון המחבר להדפיסו, חיבור על ד׳ חלקי שלחן ערוך, ספר גדול ומקיף על המדרשות וספרי דרוש והטפה למאורעות הזמן.

כל אלה נשמדו ונשרפו ולא נשאר מהם שריד ופליט. פרי רוחו של גאון הדור ועבודה רוחנית מאומצת של שנים רבות, של כל חיי גאון נדיר, הלכו לטמיון והרי ברגעי חיו הכי קשים היה גורל ספריו בראש דאגותיו.

אולם גם הספרים שכבר נדפסו, המאמרים והחידושים המפוזרים בספרים רבים, גם הם ספו תמו והנם יקר במציאות. כדאי שיתכונן ועד להנציח את זכרו של הגאון הקדוש רבי מנחם זמבה הי״ד שישתדל לחזור ולהדפיס את ספריו, ולאסוף את המאמרים בדגל התורה והתשובות המפוארות בספרי גאוני זמננו.* ויהיה בזה משום תועלת רבה ללומדים ולחכמי הישיבות. צריך להדגיש כי בחוגי הישיבות מעריצים מאד חידושי הר״מ. בספר „חוקת הפסח“ (ירושלים תש״ו) מפלפלים בחידושי תורה שלו שנדפסו ב„דגל התורה“. כן ב„תלפיות“ שנדפס בשאנכיי ע״י ארגון בני הישיבות בזמן המלחמה, כשהגלו לשם נדפסו כמאמר הראשון חידושי תורה מרמ״ז.

* הוצאתנו — הוצאת נצח — מטפלת בדבר הוצאת ספרי הגאון הקדוש הזה.
המערכת.

בהודמנות זו כדאי להזכיר כי בכנסיה הגדולה השלישית של אגודת ישראל במארינבאד, אלול תרצ"ז, נפגש הרב הגאון רבי אליעזר סילבער שליט"א מסינסינאטי, חבר הנשיאות של אגודת הרכנים בארצות הברית וקנדה, עם הגאון רבי מנחם זמכה זצ"ל. רבי מנחם הביע אז את רצונו ותשוקתו להתחיל בהדפסת ספריו. הרב סילבער התעניין מאד בזה וגם הבטיח לעזור לו בהמצאת הכספים המרובים לביצוע המפעל. אולם לדאבוננו, לא אסתייע מילתא, כי בינתים פרצה המלחמה הנוראה ושמה לאל כל התכניות. אולי יתעוררו עכשיו ידידי ומוקירי שמו וזכרו של הגאון הקדוש להוציא לאור את מעט הספרים הנמצאים אצלנו. ובטחני, שהגאון הקדוש יהיה למליץ יושר בעלמא דקשוט לכל אלה שישתדלו להנציח את שמו וזכרו. ויהיה במפעל זה מעין הקמת שם ושארית לגאון ישראל הודו והדרו. שעמל כל ימיו בעמלה של תורה והעמיד תלמידים הרבה, הרים כבוד התורה ודאג להפצתה ברבים, מנהיג ישראל שקידש שם שמים בחייו ובמותו, מות קדושים, ונהל את עדתו ועמו במסירות ובאהבה בלי מצרים עד רגעי חייו האחרונים.

Rabin Gminy Wyszyn Żyd.
m. st. Warszawy

Warszawa, Karłowicka 15 m. 3
Tel 11-08-91

Tel 11-08-91

צ"ה י"ז

KEBYI QHJH

25. צוהר הדאליס * אלהי תשנ"ח

מבין 15 המדענים המצויינים

ת"י ע"ב 91 11-08-02

W. J. R. 1915

५७७३५

[illegible]

1941-1942

152

2004.11.12

[illegible]

יום ארבעה עשר ימים רחוקים הוא יום
 הולדתו, ובערב הולדתו
 עשרה כי יום זה

[illegible]

1. $\frac{1}{x^2} = x^{-2}$
 $\frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3}$

„נצח“ ספריה עממית בארץ-ישראל, תל-אביב ת. ד. 1635

כבר הופיעו:

המחיר
בדולרים:

1. אנרות צפון — י"ט מכתבים על היהדות ש. ר. הירש 2.00
2. חשר מקוצי—ספור היסטורי מבעל התוספות מ. להמן 1.50
3. בעל-השם ממיכלשמדט — ספור היסטורי נ. ארמן 1.00
4. ספורים קטנים נ. ארמן .50
5. אור ממערב — ספור מחיי החתם סופר ז. שכנוביץ 2.00
6. עם השם נ. בירנבוים .75
7. כתבים נבחרים נ. בירנבוים .50
8. תורה ומדע א. וואלף .75
9. סגולות התורה חפץ-חיים .60
10. צפית לישועה חפץ-חיים .40
11. הגר"ע גרודזנסקי — חייו ופעולותיו ש. רוטשטין .75
12. הגר"מ אפשטין — חייו ופעולותיו י. ז. דבורץ .50
13. הגאון ר' מנחם זמבה — חייו ופעולותיו ש. רוטשטין 1.25
14. חגרי"ל צירלסון — חייו ופעולותיו מ. סליפוי .60
15. שרה שנירר — חייה ופעולותיה ש. ירחי .40
16. פרקי הסתכלות במבט א. ישורון .60
17. חנה ושבעת בניה (מזוזה) ש. שנירר .50
18. מספורי החסידים ב. רכט .40
19. שושנים (פרקי קריאה) בעריכת שנופלד-רוטנברג 3.00
20. יחדות (שערי יצחק) — אידישע אויפלאגע י. זאלער 2.50

בארצות-הברית לפנות למשרד „נצח“ לפי הכתובת:

“NETZACH,” 71 Norfolk St., New York 2, N. Y.

או למוכר הראשי:

P. FELDHEIM, 45 Essex St., New York 2, N. Y.